

Bratislavský
samosprávny
kraj

DEJINY BÝVANIA V BRATISLAVSKEJ ŽUPE

Zborník príspevkov
z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012

Editor: Rastislav Šenkirik

Autori:

Mgr. Gabriela Dudeková, PhD.
Gabriela Habáňová
PhDr. Martin Hrubala, PhD.
Mgr. Marta Janovíčková
Mgr. arch. Lucia Marušicová
PhDr. Viera Obuchová, CSc.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Mgr. Rastislav Šenkirik
Ing. arch. Michal Škrovina
PhDr. Zuzana Zvarová

Bratislava 2014

Dejiny bývania v Bratislavskej župe

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012
Hrad Červený Kameň, 19. septembra 2012

Editor: © Rastislav Šenkirik

Autori: © Mgr. Gabriela Dudeková, PhD., Gabriela Habáňová, PhDr. Martin Hrubala, PhD.,Mgr. Marta Janovíčková, Mgr. arch. Lucia Marušicová, PhDr. Viera Obuchová, CSc., PhDr. Radoslav Ragač, PhD., Mgr. Rastislav Šenkirik, Ing. arch. Michal Škrovina, PhDr. Zuzana Zvarová

Vydanie prvé
Bratislava 2014

Zborník neprešiel jazykovou úpravou
Grafická úprava, zalomenie a tlač: ORMAN, s.r.o.

ISBN

OBSAH:

Schulpeho kolónia ako model robotníckeho bývania v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia **7**
Mgr. Gabriela Dudeková, PhD., Historický ústav SAV

Tradičné podoby bývania Habánov vo Veľkých Levároch a ich historicko-spoločenský kontext **18**
Gabriela Habáňová, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Vinohradnícka architektúra a bývanie v oblasti Malých Karpát **30**
PhDr. Martin Hrubala, PhD., Malokarpatské múzeum v Pezinku

Kultúra bývania v Bratislave koncom 19. a začiatkom 20. storočia **40**
Mgr. Marta Janovíčková, Múzeum mesta Bratislavy

Mikrosvet spoločných dvorov - fenomén vinohradníckych miest **50**
Mgr. arch. Lucia Marušicová, Academia Istropolitana Nova

Bývanie v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia. **62**
PhDr. Viera Obuchová, CSc., Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Vybavenie rezidencie Esterházyovcov v Čeklísi počas prvej polovice 19. storočia **80**
PhDr. Radoslav Ragač, PhD., Slovenský národný archív

Bývanie ako sociokultúrny fenomén **88**
Mgr. Rastislav Šenkirik,
oddelenie kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

Premena a obnova historických domov v malokarpatskom regióne **93**
Ing. arch. Michal Škrovina, Academia Istropolitana Nova

Modra – dejiny a typológia meštianskeho dom na príklade objektu Štúrova ul. č. 62 **104**
PhDr. Zuzana Zvarová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Mgr. Gabriela Dudeková, PhD.
Historický ústav SAV

*Schulpeho kolónia ako model robotníckeho bývania v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia**

Obytný komplex pre robotníkov, ktorý navrhol a dal na vlastné náklady postaviť sociálny reformátor a mecenáš Juraj Schulpe z Nového Kneževacu (1867 – 1936) v rokoch 1894 až 1905 na Šancovej ulici v Bratislave (vtedajšom Prešporku), predstavuje ojedinelý model robotníckeho bývania. Jeho jedinečnosť spočíva nielen na svoju dobu komfortným vybavením, netypickým pre túto vrstvu obyvateľstva, ale aj celkovým zámerom, ktorý viedol Schulpeho k jeho vzniku, ďalšiemu rozširovaniu a širokej propagácii v Uhorsku. Architektonickým riešením, veľkosťou bytov a modernými technickými sieťami, ktoré zodpovedali vysokým hygienickým požiadavkám, sa byty v robotníckej kolónii Juraja Schulpeho dokonca približovali štandardu stredných vrstiev žijúcich v Prešporku.

Úroveň bývania v Prešporku a bytový problém robotníkov

Kvalitu bývania v meste v tom čase charakterizovali podstatné rozdiely v závislosti od príslušnosti k spoločenskej triede a vrstve. Na špičke boli šľachtické mestské paláce a obytné domy palácového typu bohatých mešťanov, na opačnej strane spektra sa nachádzali jednoduché, neraz núdzové obydlia mestskej chudoby, najmä v Podhradí. Úroveň bývania súvisela aj s kvalitou technických a inžinierskych sietí v meste, ktorá sa na prelome 19. a 20. storočia značne zvýšila (vďaka ďalšiemu rozširovaniu elektrických, vodovodných, kanalizačných sietí a ďalšej vybavenosti). Napriek rozvoju priemyslu, technickej a sociálnej infraštruktúry, vďaka ktorým nadobudol Prešporok niektoré prvky veľkomesta, prevažoval jeho malomestský charakter – a to najmä v porovnaní s neďalekou metropolou habsburskej monarchie Viedňou a Budapešťou. Svedčia o tom aj údaje z dobovej štatistiky.V roku 1900 bolo len 20 % obytných domov v Prešporku dvoj- alebo viacposchodových. Luxusné meštianske byty (so 6 a viac izbami) tvorili necelé 4 %, v meste jednoznačne prevažovali malé byty. Kúpeľne ešte vôbec nepatrili k štandardu vybavenia bytov a domov, v tom čase malo v Prešporku samostatnú kúpeľňu len 2,6 % všetkých bytov. Samostatné splachovacie toalety boli ešte výnimkou a nachádzali sa len v luxusnejších obydliach, pričom WC v bytoch pre nižšie a dokonca aj pre stredné vrstvy boli spravidla spoločné pre viaceré byty na chodbe alebo pavlači.[1]

1 HOLEC, Roman. Kultúra bývania meštianstva na Slovensku pred prvou svetovou vojnou. In MANNOVÁ, Elena (ed.) *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava : AEP, 1998, s. 178, 180-181.

Prešporok začal od poslednej tretiny 19. storočia nadobúdať charakter významného priemyselného centra. Špecifickým rysom bol pritom rozvoj najmodernejších odvetví – najmä elektrotechnického priemyslu a petrochémie. Tomu zodpovedal ďalší územný rast a budovanie nových štvrtí na východe a severovýchode mesta, a to a) v priestore otvorenom novej výstavbe po regulácii Dunaja okolo Grösslingovej ulice, b) v mestskej časti Blumentál, c) na mieste bývalých vinohradov, ktoré boli zrušené v dôsledku perenospóry viničej. V roku 1910 už pôsobilo na území mesta a Petržalky 26 továrenských podnikov nad 100 zamestnancov, ktoré spolu s ostatnými menšími závodmi zamestnávali vyše 12,5 tisíc osôb.[2]

Veľký príliv robotníkov, ktorí prúdili za prácou do novozaložených a rozširovaných priemyselných podnikov, mal za následok nový naliehavý problém – otázku bývania robotníkov v Prešporku. Hoci časť robotníkov dochádzala denne do zamestnania z okolitých obcí, väčšina hľadala možnosti bývania alebo aspoň prespávania v podnájmoch alebo provizórnych ubytovniach. Mestskí lekári upozorňovali na rastúci počet robotníckych rodín, ktoré boli vystavené riziku šírenia infekčných ochorení (najmä tuberkulózy) v hygienicky nevyhovujúcich, zdraviu škodlivých núdzových typoch bývania. Časť zamestnávateľov, najmä starších veľkých podnikov, akými boli napríklad továreň Dynamit Nobel, riešilo situáciu výstavbou robotníckych ubytovní alebo robotníckych kolónií. Podstatná časť z nich však bola určená pre kvalifikovaných zamestnancov, nie radových robotníkov, ktorí tvorili väčšinu pracovníkov tovární.[3]

Kolónia na Šancovej ulici

V porovnaní s iným typmi bývania predstavovala výstavba robotníckeho komplexu Juraja Schulpeho mimoriadny projekt hneď od začiatku svojej realizácie. Svoj zámer vybudovať byty pre robotníkov predložil mestskej rade ešte pred začiatkom výstavby. V osobitnom vyhlásení sa zaviazal postaviť na pozemkoch Šancovej ulice, ktoré zakúpil na tento účel, tri obytné domy s hygienickými a lacnými bytmi, spolu s budovou slúžiacou ako spoločenská miestnosť a čitáreň. Vo vyhlásení deklaroval: „ *postavím v Prešporku viacero domov, ktoré budú slúžiť ako byty pre robotníkov a obetujem na to toľko prostriedkov, koľko mi moje pomery dovolia*“.[4] Na rozdiel od iných staviteľov – stavebných podnikateľov alebo majiteľov výrobných podnikov – propagoval myšlienku, že výstavba lacných a zdravých

2 SABOL, Miroslav. Významné priemyselné podniky na území Bratislavy v rokoch 1918 – 1938. In MEDVECKÝ, Martin (ed.). *Fenomén Bratislava. Zborník z vedeckej konferencie 21. – 22. septembra 2010 Bratislava*. Bratislava : Ústav pamäti národa – Pamäť národa, 2011, s. 203-204. Bližšie k rozvoju priemyslu v Prešporku pozri: LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1966, s. 227 – 238; OBUCHOVÁ, Viera. *Priemyselná Bratislava*. Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2009.

3 Typom robotníckeho bývania v Prešporku sa dlhodobo venuje V. Obuchová. Z jej najnovších prác pozri: OBUCHOVÁ, Viera – JANOVÍČKOVÁ, Marta. *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí.* Bratislava : Albert Marenčin Vydavateľstvo PT, 2011; OBUCHOVÁ *Priemyselná Bratislava*, c. d. a tam uvedenú literatúru.

4 Vyhlásenie J. Schulpeho z 29. 3. 1894 s dodatkom z 11. 5. 1894. In: AMB, fond Mesto Bratislava, r. 1894, kr. 2844, N. 18/A

robotníckych bytov je záležitosťou verejného záujmu, preto ju má mesto nielen podporovať, ale aj priamo zaradiť do programu komunálnej politiky. Z tohto dôvodu požiadal mesto o úľavy na dani a ďalšiu podporu. V januári 1894 mestská rada odsúhlasila, že úľavy poskytne pod podmienkou, že byty budú ako robotnícke zaevidované aj v pozemkových knihách, čo Schulpe aj splnil. Mesto poskytlo pri stavbe robotníckych domov rozsiahle úľavy. Vybudovalo k novovzniknutým budovám cestu, zdarma poskytlo kameň na stavbu, bezplatne zaviedlo ku kolónii plynové osvetlenie a vodovod a upustilo od spotrebnej domovej dane na 25 rokov.[5]

Prvé štyri budovy obytného komplexu pre robotníkov boli dokončené v roku 1894, slávnosť ukončenia hrubej stavby sa konala 4. júla, aj za účasti zástupcov mestskej samosprávy. Celkový projekt a jeho realizácia boli netypické. Netvorili ho len tri obytné domy, v ktorých sa nachádzalo spolu 24 jednoizbových bytov, ale mali aj spoločné zariadenia. Okrem malej predizby, komory, povaly a osobitnej pivnice, ktoré patrili ku každému bytu, mali obyvatelia k dispozícii dve spoločné kúpeľňe, práčovne, mangľovne a osobitnú izolačnú miestnosť s lekárničkou. Moderné splachovacie WC boli na chodbe, spoločné vždy pre dve bytové jednotky. Ku každému bytu patrila aj malá zeleninová záhradka. K vidieckemu štýlu sa tento typ bývania blížil aj tým, že okrem pestovania zeleniny tu obyvatelia smeli chovať drobné úžitkové zvieratá. V rámci oploteného komplexu s parkovou úpravou a špeciálnych zavlažovacím systémom dal J. Schulpe postaviť štvrtú budovu, ktorú tvorila jediná miestnosť, slúžiaca ako spoločenská miestnosť. Z viacerých dobových opisov stavu robotníckej kolónie[6] sa zachoval aj opis spoločenskej miestnosti: „*Je to budova s piatimi oknami. Príjemné osvetlenie zabezpečujú tri Auerove [plynové] lampy. Budova pozostáva z jedinej sály, ktorá je miestom spoločenských stretnutí, robotníckym kasínom, inak povedané miniredutou. Oproti dverám, na vyvýšenom mieste stojí pekná uzavretá katedra, pred ňou dva široké stoly, okolo nich sú ratanové stoličky. Pri stenách sa nachádzajú štyri vysoké skrine s policami na knihy, na stenách visia farebné obrazy s biblickou tematikou…*“[7].V septembri 1895 tu Schulpe zriadil čitáreň, ktorú mohli obyvatelia zdarma navštevovať každý večer a v nedeľu po celý deň.[8] Neskôr v nej Schulpe poriadal osvetové prednášky pre obyvateľov kolónie i pre záujemcov z okolia, v ktorých propagoval návrhy svojich reforiem na zlepšenie postavenia robotníctva v Uhorsku. Na spestrenie vystúpení používal aj modernú techniku – gramofón a premietanie obrázkov.[9]

5 Z prejavu poslanca Tivadara Battyányiho na zasadaní uhorského parlamentu 26. 11. 1894. In *Képviselőházi napló, 1892, XXI. kötet, 386. országos ülés*, s. 20.

6 Výber z dobovej tlače o kolónii na Šancovej ulici a ďalšej činnosti J. Schulpeho obsahuje publikácia *Schulpe és a munkáslakásügy. Írta egy pozsonyi polgár*. Pozsony : Angermayer 1904.

7 GAAL, Mózes. A pozsonyi Schulpe-féle munkástelep. In *Hazánk*, 4. 1. 1895, doslovne citované v: *SCHULPE és mukáslakásügy*, c. d., s. 21-22.

8 HEFTY, Frigyes. Der Ausschwung des Grossgewerbebetriebes u. die Wohnungfrage! In *Pressburger Zeitung*, 15. 8. 1895, s. 1-2.

9 *Schulpe és mukáslakásügy*, c. d., s. 33.

Celkový pohľad na Schulpeho kolóniu v roku 1904. Zdroj: Schulpe és a munkáslakásügy. Írta egy pozsonyi polgár. Pozsony: Angermayer 1904

Schulpeho šľachtický pôvod (pochádzal zo šľachtického rodu z Nového Kneževacu v dnešnom Srbsku[10]) a sprvu aj finančná podpora rodiny mu umožnili, aby vybavenie robotníckej kolónie v Prešporku stále rozširoval. Zakrátko dal pôvodné plynové osvetlenie nahradiť elektrickým a k pôvodným štyrom budovám dal postupne pristavať ďalšie. V roku 1903 pribudla budova detskej opatrovne, ktorá slúžila nielen pre deti z kolónie, ale aj blízkeho okolia (neskôr, v roku 1907 bola poštátnená). Okrem dennej opatrovne pre deti (v dnešnom zmysle materskej školy) sa v nej nachádzali dva dvojizbové byty pre učiteľky, ktoré sa svojím zariadením približovali k meštianskemu typu bývania. V ďalšej miestnosti tejto budovy vytvoril Schulpe osvetové tzv. robotnícke múzeum, kde vystavil vlastivedné, prírodovedné a kultúrno-historické exponáty z vlastnej zbierky. V roku 1905 už stálo 5 obytných budov, takže túto neobvykle – a dá sa povedať komfortne vybavenú – robotnícku obytnú štvrť tvorilo spolu 7 objektov s 35 bytmi.[11] Domy so záhradkami, detským ihriskom, dvorom s lavičkami a umelo vysadenou zeleňou vytvárali na celkovej ploche 2500 m^2 uzavretý obytný komplex (ohraničený dnešnými ulicami Šancová, Karpatská a Beskydská), v ktorom v tom čase bývalo okolo stovky obyvateľov. Život v Schulpeho kolónii sa odlišoval od bežných foriem a druhov bývania nielen zariadením, ale aj životným štýlom a organizáciou každodenného života. Požiadavky a prípadné nezhody susedov riešil sedemčlenný výbor volený z radov obyvateľov. Na udržiavanie čistoty a vzťahov medzi nájomníkmi dozeral správca.

10 Jeho šľachtický titul znel „z Nového Kneževacu / novokneževacký“, „törökkanizsai“.

11 Od roku 1905 boli súčasťou Schulpeho kolónie nasledujúce budovy: 1. - 3. tri domy bez označenia ulice a čísla, 4. Šancová ul. č. 15, 5. Šancová ul. č. 15a, 6. Šancová č. 15b, 7. Šancová č. 17. Bližšie pozri: *Pozsonyi cím- és lakásjegyzék. Felső Nyugatmagyarország részére*. Pozsony 1906, s. 40.

Interiér robotníckeho múzea v Schulpeho kolónii. Zdroj: Album Schulpeho kolónie. Múzeum mesta Bratislavy

Schulpeho robotnícka kolónia ako model a vzor

Zámerom Juraja Schulpeho bolo nielen postaviť a prevádzkovať cenovo dostupné hygienické byty pre robotníkov, ale propagovať model nového typu robotníckeho bývania. Mal sa stať vzorom riešenia problému bývania robotníkov nielen krátkodobo, najmä vďaka nízkemu nájomnému, ale aj dlhodobo – v budúcnosti mali byty prejsť do vlastníctva obyvateľov. Z uvedených dôvodov Schulpe kolóniu na Šancovej ulici propagoval v miestnej i v uhorskej tlači, v prednáškach i v osobitných spisoch venovaných tejto problematike. Kolóniu navštevovali významní predstavitelia mesta i štátu, pričom na viacerých zapôsobila do takej miery, že ju sami dávali za vzor ďalšej podobnej výstavbe. Potom, ako vzorovú robotnícku kolóniu navštívil osobne minister vnútra Dezider Perczel, požiadal Juraja Schulpeho, aby reprezentoval Uhorsko na Medzinárodnom kongrese o bytovej otázke robotníkov v októbri 1895 v Bordeaux[12] a v júli 1987 v Bruseli, kde ho zvolili za hlavného tajomníka Medzinárodného združenia pre ochranu robotníkov.[13] V tom čase už Schulpe vypracoval a predložil Návrh na výstavbu lacných a hygienických bytov pre robotníkov, v ktorom videl vhodný prostriedok, ako naštartovať výstavbu tohto typu bývania. Presa-

12 SCHULPE, Giorgio. *Des habitations ouvriéres. Dédié an Congrés de Habitations á bon marché tenu á Bordeaux les 20., 21., 22. octobre 1895*. Presbourg : Wigand 1895.

13 ZUR FRAGE der billigen Wohnungen. In *Pressburger Zeitung*, 2. 6. 1897, s. 2.

Budova Schulpeho kolónie na Šancovej ulici s pamätnou tabuľou (asanovaná v 70. rokoch 20. storočia). Zdroj: Album Schulpeho kolónie. Múzeum mesta Bratislavy.

dzoval v ňom zásadu, že byty pre robotníkov sú povinní stavať nielen zamestnávatelia, ale aj mestá a štát. Ako argumenty k tejto osnove zákona slúžili Schulpemu viaceré príklady z anglickej, francúzskej, nemeckej, rakúskej a belgickej praxe, pričom ako ďalšiu formu výstavby odporúčal v Uhorsku menej známu svojpomocnú (družstevnú) výstavbu.[14]

O podobe a dokonca aj interiérovom zariadení budov robotníckej kolónie J. Schulpeho sa zachoval fotografický album s názvom „Prešporská kolónia dr. Juraja Schulpeho z Nového Kneževacu, priekopníka robotníckych bytov v Uhorsku", ktorý je majetkom Múzea mesta

14 SCHULPE, György. *A munkáslakásokról. Tanulmány*. Pozsony : Wigand, 1901, s. 55-59.

Ihrisko detskej opatrovne v Schulpeho kolónii. Zdroj: Album Schulpeho kolónie, Múzeum mesta Bratislavy.

Bratislavy. Výpravný charakter fotoalbumu, ale najmä vnútorné vybavenie obytných a spoločných úžitkových zariadení kolónie, svedčia skutočne o ich vzorovom charaktere. Na druhej strane vyvolávajú otázku, do akej miery tento model reálne fungoval a kto boli vlastne jeho obyvatelia. Na základe dobových prameňov žili v kolónii skutočne robotníci, ale možno oprávnene predpokladať, že išlo o príslušníkov vrstvy kvalifikovaného robotníctva. Okrem nich tu býval správca a učiteľky detskej opatrovne. Výška nájomného bola pre jej obyvateľov skutočne priaznivá. Ostatné byty bez vodovodu, kanalizácie, splachovacích toaliet a iných zariadení, boli o 20 až 30 % drahšie než v Schulpeho kolónii. Podľa osobných spomienok pamätníkov, ktoré mi sprostredkovali v osobných rozhovoroch v roku 1989, bolo nájomné v bytoch v medzivojnovom období a dokonca aj neskôr, na vtedajšej Malinovského ulici (ktoré naďalej neoficiálne nazývali Schulpeho kolóniou), nižšie a štandard bývania vyšší, než v iných nájomných bytoch v Bratislave. V tom čase obývali kolóniu kvalifikovaní robotníci a remeselníci. Na sklonku života býval v jednom z bytov aj Juraj Schulpe so svojou domácou Viktóriou Knappovou.[15] Spokojnosť s úrovňou bývania v kolónii a svoj vzťah k jej staviteľovi vyjadrili obyvatelia kolónie a jej okolia v žiadosti, na základe ktorej bol obytný komplex v roku 1904 úradne pomenovaný „Schulpeho

15 Podľa interview obyvateľov Schulpeho kolónie Milana Mišíka, Eleny Mišíkovej a Heleny Buttašovej, ktoré poskytli G. Dudekovej 29. 3. 1989.

kolónia". Pri tejto príležitosti bola 28. augusta 1904 na jednej z (dnes už neexistujúcich) budov[16] umiestnená pamätná tabuľa, ktorá informovala, že ju „*odhalili vďační robotníci, žijúci v tejto kolónii*".[17]

Ďalšími konkrétnymi výsledkami Schulpeho cieľavedomej propagácie pod heslom „Stavajme zdravé a lacné byty pre robotníkov" bola výstavba nových bytových jednotiek majiteľmi podnikov v Prešporku. Ako výsledok Schulpeho vplyvu sa už v roku 1896 spomínal vznik zamestnaneckých bytov pre robotníkov bratislavskej Kühmayerovej a Durvayovej továrne, kolónia podnikateľa Huberta a zamestnaneckých bytov Rothovej patrónky.[18] Ťažko však odhaliť skutočný priamy vplyv J. Schulpeho pri ich vzniku. Majitelia týchto tovární sa snažili inšpirovať aj inými príkladmi. Nesporná je ale zásluha J. Schulpeho pri presadení výstavby mestských tzv. Desať robotníckych domov na Palárikovej ulici v priamom susedstve Schulpeho kolónie, za ktorú apeloval aj na zasadaní mestského zastupiteľstva 4. augusta 1902.[19] V tom istom roku bola realizovaná výstavba desiatich dvojposchodových domov spolu so 120 malometrážnymi bytmi. V každom dome sa nachádzalo 9 jednoizbových a 3 dvojizbové byty s kuchyňou a komorou, ktoré mali k dispozícii povalu a pivnicu. Domy boli vybavené elektrinou a modernou kanalizačnou a vodovodnou sieťou, vrátane splachovacích toaliet, ktoré boli spoločné na každom poschodí. Ku každému domu patrila práčovňa a mangľovňa, kúpeľne sa tu však nenachádzali vôbec. Súčasťou oploteného komplexu boli aj záhradky. Vybavením ani výškou nájomného sa nedal porovnať so susednou „vzorovou" Schulpeho kolóniou.[20]

Juraj Schulpe projektoval svoj progresívny typ robotníckeho bývania ako jednu časť svojho programu sociálnych reforiem na zlepšenie postavenia robotníctva v Uhorsku. Postupne vytvoril ucelený súbor sociálnych reforiem, ktoré mali za cieľ zlepšiť sociálnu situáciu robotníkov nielen v oblasti bývania, ale aj priemyselnej hygieny, ochrany pri práci, prostredníctvom zdravotníckych a sociálno-politických opatrení zameraných na ekonomickú ochranu, sociálnu starostlivosť, zdravotné, sociálne a dôchodkové poistenie, vzdelávanie, osvetu a kultúru. Reformy sa snažil presadiť konkrétnymi návrhmi zákonov, ktoré opakovane podával uhorskej vláde a príslušným ministerstvám – len do roku 1901 podal 14 návrhov zákonov. Model bývania pre robotníkov, ktorý predstavovala Schulpeho kolónia, pritom slúžil ako vzor a dôkaz, že tieto reformy je možné aj prakticky realizovať. Svoj teoretický koncept sociálneho modelu spoločnosti, založený na sociálnej etike na kresťanských zásadách, ale aj konkrétne návrhy zákonov a spôsoby realizácie navrhovaných reforiem, Schulpe neustále propagoval prednáškami, článkami a prostredníctvom publikácií,

16 Tri budovy boli asanované v dôsledku rozširovania Malinovského ulice v 70. rokoch 20. storočia.

17 Pamätná tabuľa s nápisom v maďarčine sa nachádza v zbierkach Múzea mesta Bratislavy, v súčasnosti je súčasťou stálej expozície dejín Bratislavy.

18 A munkáslakásokról.In *Szabad szó*, 5. 9. 1896, citované v: *Schulpe és mukáslakásügy*, c. d., s. 26.

19 LEHOTSKÝ, Vladimír. Dr. Schulpe a robotnícke byty. In *Večerník*, 5. 11. 1971, s. 13.

20 Podrobnejší opis pozri v: OBUCHOVÁ – JANOVÍČKOVÁ *Každodenný život a bývanie* c. d., s. 116-119 (Desať robotníckych domov) a s. 84-87 (Schulpeho kolónia).

Interiér bytu učiteľky v Schulpeho kolónii. Zdroj: Album Schulpeho kolónie. Múzeum mesta Bratislavy.

ktoré vydával vlastným nákladom v nemeckom a maďarskom jazyku. Svoj program reforiem zhrnul v hlavných prácach *Reformy robotníctva*, *Mestská / komunálna sociálna politika* a *Štúdie o spoločenskej morálke*.[21]

Robotnícka kolónia v Prešporku sa stala prakticky jedinou realizovanou časťou Schulpeho reforiem. Ani jeho vcelku realistická osnova zákona o stavbe bytov pre robotníkov sa nedočkala schválenia. Zákon o stavbe robotníckych bytov prijali v Uhorsku až v roku 1907, vzťahoval sa však iba na poľnohospodárskych robotníkov. Zákonný článok číslo 29 z roku 1908 potom zaviedol štátnu podporu na výstavbu nájomných domov pre robotníkov, platil však len pre Budapešť a okolie, nezaviedol teda úľavy pre staviteľov v ostatných častiach Uhorska. Schulpe používal práve kolóniu ako dôkaz, že nešlo o utopický experiment a tento názor používal ako argument aj pri presadzovaní ostatných reforiem. V tomto

21 *Munkásügyi reformok*. I. – II. Pozsony 1908; *Városi szociálpolitika. Legfontosabb társadalmi teendőink kézikönyve*. Pozsony 1909; *Tanulmányok a társadalmi erkölcs terén. Szociálethikai világnézet*. Pozsony, vlastným nákladom 1909; nemecká verzia *Sozial-ethische Studien*. Pressburg 1909.

zmysle hodnotila jeho činnosť aj dobová tlač: „*Schulpe zasvätil veľkú časť svojej publicistickej činnosti záležitostiam robotníkov, ale sotva by bol dosiahol nejaký väčší úspech, ak by okrem propagandy nebol v Prešporku postavil podľa zahraničných vzorov robotnícke domy, ktoré úplne zodpovedali stavebným a zdravotným podmienkam*“.[22]

Motivácia a význam

Zaujímavá osobnosť J. Schulpeho a jeho osudy nabádajú k otázke, aká motivácia viedla pôvodne mladého absolventa štúdia práva na prešporskej právnickej akadémii, ktorý už ako mladík prejavil literárny talent, aby si zvolil cestu propagátora sociálno-politických reforiem. Na základe jeho prác možno usúdiť, že išlo o zmes idealizmu, altruizmu a kresťanského socializmu. Nesporne však zavážili aj politické ambície, keďže práve tento spôsob mohol Schulpemu otvoriť prístup k politickej kariére – tento zámer sa však nepodarilo uskutočniť. Potom, ako Schulpe neuspel so získaním postu v štátnej sfére, ani s návrhmi zákonov, sústredil svoju energiu na mestské samosprávne orgány. Práve na komunálnej úrovni sa mu podarilo realizovať viaceré svoje zámery, pričom bol v Prešporku verejne činný v zastupiteľskom zbore, sociálnej komisii a v iných inštitúciách. O ďalších dobročinných, respektíve verejnoprospešných aktivitách a ich priaznivom ohlase vo verejnosti svedčia nielen dobové články, ale aj ďalšie pamätné tabule venované Jurajovi Schulpemu. Ako uznanie Schulpeho zásluh pri založení štátnej ľudovej školy na Karpatskej ulici a jej otvorení v roku 1908, na výstavbu ktorej poskytol pozemok a sumu 6000 korún, odhalili v budove školy pamätnú tabuľu.[23] Ďalšie dve tabule sa dodnes nachádzajú na oboch stranách vchodu do budovy YMCA.[24]

Politické zmeny po vzniku Československa roku 1918 neprospeli kariére ani osobnému osudu J. Schulpeho. Naďalej, hoci v oveľa menšej miere, bol činný v mestských spolkoch a vo verejnosti sa udržiavala jeho povesť dobrodinca a mecenáša. Podlomené zdravie, majetkový úpadok jeho rodiny a ďalšie okolnosti spôsobili, že napokon sa ocitol na pokraji bankrotu. Mesto na základe novej legislatívy zrušilo rozhodnutie o poskytnutých daňových úľavách a na Schulpeho robotnícke domy vyrúbilo so spätnou platnosťou daň vo výške 70 tisíc korún. Po niekoľkoročných prieťahoch, pod hrozbou dražby, keď už Schulpe žil v jednom z bytov v kolónii, ktorá bola v tom čase jeho jediným majetkom, ju ponúkol mestu na odpredaj. Opätovné prieťahy nepriaznivo vplývali na už podlomené

22 In *Magántisztviselők lapja*, 15. 9. 1896, článok citovaný v: *Schulpe és a munkáslakásügy*, c. d., s. 25-26.

23 Fotografia tabule s textom v maďarčine sa nachádza v už spomínanom Fotoalbume Schulpeho kolónie v Múzeu mesta Bratislavy (fotografia č. 21).

24 Nápisy v slovenskom, anglickom, nemeckom a maďarskom jazyku nazývajú Schulpeho „jedným z dobrodincov združenia YMCA“ a pripomínajú skutočnosť, že poskytol za veľmi výhodných podmienok pozemok na výstavbu budovy YMCA v Bratislave.

Schulpeho zdravie. Mesto napokon kolóniu formálne odkúpilo,[25] pričom Schulpemu povolilo užívať jednoizbový byt v kolónii,[26] v ktorom o dva roky, 27. 3. 1936, zomrel. Keďže zomrel slobodný a bezdetný, všetok majetok zanechal mestu.[27]

Význam Schulpeho činnosti a Schulpeho robotníckej kolónie spočíva z dnešného pohľadu v tom, že sa stali prostriedkom presadzovania nových myšlienok na riešenie bytovej otázky a zlepšenie sociálneho postavenia robotníctva. Viacero projektov výstavby lacných hygienických bytov pre robotníkov v Prešporku bolo inšpirovaných Schulpeho príkladom. Schulpeho kolónia je príkladom moderného spôsobu a vysokého štandardu bývania pre nižšie vrstvy obyvateľstva, ktorý zostal ojedinelý v rámci celého Uhorska.[28] Ako ojedinelá v Uhorsku sa hodnotí tiež komunálna výstavba spomínaných Desiatich domov, o ktorú sa zaslúžil aj Juraj Schulpe.[29]

25 Archív mesta Bratislavy, Zápisnica zo zasadania Zastupiteľského zboru mesta Bratislavy, 2 b 126, č. 1486/120800/ hosp. 1934.

26 Podľa ústnej informácie obyvateľky Schulpeho kolónie Barbory Siposovej, ktorú nám poskytla v r. 1988, išlo o byt na vtedajšej Beskydskej ul. č. 11.

27 Bližšie k činnosti a osudom J. Schulpeho pozri: DUDEKOVÁ, Gabriela. *Juraj Schulpe, vedec a humanista*. Bratislava: YMCA, 1994; DUDEKOVÁ, Gabriela. Atypický šľachtic. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 1993, roč. 3, č. 1, s. 29-35; DUDEKOVÁ, Gabriela. Das soziale Wohnmodell für Arbeiter in Pressburg am Ende des 19. Jahrhunderts. In ČIČAJ, Viliam - PICKL, Othmar (eds.). *Städtische Alltagsleben in Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Die Referate des Internationalen Symposions in Častá - Píla vom 11. - 14. September 1995*. Bratislava, AEP 1998, s. 339-346; DUDEKOVÁ, Gabriela. *Juraj Schulpe a sociálna politika v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia*. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava : FF UK 2001.

28 V porovnaní s vtedajším veľmi jednoduchým interiérom robotníckych bytov išlo skutočne o vzorový model, ktorý sa vymykal bežnej realite. Porovnaj: GYÁNI, Gábor. *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest : Magvető 1992, s. 96- 99.

29 Podrobnejšie: GYÁNI, Gábor. Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében. In *Századok*, 124, 1990, č. 3 - 4, s. 375.

* *Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0119-11, výskum vznikol v rámci Centra Excelentnosti Historického ústavu SAV „Slovenské dejiny v dejinách Európy" (CE SDDE).*

Gabriela Habáňová
Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Tradičné podoby bývania Habánov vo Veľkých Leváročh a ich historicko-spoločenský kontext

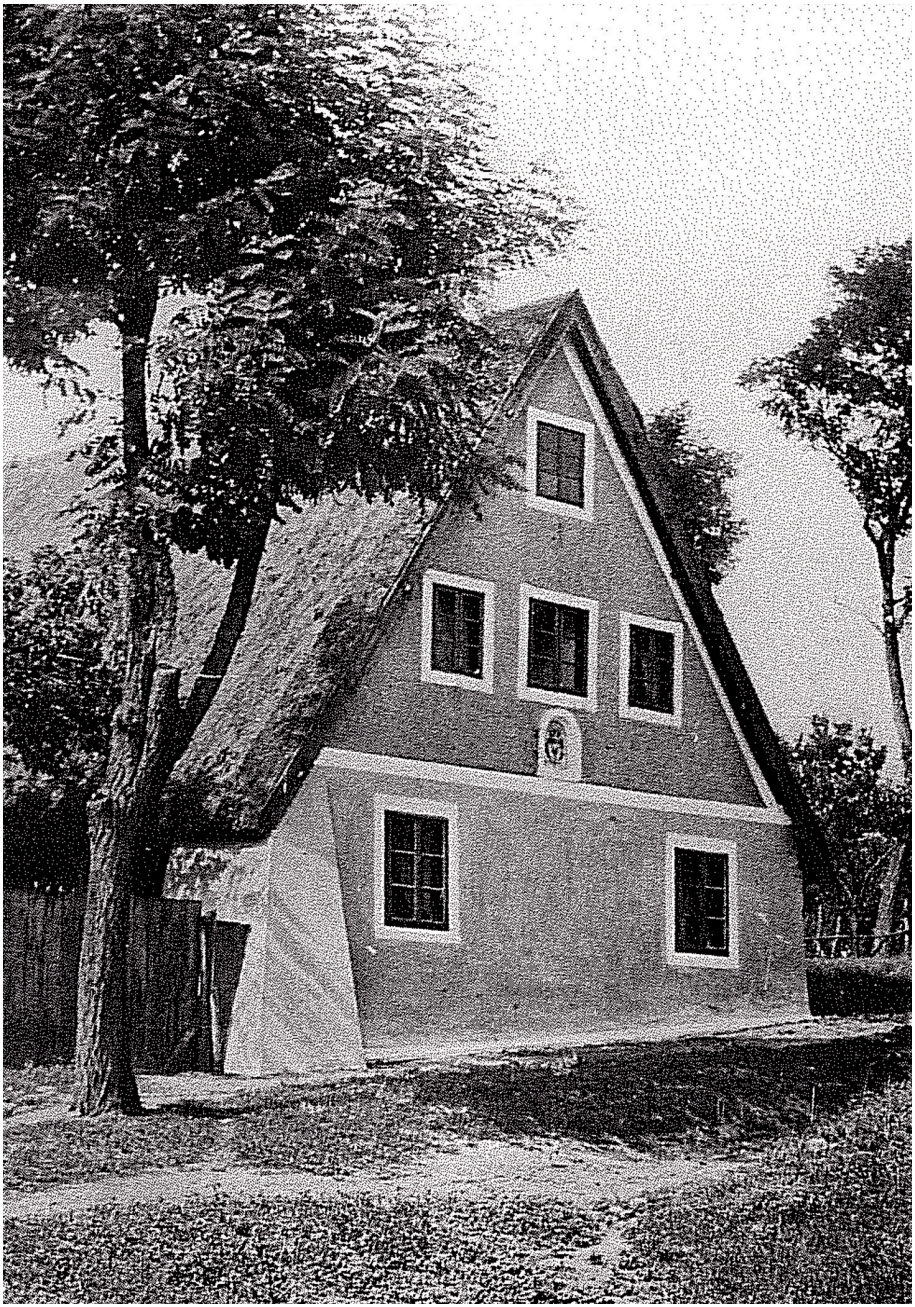
Môj príspevok sa týka historických podôb bývania v pôvodných habánskych domoch v habánskom dvore vo Veľkých Leváročh (okres Malacky), ktoré sú predstavené na príklade domu č. 78, známeho ako Izerov dom. Sumarizujem výsledky architektonicko-historického výskumu domu č. 78, vypovedajúce k téme bývania a uvádzam ich do súvislostí s publikovanými historickými správami o spôsobe života Habánov na území dnešného západného Slovenska a so známymi etnografickými pohľadmi na fenomén habánskeho domu. Cieľom príspevku je „materializácia" predstavy o bývaní Habánov a ich potomkov v pôvodných domoch vo Veľkých Leváročh, od ich predpokladaného vzniku na konci 16. storočia do 1. polovice 20. storočia.

Levárski Habáni patrili k európskemu hnutiu anabaptistov[1], ktorého počiatky nachádzame v roku 1525 vo Švajčiarsku a v ďalších zemiach Európy (Nemecko, Holandsko, Morava). Anabaptizmus, jeden z hlavných smerov reformácie 16. storočia, bol hnutím radikálneho kresťanstva, ktoré usilovalo o spojenie zásad prvotného kresťanstva s ideálmi všeobecnej majetkovej rovnosti (HRABAL 1998: 20, heslo: Anabaptisté). Habáni náležali k prúdu anabaptizmu, nazývanému hutteriti, ktorý sa sformoval na Morave už v ranej fáze anabaptistických dejín.

„*Žili v uzatvorených komunitách založených na kolektívnom vlastníctve a bratstve. Základné princípy [hutteritov] sú nenásilie, neodporovanie, sexuálna a morálna čistota, nesebecká spoluúčasť na prosperite a blahu spoločenstva*" (HRABAL 1998: 152, heslo: Hutteriánští bratři [hutterité]).

Anabaptisti sa usádzali na území horného Uhorska v západných častiach Trenčianskej, Bratislavskej a Nitrianskej stolice po prvom vyhnaní z Moravy od roku 1546 a zakladali dvory. (KALESNÝ 1981: 59). Pravdepodobne až počas pobytu anabaptistov – hutteritov na západnom Slovensku vzniklo vo vonkajšom prostredí označenie príslušníkov tohto náboženského hnutia etnonymom Habáni, kým oni sami sa nazývali „bratia" a svoju náboženskú obec nazývali „bratstvo" (KRAUS 1937: 7-9). Habánsky dvor vo Veľkých Leváročh vznikol v roku 1588 na základe zmluvy s miestnym zemepánom Bernhardom

1 Slov. - „novokrstenci"

Izerov dom v roku 1958. foto archív PÚ SR

z Lembachu s Habánmi z Brodského. Podmienky usadenia boli veľmi priaznivé (KALESNÝ, 1981, s. 57-58). Dvor bol založený na panskej pôde, na juhozápadnom okraji obce Veľké Leváre, na svahu pri potoku Rudava a tvoril uzatvorenú sídelnú jednotku. Habánska obec vo Veľkých Levároch, tak ako aj ostatné habánske obce na západnom Slovensku v 16. a 17. storočí, mala charakter náboženskej obce (viac KALESNÝ 1981: 130-132). Dvory mali vlastnú poľnohospodársku produkciu, obrábali polia a vinice, chovali domáce zvieratá. Väčšina ich obyvateľov sa pravdepodobne venovala remeslám, v ktorých v období 16. a 17. storočia mimoriadne vynikali. Šľachta, poskytujúca Habánom priestor pre život a hospodársku činnosť, bola vďačným konzumentom ich výrobkov, z ktorých mnohé predstavovali dovtedy bežne nedostupný kvalitný a prepychový tovar (príbory, majolikový riad, majolikové vykurovacie kachle, koče, hodiny a i.), ale tiež ich špeciálnych služieb (ako ránhojiči, kúpeľníci, správcovia viníc, stavitelia mlynov, atď.) (KALESNÝ 1981: 31).

V roku 1592 sa habánsky dvor vo Veľkých Levároch spomína ako rozsiahle sídlisko s mlynom, pivovarom, verejným kúpeľom, dielňou na výrobu a brúsenie nožov a s pozemkami s rozlohou 10 sessií. Podľa historických správ sa mal dvor do roku 1729 rozrásť na 35 budov (KALESNÝ 1981: 59-60).

Obraz o živote v habánskom dvore vo Veľkých Levároch v roku 1660 priniesol Wolf Helmhardt von Hochberg [2]. František Kalesný ho uvádza takto:

"Hochberg písal, že už viackrát navštívil Veľké Leváre, ktoré ležia vedľa Moravského poľa (Marchfeld). Navštívil habánsky bratský dvor, aj tam prenocoval a nemálo obdivoval ich čistotu, poriadok a hospodárstvo. Habánske polia, záhrady a štepnice hodnotil ako veľmi dobre opatrované. Uvádzal, že každé remeslo, či už krajčíri, ševci, hrnčiari, nožiari alebo súkenníci, má svoju osobitnú dielňu a nikto z pracovníkov dielní sa nemusí starať ani o stravu, ani o šaty. Všetko ide zo spoločnej pokladnice, ktorú opatrujú „starší". Deti vychovávajú podľa vekových skupín osoby na túto prácu zvlášť ustanovené, vychovávatelia alebo učitelia. Deti spávajú oddelene od ostatného obyvateľstva dvora v osobitných izbách, v ktorých sú postieľky rozostavané vo dva alebo tri rady(...) Matky hneď po ukončení šestonedelí sem dávajú deti a samy sa vracajú k svojej práci(...) Hochberg ďalej uvádzal, že všetci, muži i ženy, dostávajú stravu vo veľkých svetliciach, jedálňach..." (KALESNÝ 1981: 60-61).

Pre ďalší vývoj habánskeho dvora a náboženskej habánskej obce vo Veľkých Levároch boli rozhodujúce dva historické medzníky. Prvým bolo rozpustenie spoločnej hospodárskej jednotky, ktoré ohlásila sama veľkolevárska obec v roku 1686 a odôvodnila ho hospodárskym úpadkom v dôsledku vojnového ožobráčenia (najmä v priebehu 30-ročnej vojny). Po ohlásenom rozpustení bolo hospodárenie zverené jednotlivým rodinám, spoločenstvo si však naďalej udržalo jednotu náboženskej obce (KALESNÝ, 1981, s.83-86). Druhý medzník predstavovala násilná konverzia habánskych obcí na západnom Slovensku na rímskokatolícke vierovyznanie, ktorá bola formálne dokonaná počas panovania cisárov-

2 Wolf Helmhardt von Hochberg "Georgica curiosa oder Adeliches Land- und Feldleben" (vydané 1682)

nej Márie Terézie v roku 1763 a ktorá potom zasiahla aj všetky ostatné habánske komunity v Uhorsku. Jej bezprostredným následkom bolo vysťahovanie 18 rodín z Veľkých Levár do Sedmohradska. Vo Veľkých Leváročh zostalo v roku 1763 144 konvertitov (KALESNÝ 1981: 118). Náboženská obec novokrstencov tým zanikla. O to pozoruhodnejšie je, že historické svedectvá pre obdobie po rozpade spoločného hospodárenia a po zániku náboženskej obce Habánov vo Veľkých Leváročh dokumentujú pretrvávajúcu existenciu zomknutého spoločenstva habánskeho dvora.

Habánsky dvor vo Veľkých Leváročh bol počas celého obdobia existencie náboženskej obce anabaptistov veľkým a významným habánskym sídliskom. Až do súčasnosti si uchoval pôvodné urbanistické a architektonické znaky z fázy náboženskej obce. Vo dvore sa zachovali pôvodné stavby - veľké habánske domy alebo ich časti. Vyznačovali sa priestorovým usporiadaním solitérov na pomyslenej štvoruholníkovej sieti v smere sever-juh (v smere spádu svahu) a západ-východ (po vrstevniciach svahu) a s orientáciou skupín domov vstupmi k sebe. Samotné veľké domy uchovávajú už na prvý pohľad rad spoločných znakov. K výrazným vonkajším znakom patrí predovšetkým osobitá silueta a proporcie, v ktorých dominuje vysoká strmá strecha domu s murovanými štítmi nad nižším pozdĺžnym blokom prízemnej stavby. Charakteristický vzhľad habánskych domov spoluvytvárala tradičná strešná krytina domov - tzv. „habánska strecha“ zo slamených otepov, napustených hlinou, ktorá prežívala ešte v 60. rokoch 20. storočia. Súčasťou exteriérového výrazu domov tak boli tmavosivé, hladké plochy striech, prerezané štrbinovými okienkami podkrovných izieb. Ikonografické[3] ako aj archívne pramene dokladajú ďalšie kvalitatívne znaky stavebnej kultúry Habánov v 16. a 17. stor. K najstarším súčastiam habánskej staviteľskej tradície radíme veľké miestnosti v prízemí– svetlice, umiestnenie ohniska na varenie v čiernych kuchyniach, stavanie obytných podkroví (nad prízemiami) domov, tiež znalosť technológie vykurovania, ktoré nezaťažovalo miestnosti s denným pobytom ľudí dymom, ďalej tiež znalosť odvedenia dymu z vykurovacích zariadení komínmi, vyvedenými nad strechu. Súčasťou pôvodnej tradície bolo aj uplatňovanie jednoduchej hrazdenej konštrukcie, ktorú v dochovaných stavbách nachádzame len v stenách podkrovných izieb a hmotách strešných štítov. Hrazdené steny boli vyplnené prúteným výpletom omazaným hlinou, alebo trstinovými otepmi, omazanými hlinou (HABÁŇOVÁ 1999: 238). Je ale treba uviesť, že vymenované konštrukčné, dispozičné a technické riešenia boli vlastné širším kultúrnym prostrediam, z ktorých novokrstenci vyšli.

Archívne správy o habánskych domoch, sprostredkované v prístupných publikáciách, sa týkajú etapy, v ktorej spoločenstvo žilo podľa pôvodných princípov, ako komúna so spo-

3 Napr. Titulný obrázok z knihy „Gründliche(n) kurtz verfaste(n) Historia. Von Münsterischen Widertauffern: vnd wie die Hutterischen Brüder so auch bilich Widertauffer genent werden /im Löblichen Marggraffthumb Märhern/ (...) gedachten Münsterischen in vielen ähnlich / gleichformig vnd mit zustimmet sein“ od Christophera Erharda, farára a od roku 1584 superintendanta Bratstva božieho tela v Mikulove (nem. Nikolsburg). Zobrazuje muža, ženu a dieťa pred hlavnou budovou habánskeho dvora na Morave okolo roku 1580 (WINKELBAUER 1995: 279)

ločným hospodárením. Úplne však chýbajú zmienky o etape vývoja po rozdelení spoločného majetku medzi rodiny po roku 1686, a jej dopadov na veľké domy a ich užívanie. Obraz o rozdelení majetku dvora, vrátane rozčlenenia domov na majetkové diely, dokumentuje so storočným odstupom až plán panstva Veľké Leváre z roku 1769[4]. Zaznamenáva menný zoznam vlastníkov resp. držiteľov majetkových dielov pod 37 číselnými položkami. Jednotlivé majetkové diely sa obvykle skladali z domu, resp. z časti domu, z dvora, dvorovej záhradky a záhrady v hraniciach habánskeho dvora.

Václav Mencl hodnotil z pozície historika architektúry „sloh" habánskeho domu ako stretnutie švábskej stavebnej tradície hrazdenia z obdobia pozdného stredoveku s domácou tradíciou blokovej hlinenej stavby. (MENCL1980: 513-514). Mencl ale videl zásadnú odlišnosť habánskeho domu od miestnej tradície v spôsobe jeho užívania, pre ktorý bolo charakteristické, že na základe dobrovoľného podriadenia sa prijatému poriadku vzájomne cudzie rodiny bývali pod spoločnou strechou a v skupinách členených podľa remesiel aj spoločne pracovali. (MENCL1980: 514).

Václav Mencl sa v predstave o pôvodnom využívaní habánskych domov a o pôvodnej dispozícii zhoduje s doterajšou etnografickou interpretáciou Jána Mjartana. Ján Mjartan na základe obhliadkových prieskumov habánskych domov v Sobotišti a vo Veľkých Leváročh a so znalosťou Hochbergovho svedectva konštatoval, že pôvodné dispozície v prízemiach nie sú už ani v jednom z domov prítomné pre škody po požiaroch a pustošeniach. Zároveň však podal nasledovnú predstavu o dispozícii a bývaní v pôvodných habánskych domoch, cit.: *„V týchto dlhých dvoroch boli oddelené ubikácie jednotlivých rodín, spoločné kuchyne a miestnosti pre stravovanie a spoločné dielne. Nad nimi boli povalové komôrky, ktoré slúžili ako spálne pre mladších členov rodiny, pre učňov a tovarišov a ako skladištia surovín a tovaru"* (MJARTAN 1959: 129-129).

František Kalesný na základe archívneho výskumu habánskej problematiky zhromaždil aj významné správy o tom, ako Habáni užívali spoločné domy. Uvádza napr., že cit.: *„V habánskych domoch bolo prízemie vyhradené na spoločné účely (kuchyne, jedálne alebo dielne). Nad nimi v podkrovných miestnostiach, nazývaných kammerle (komôrky) alebo štíberle (izbičky), spávali manželské páry...."* (KALESNÝ 1980: 174).

V 80. rokoch 20. storočia bola etnografická interpretácia dispozičného vývoja habánskeho domu overovaná metódami pamiatkového architektonicko-historického výskumu. Zásadný nález učinil v roku 1986 Ing. arch. J. Škabranda, vtedy výskumný pracovník SÚPPOP Praha, ktorý v severnej časti ruiny domu č. 75 vo Veľkých Leváročh doložil veľkú miestnosť a vyhodnotil ju ako primárne dispozičné riešenie v uvedenej časti domu. Nález potvrdil existenciu a vytvoril reálnu predstavu o veľkej svetlici na prízemí domu v súlade

4 Plán panstva Gross Schützen z roku 1769, patriaci grófovi Karolovi Kolonitzovi, vyhotovil Ján Gottlieb Hohndorf, tuš, kolor, 169 x 128 cm, uložený v Mestskom archíve Bratislava

s Hochbergovým svedectvom. Nález viedol k formulovaniu pracovnému predpokladu, že veľká miestnosť je základnou jednotkou dispozičnej skladby prízemia veľkého habánskeho domu z ranej fázy jeho vývoja. Miestnosť pre neprítomnosť funkčných znakov dostala pracovný názov „hala". Nález ukázal, že aj ostatné domy môžu ukrývať takýto výskumný potenciál. V tom čase bol pre pamiatkový výskum disponibilný len dom č. 78, a tento stav sa doposiaľ nezmenil. Výskum domu č. 78 bol zároveň jediný, ktorý mohol byť vykonaný na celom habánskom dome[5]. Jeho výsledky boli overované pri nepovolených deštrukciách v habánskom dvore vo Veľkých Leváročh v dome č. 69-73 a tiež v ruine domu č. 75 (HABÁŇOVÁ 1999: 235-238).

Dom č. 78 bol v 20. storočí v miestnej tradícii označovaný ako Izerov alebo Wirthov, a pod týmito názvami je uvádzaný aj v odborných publikáciách. J. Vydra uvádza rok vzniku domu 1671, bez uvedenia zdroja informácie. Dom nesie aj priame datovania: vo vrchole východného komína rokom 1711 a na strope izby na východnej strane domu rokom 1781 v spojení s iniciálami IH. Dlhodobo (do roku 1986) bol súčasťou východného priečelia domu keramický maľovaný emblém, datovaný rokom 1781, nesúci znaky keramického remesla a označený monogramami IH, HH, IM. Dom stojí na severozápadnej strane habánskeho dvora, pozdĺžnou osou orientovaný v smere západ-východ. V exteriéri zachováva charakteristickú formu blokovej prízemnej stavby na obdĺžnikovom pôdoryse s dĺžkou 22 m a šírkou 8,2 m, pozdĺžnou severnou stranou je primárne zahĺbený do svahu, na južných nárožiach podopretý murovanými operákmi a pokrytý vysokou strmou strechou. Vstup do domu je umiestnený uprostred južnej pozdĺžnej strany. Dom č. 78 má subtílnejší objem ako ostatné veľké habánske domy dvora.

Prvý dostupný údaj o obyvateľoch domu č. 78 poskytuje plán panstva Veľké Leváre z roku 1769[6], v ktorom je dom vyznačený v dnešnom pôdorysnom rozsahu a prislúcha k dvom majetkovým dielom: diel s č. 7 na východnej strane domu vo vlastníctve Jozefa Horna a diel s č. 8 na západnej strane vo vlastníctve Frantza Reista. Podľa údajov z matriky obce Veľké Leváre[7] bol Jozef Horn džbánkarsky majster (*1729-†1803). Prostredníctvom osoby Jozefa Horna bola v dome č. 78 pre obdobie 2. pol. 18. storočia doložená keramická výroba. Jeho najstarší syn Henrich Horn (*1749-†1805) pokračoval v otcovej dielni ako majster. Smrťou Henricha Horna skončilo v dome č. 78 pôsobenie keramikárov z rodiny Hornovcov. V dielni pokračoval Henrich Wirth z Dobrej Vody (*1781, †1838 ako 57 ročný) na základe sobáša s najmladšou dcérou Henricha Horna Judithou a tradíciu výroby ukončil jeho syn Michael Wirth (*1816-†1884), ktorý bol posledným keramikom v dome č. 78.

5 Architektonicko –historický výskum habánskeho domu č. 78 bol podkladom pre prípravnú dokumentáciu pamiatkovej obnovy v roku 1987, vykonal KÚŠPSOP Bratislava, G. Habáňová. Počas pamiatkovej obnovy v roku 2000-2001 prebehlo doplnenie výskumu, vykonal PÚ RS Bratislava, G. Habáňová.

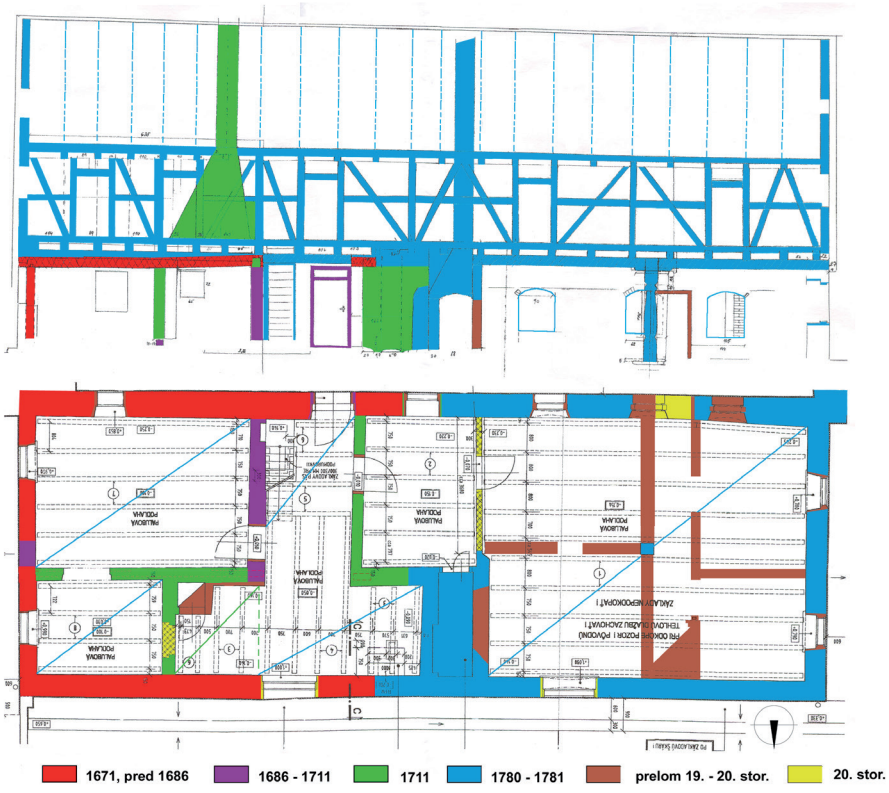
6 Detto ako poznámka 2

7 Matričné údaje o rodine Horn a Wirth uvádzame podľa rím. kat. matrík obce Veľké Leváre. Štátny oblastný archív v Bratislave, Križkova 7.

H. Landsfeld spomenul pri výpočte významných habánskych keramikov z Veľkých Levár aj majstrov z domu č. 78 - Jána a Henricha Horna, synov Jozefa Horna ako aj Henricha Wirtha z Dobrej Vody, zaťa Henricha Horna (LANDSFELD 1950: 46).

Po smrti Michaela Wirtha sa majiteľkou domu č. 78 stala jeho dcéra Mária (*1842–†1927), ktorá sa v roku 1858 vydala za panského komorníka, pôvodom z Rakúska Josepha Izera (*1829-†1900). V dome žili až do 2. pol. 20. storočia ešte dve ďalšie generácie Izerovcov. V 60. rokoch vnuci Márie Izerovej predali dom štátu. Medzi rokmi 1968-1986 slúžil dom č. 78 ako expozícia miestnych tradícií. V roku 2000-2002 bol pamiatkovo obnovený a do jeho priestorov sa vrátila muzeálna funkcia.

Pamiatkový výskum domu č. 78 odhalil päť fáz dispozičného vývoja, z ktorých prvé 3 sa týkajú len východnej polovice domu.

Izerov dom, vyhodnotenie fáz dispozicného vývoja - pracovný výkres na podklade zamerania Geodézie n. p. Bratislava 1974

1. Prvá fáza (1671 - pred 1686) je vymedzená vznikom domu, pričom sa opiera o datáciu J. Vydru do r. 1671. Jej trvanie uzatvára ohlásený rozpad spoločného vlastníctva v r. 1686 s predpokladom, že v tejto súvislosti došlo aj k rozdeleniu veľkých domov. K 1. fáze sa viaže nález haly na východnej strane dnešného domu. Existenciu tohto priestoru dokladá nález hranatého prievlaku pôvodného stropu, prebiehajúceho v pozdĺžnej línii východ-západ, a umiestneného v polohe severne od stredovej osi haly. Prievlak sa zachoval v podstavaných sekundárnych murovaných stenách, v stave po rozpílení na dva úseky a po skrátení jeho západného konca. Podľa dochovaných úsekov prievlaku mala hala dĺžku najmenej 9,2m a šírku v rozsahu východnej štítovej steny v interiéri, teda 7m. Prievlak východnej haly je najstaršou drevenou konštrukciou domu č. 78, ktorá dokladá nižšiu úroveň konštrukcie pôvodného stropu východnej haly, oproti úrovni dnešnému stropu, pochádzajúceho z r. 1780. Hala bola prístupná priamo zvonku dverovým otvorom v strede východnej štítovej steny. Doterajšie nálezy neindikujú funkciu východnej haly a ani jej prípadnú väzbu na nejakú budovu, či už dom alebo hospodársku budovu. K priestoru haly sa viaže aj nález dvoch úrovní mazaninovej podlahy, z ktorého možno predpokladať, že hala slúžila na pobyt ľudí. Nález priestoru východnej haly ako takej možno zaradiť k dispozičným princípom raných habánskych stavieb. Nález je však porovnateľný s nálezmi hál na prízemí veľkých habánskych domov vo Veľkých Leváročh č. 69-73 a č. 75, ktoré boli primárnou súčasťou domu. Preto sa nedá ani vylúčiť, že východná hala bola už v prvej fáze súčasťou domu.

2. Druhá fáza (po 1686 - pred 1711). Ako bolo uvedené vyššie, túto fázu ohraničuje rok 1686, kedy možno predpokladať, že v súvislosti s rozdelením spoločného majetku došlo aj k rozdeleniu veľkých domov. Koniec 2. fázy predstavuje rok 1711. V 2. fáze došlo k rozdeleniu východnej haly na 2 dispozičné diely jednou priečkou, ktorá prebiehala v osi sever-juh. Starý prievlak východnej haly (z 1. fázy) zostal v priestore oboch mladších dielov, z čoho treba usudzovať na zastropenie oboch dielov pôvodným stropom haly. K dielu pozdĺž východnej štítovej steny (ďalej aj 1. diel), s rozmermi v smere východ–západ 5,75m, a sever-juh 7m, sa viaže nález zvyšku doskovej podlahy pod sekundárnymi priečkami izieb z roku 1711. Z nálezu doskovej podlahy možno usudzovať na obytnú funkciu 1. dielu, pričom v náväznosti možno tiež predpokladať, že vstup do tohto priestoru už nebol priamo z vonku, ale cez vstupný priestor na južnej strane 2. dielu. K 2. dielu sa viaže nález podlahy z tehlovej dlažby. O funkcii tohto dielu možno na základe analógií predpokladať, že išlo o vstupný priestor s čiernou kuchyňou. Druhá fáza dokladá spôsob zrušenia východnej haly a jej premenu na rezidenčnú jednotku, ktorá v dome č. 78 prebehla pred rokom 1711. V tejto súvislosti poukazuje na tendenciu umiestňovania obytných funkcií na prízemie veľkých domov.

3. Tretia fáza (rok 1711). Pravdepodobným impulzom pre rozsiahlu prestavbu, ktorá sa uskutočnila v roku 1711, bol požiar v 2. dieli domu. V dispozičnom riešení v rámci tejto fázy bola rozhodujúca línia zachovávaného starého prievlaku z 1. fázy, ktorá bola rešpektovaná v novom pozdĺžnom dvojtraktovom rozčlenení pôdorysu domu v 1. dieli a v zistenom 3. dieli domu. V 1. dieli, kde stopy požiaru neboli zaznamenané, vznikli tri nové miestnosti: izba, izbička a malá čierna kuchyňa. Izba s izbičkou, ležiace pri východnej štítovej stene, boli priechodné a spojené širokými dverami so šikmými špaletami. Čierna kuchyňa s otvo-

reným komínom, datovaným v nadstreší rokom 1711, bola orientovaná do 2. dielu s funkciou vstupného priestoru. Druhý diel bol však v tejto fáze zo západnej strany zúžený novou priečkou. Nová priečka vymedzovala aj ďalší – 3. diel domu, nachádzajúci sa západne od 2. dielu. Tretí diel sa rozkladal ďalej smerom na západ, už mimo dĺžky starého prievlaku, pričom jeho priestorové vymedzenie zo západnej strany nebolo zistené. Tretí diel bol v línii starého prievlaku asymetricky rozdelený na južnú a severnú miestnosť, ktoré boli spojené priechodom s oblúkovým záverom vo vrchole. Analogicky, zo vzájomnej pozície dvoch miestností 3. dielu a priechodu medzi nimi sa dá usudzovať na funkciu vstupného priestoru so vstupom z juhu a s čiernou kuchyňou na severnom konci dielu. Tretia fáza dokladá, že v obytnej jednotke na východnej strane domu došlo v tomto období ku skvalitneniu dispozičnej skladby bytu popri zmenšení všetkých jeho priestorov. Nálezy dokladajú, že pôdorys domu pokračoval za líniou pôvodnej západnej steny východnej haly a dovoľujú predpokladať, že v dome sa nachádza viac ako jedna rezidenčná jednotka.

4. Fáza (rok 1780-81). V uvedených rokoch prebehla rozsiahla a kvalitná prestavba domu. Ťažisko tejto prestavby spočívalo v západnej polovici dnešného domu, v streche, krove a podkroví. Na západnej strane bola vybudovaná hala s funkciou keramickej dielne a s pecou na vypaľovanie keramiky (pravdepodobne išlo o kasselskú pec). Komín pece vybudovali mimo priestoru haly a jeho stavbou bola zrušená severná miestnosť 3. dielu. Náročná rekonštrukcia celého obvodového muriva západnej haly prekryla stopy predchádzajúceho vývoja domu v jeho západnej polovici. Západná hala mala tehlovú dlážku z naplocho ukladaných tehál a trámový strop s prievlakom. Stredový stĺp stropu haly niesol v rytej kartuši vročenie 1780 a iniciály IH (Jozef Horn) a MG (?). Nový strop západnej haly mal vyššiu niveletu ako tú, ktorú určoval starý prievlak východnej haly. K tejto novej zvýšenej úrovni bol zastropený celý dom. Dom dostal novú strechu, krov a podkrovie s komorami. Krov bol krokvový, hambálkami rozdelený na dve podlažia. V dolnom podlaží krovu bolo umiestnené obytné podkrovie s použitím hrazdenej konštrukcie v priečkach, dispozične zložené z úzkej stredovej chodby a izbičiek po stranách v šikminách strechy.

V rámci tejto prestavby bolo na východnej strane domu zachované celé dispozičné riešenie z roku 1711, bol tu však zrušený starý strop a všetky steny boli v korune zvýšené k úrovni nových stropov. Strop nad izbou a izbičkou bol spoločný, prebiehajúci od severného k južnému obvodovému múru, a v izbe doplnený prievlakom s osou východ-západ. Je pravdepodobné, že v strope dvoch izieb boli použité staršie trámy, čo mohol byť dôvodom pre úpravu stropných trámov a prievlaku v izbe reprezentatívnym doskovým obkladom s vročením 1781 a iniciálami IH (Jozef Horn). Izba a izbička boli vykurované spoločnými kachľami v priečke, s dymovodom odvedeným do čiernej kuchyne.

Dom v tejto fáze predstavuje rezidenciu jednej rodiny, resp. domácnosti na čele s majiteľom Jozefom Hornom. Výsledkom tejto fázy bol reprezentatívny dom džbánkarského majstra s keramickou dielňou na prízemí. Obytná jednotka na východnej strane bola

Izerov dom v roku 2005, foto G. Habánová

skvalitnená parádnym riešením stropu izby. Na trojosovom východnom štíte bol osadený keramický emblém, oznamujúci džbánkarské remeslo v dome, s vročením 1781 a s iniciálami majstrov IH (Jozef Horn) HH (Henrich Horn) a IM (?).

5. Fáza (prelom 19. a 20. stor.) je datovaná na základe údaja posledného súkromného vlastníka domu. V tejto fáze prebehla posledná veľká dispozičná zmena v dome, ktorá sa týkala len priestoru západnej haly. Z priestoru haly bola odstránená keramická pec, pričom jej komín zostal zachovaný v susednej miestnosti, ležiacej východne. Veľký priestor haly bol zastavaný 5 obytnými miestnosťami. Pri západnej štítovej stene vznikol tzv. zadný byt, pozostávajúci z dvoch miestností a priečnej chodby, na severnej strane ukončenej ťahovým komínom. Zadný byt slúžil najprv ako „výmenok" (oddelené bývanie starého člena rodiny) a potom ako nájomný byt „hoferstvo". Východne od chodby, na ploche západnej haly, boli vybudované dve izby a pripojené k miestnosti uprostred domu (išlo o časť 3. dielu, zisteného v 3. fáze vývoja dispozície). Spolu vytvárali tzv. stredný byt. Kúreniská tohto bytu boli odvádzané do zachovaného komína keramickej pece. Na východnej strane zostala zachovaná obytná jednotka z rokov 1711-1781 ako tzv. predný byt. V tomto byte došlo len k modernizácii kúrenísk v priestore čiernej kuchyne – otvorený komín bol zaplombovaný klenbou a bol doplnený o ťahový komín. Na južnej strane kuchyne boli postavené sporák a murované kotlisko. Vykurovanie izby a izbičky zostalo podľa pôvodného riešenia jednými kachľami v spoločnej stene. Predný a stredný byt sa delili o vstupný priestor predného

bytu. Podkrovie zostalo z dispozičného hľadiska nedotknuté, prístupné len zo spoločného vstupného priestoru predného bytu. Dom v takomto stave slúžil na bývanie ešte v 60. rokoch 20. storočia.

Výsledky architektonicko-historického výskumu domu č. 78 podporujú hypotézu, že veľké habánske domy, sformované v ranej fáze vývoja slúžili predovšetkým komunitným požiadavkám. Ich vyjadrením boli veľké miestnosti na prízemí domov, slúžiace spoločenstvu. Veľké miestnosti boli univerzálnymi priestormi s charakteristickými dispozičnými a konštrukčnými znakmi. Mohli slúžiť rôznym komunitným funkciám ako dielne, jedálne, rôzne sklady, pradiarne, škola, miesto na zhromaždenie a bohoslužbu, pravdepodobne tiež na spanie niektorých skupín ľudí oddelene podľa pohlavia, veku, stavu atď. Po umiestnení a podobe pôvodných kuchýň v týchto domoch nie sú zatiaľ stopy. Keďže strava bola pripravovaná spoločne, muselo ísť taktiež o veľké priestory. Ohlásenie rozpadu spoločného hospodárenia komunity v roku 1686 bolo začiatkom veľkej spoločenskej zmeny v jej radoch. I keď nie sú známe žiadne údaje o priebehu tohto procesu, jeho produktom vo sfére bývania, ako to dokladajú neskoršie vývojové fázy veľkých domov, bolo rozdelenie veľkých domov na rezidenčné jednotky rodín, zmena spôsobu bývania vo veľkých domoch, s tendenciou posilňovania privátnych nárokov rodín a pohodlnejšieho bývania na prízemiach domov, popri zachovaní obytných podkroví. Domy od začiatku 18. storočia pravdepodobne poskytovali domov a útočisko stále väčšiemu počtu osôb zo stavu rozrastajúcich sa miestnych rodín a stavebné úpravy sa stali nevyhnutnými. Len náhly úbytok obyvateľstva kvôli exodu časti spoločenstva v roku 1763, utekajúcich pred nútenou náboženskou konverziou, mohol na určitý čas proces stavebných zmien zabrzdiť.

V dnešnom stave nachádzame vo veľkých domoch 2-4 byty so samostatnými vstupmi, s dispozíciami, ktorých vznik predpokladáme v 18. a 19. storočí. Byty majú pravidelný štvoruholníkový pôdorys rozložený v celej šírke domu a dvojtraktovú dispozíciu ďalej členenú na miestnosti. Skladbu na prízemí tvoria obyčajne dve izby, sieň, čierna kuchyňa a malá komora, alebo tri izby a kuchyňa. Jeden aj druhý typ sú v niektorých prípadoch doplnené o stredovú úzku priečnu chodbu, pravdepodobne výsledok inovácie od konca 19. storočia. K prízemiam prislúchajú príslušné úseky podkroví. V dispozíciách a vo vybavenosti bytov pre obdobie 18.- 1. polovice 20. storočia sa dá vyčítať príklon k vyspelému vzoru remeselníckeho bývania, vychádzajúceho z hodnôt mestského bývania, ale aj k vzorom z miestnej roľníckej tradície, alebo nájomného bývania. Presnejšie časové a sociálne kontexty premeny veľkých domov na rezidencie rodín zatiaľ nepoznáme (HABÁŇOVÁ, 1999, s. 238-240).

Výskum domu č. 78 priniesol zistenie, že uvedený proces premeny haly na byt nastal v tomto dome niekedy na prelome 17./18. storočia a pokračoval po požiari obnovou v roku 1717 až do roku 1781, charakterizovaný skvalitňovaním spôsobu bývania v dome. Výskum však priniesol aj prekvapivé výsledky, ktoré sa dajú zhrnúť do poučenia, že stavebné úpravy vo veľkých domoch sa nemusia stopercentne prekrývať s fázami spoločenského vývoja komunity. Príkladom je stavebná fáza domu č. 78 z roku 1781, počas ktorej boli v streche, štítoch, podkroví a v západnej hale uplatnené dispozičné a konštrukčné princípy, zodpovedajúce

z ranej fáze vývoja habánskeho domu. Je na mieste predpokladať, že nešlo o prejav kultúrnej stagnácie, ale o využitie životaschopnej tradície v dome, a to tým viac, že sa v dome počítalo s tradičnou organizáciou remeselnej výroby. Koncepcia rekonštrukcie z roku 1781 poskytuje tiež svedectvo o kultúrnych preferenciách majiteľa/obyvateľov domu. Výskum teda poukázal na úskalie rutinného hodnotenia stavieb a na potrebu poznania individuálneho vývoja každého domu, ktorého dôležitou súčasťou má byť aj architektonicko-historický výskum. Len také poznatky umožňujú hodnoverný presah od témy stavebného vývoja k témam sociálnej kultúry vrátane interpretácie spôsobu života a bývania.

Použitá literatúra

Habáňová, G.: Stavebné tradície habánov vo Veľkých Leváročh. In: Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku s osobitným akcentom na kultúrne prejavy v prostredí etnických minorít, Bratislava-Svidník, 1999.

Hrabal, F.R.: Lexikón náboženských hnutí, sekt a duchovních společností. Praha 1998.

Kalesný, Fr.: Habáni na Slovensku. Bratislava 1981.

Kraus, Fr.: Nové príspevky k dejinám habánov na Slovensku. Bratislava 1937.

Landsfeld, H.: Lidové hrnčířství a džbánkářství. Praha 1950.

Mencl, V.: Lidová architektúra v Československu. Praha 1980.

Mjartan, J.: Habánske dvory vo Veľkých Leváročh a v Sobotišti. In: Pamiatky a múzeá VIII, 1959.

Vydra, J.: Ľudová architektúra na Slovensku. Bratislava 1958.

Winkelbauer, Thomas: Příliv náboženských exulantů na Moravu. In: Komlosyová, Andrea/Bůžek, Václav/ Svátek, František (eds.), Kultúra na hranici. Wien: Promedia, 1995.

PhDr. Martin Hrubala, PhD.
Malokarpatské múzeum v Pezinku

Vinohradnícka architektúra a bývanie v oblasti Malých Karpát
Historické súvislosti, vývoj a odlišnosti

V rámci rozvoja cestovného ruchu a vinohradníckej turistiky v Slovenskej republike je v súčasnosti veľmi aktuálna aj otázka výstavby cyklociest, ktoré by viedli cez jestvujúce vinohrady z Bratislavy do súčasných centier malokarpatskej vinohradníckej oblasti – do miest Svätého Jura, Pezinka a Modry. Poukazuje sa pritom na analógie z prostredia Moravy či Rakúska, kde cykloturistika v spojení s vinohradníckym prostredím významne podporuje miestnu ekonomiku a cestovný ruch, pričom prežíva v súčasnosti renesanciu záujmu zo strany turistov. Je preto pochopiteľné, že aj predstavitelia vyšších územných celkov, samospráv a dotknutých profesijných združení v malokarpatskom regióne sa v poslednej dobe usilujú o podporu a realizáciu projektov, smerujúcich k vytvoreniu podmienok na rozvoj vinohradníckeho turizmu.

Pri bližšom pohľade na danú problematiku je však zrejmý rozdiel v charaktere vinohradníctva jednotlivých regiónov ako aj v ich architektúre. Na území južnej Moravy, Burgenlandu či väčšiny našich vinohradníckych oblastí sú vinohradnícke a vinárske stavby situované prevažne mimo intravilánu obcí či miest v samostatných celkoch - či už v rámci pivničných uličiek (napr. Burgenland, Dolné Rakúsko), ucelených a kompaktných vinohradníckych usadlostí (južná Morava, oblasť Skalice) alebo voľne stojacich pivničných architektúr (napr. Južnoslovenská vinohradnícka oblasť- obce Strekov, Mužla atď.). Existencia tohto typu vinohradníctva sa ukazuje byť v súčasnosti ako veľmi vhodná pre rozvoj vinohradníckej cykloturistiky, pretože trasy vedú mimo hlavných frekventovaných ciest cez atraktívne prostredie vinohradov až do prevádzok jednotlivých vinárstiev, ktoré stoja pri týchto cyklocestách v prirodzenom prírodnom prostredí. Návštevníkovi je tak ponúkaný produkt cestovného ruchu, ktorý spája aktívny pohyb a pobyt v prírode s ochutnávkou vín a lokálnej gastronómie.

Z etnologickej klasifikácie je forma vinohradníckej kultúry, kde sú objekty slúžiace na vinohradníctvo či vinársku činnosť umiestnené mimo hlavnej usadlosti majiteľa označované ako dedinský typ alebo rozptýlená forma vinohradníctva.[1] Z hľadiska historického vývoja existencia tohto typu vinohradníctva v danej lokalite charakterizuje iba jeho

1 DRÁBIKOVÁ, Ema. *Človek vo vinici*. Bratislava: Veda, 1989, s. 46-59. KAHOUNOVÁ, Ema. *Vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava: Veda, 1969, s. 27- 37.

Dvor vinohradníckeho domu mestského typu, Pezinok

doplnkové postavenie voči inej, hlavnej zárobkovej činnosti miestneho obyvateľstva. Inými slovami povedané, produkcia vína slúžila skôr pre vlastnú spotrebu či čiastočné prilepšenie do rodinného rozpočtu a bola skôr marginálna.

Tu sa dostávame k problému, prečo aj v malokarpatskej oblasti nie sú pivnice na víno a ďalšie produkčné stavby situované v extravilánoch obcí a miest priamo vo vinohradoch. Z hľadiska rozvoja cestovného ruchu či z pohľadu cyklociest totiž mnohí vinári a ľudia pracujúci v turizme pociťujú výrazný hendikep v porovnaní s vyššie uvedenými oblasťami u našich susedov práve v absencii zázemia a architektúry, ktorá by bola schopná zabezpečiť degustácie vín a prípadné nadstavbové služby priamo tam, kde sa víno rodí, teda v prostredí vinohradov. Aj po vybudovaní cyklistických trás či inej dopravnej infraštruktúry vo viniciach bude totiž návštevník stále nútený zísť z úbočí Malých Karpát priamo do obcí a miest, kde majú miestni vinohradníci a vinári umiestnené svoje výrobné a obchodné prevádzky.

Je tak legitímna otázka, či nie je potrebné začať s výstavbou turistickej infraštruktúry vo vinohradoch, v snahe zatraktívniť vinohradnícky cestovný ruch po vzore zo zahraničia. Cieľom tohto príspevku je v stručnej forme odpovedať na túto otázku, pričom v krátkosti poukážeme na súvislosti a historický vývoj, ktoré tento stav zapríčinili a v čom je jeho jedinečnosť.

Vinohradnícka búda

Na území Slovenska je podľa platnej príslušnej legislatívy šesť vinohradníckych oblastí, pričom Malokarpatská vinohradnícka oblasť je považovaná za našu najstaršiu, najvýznamnejšiu a ekonomicky najrozvinutejšiu.[2] Pri pohľade na mapu je však zrejmé, že spája navonok nesúrodé časti Záhoria v oblasti Skalice, cez Vrbové, okolie Hlohovca až po samotné jadro tejto oblasti – územie od Bratislavy po Smolenice a Trnavu. Tieto jednotlivé časti mali rozličný historický vývoj a pochopiteľne aj odlišnú architektúru, ktorá je primárnou témou tohto príspevku. Z tohto dôvodu je potrebné bližšie definovať oblasť, ktorú budeme v nasledujúcich riadkoch popisovať. Za najprijateľnejšie považujeme v danej chvíli ohraničiť nami skúmanú oblasť ako pás územia pod pohorím Malých Karpát od Bratislavy po Smolenice.

2 Zákon NR SR č. 313/ 2009 o vinohradníctve a vinárstve, §7.

Vinohradnícke domy mestského typu, Modra

Môžeme povedať, že toto územie vykazuje podobné črty historického vývoja. Taktiež architektonicky je táto oblasť relatívne kompaktná, i keď v jej rámci badáme rámcové rozdiely medzi jej južnou časťou – (Bratislava až Modra) a severnou časťou – (Modra až Smolenice).

Úbočia Malých Karpát boli pravdepodobne vysadené viničom hroznorodým už od čias Keltov a neskôr Rimanov.[3] Výraznejšie predpoklady na pestovanie hrozna vo väčšom množstve pochádzajú z čias Veľkej Moravy (8. - 9. storočie), kedy bolo toto územie silne konfrontované so susediacou Franskou ríšou, ktorá sa silne hlásila k antickému odkazu Ríma. Významné boli jej snahy aj o misionársku činnosť a etablovanie kresťanstva vo Veľkej Morave, s čím súviselo používanie vína tiež ako liturgického nápoja.[4] Význam vína sa nezmenil ani v súvislosti s tzv. cyrilometodskou misiou a dočasným príklonom veľkomoravských kniežat smerom k východnej (byzantskej) forme kresťanstva. Po zániku tohto štátneho útvaru sa postupne územie oblasti Malých Karpát začlenilo do vznikajúceho Uhorského kráľovstva. Tradícia dorábania vína podľa všetkého pokračovala ďalej, pretože

3 Pozri napr. KALESNÝ, František. O začiatkoch vinohradníctva na západnom Slovensku. In *Historica*. Zborník FF UK, roč. 39-40, Bratislava, 1989, s. 168. HRUBALA, Martin. *Vinohradnícke lisy v malokarpatskej oblasti*. Pezinok : Malokarpatské múzeum v Pezinku, 2010, s. 15.

4 KALESNÝ, František. Z dejín bratislavského vinohradníctva a vinárstva. In *Bratislava*. Spisy mestského múzea v Bratislave. Zväzok IV. Martin: Osveta, 1969, s. 275-277. VAVÁK, Július. Najstaršie osídlenie Svätého Jura. In TURCSÁNY, Juraj et al. *Svätý Jur 1209-2009. Dejiny písané vínom*. Svätý Jur: Mesto Svätý Jur, 2009, s. 23.

už koncom 12. a začiatkom 13. storočia predpokladáme v tejto oblasti zastúpenie vinohradníctva ako dôležitého poľnohospodárskeho a hospodárskeho činiteľa.[5] V tomto čase sem prenikajú aj prví kolonisti z nemecky hovoriaceho prostredia, ktorí včas rozpoznali perspektívu vinohradníctva a najmä obchodu s vínom.[6] Okrem nich je tu možná aj nepočetná prítomnosť valónskeho obyvateľstva z územia dnešného Belgicka.[7]

Po tatárskom v páde (1241-1242) sa príchod nemeckých hostí do tejto lokality ešte zintenzívnil a bol sprevádzaný intenzívnou výsadbou nových vinohradov a zavádzaním do praxe pokročilejších výrobných postupov, čím sa významne zvýšila kvalita miestneho vína. Usadzovali sa predovšetkým v Trnave a Bratislave, pretože v týchto sídlach získali rozsiahle výsady, ktoré im umožnili slobodne podnikať a bohatnúť aj na exporte vína do okolitých krajín.[8] Vinohrady vlastnili prakticky v celej oblasti od Rače až po Smolenice. Prítomnosť nemecky hovoriaceho obyvateľstva postupne evidujeme prakticky v každej významnejšej lokalite nami skúmaného územia až do takej miery, že hovoríme o kompaktnom kultúrnom celku.[9]

Od druhej polovice 13. storočia môžeme v skratke uviesť, že celá oblasť sa najmä vďaka aktívnej hospodárskej prítomnosti trnavských a bratislavských mešťanov a ich finančného kapitálu postupne transformovala na vinohradnícke územie komerčného typu.[10] To znamenalo, že produkcia vína bola primárne určená predovšetkým na predaj a až sekundárne aj na vlastnú spotrebu.

V priebehu stredoveku sa celá oblasť stala významným vinohradníckym krajom vína, odkiaľ sa vyvážalo najmä do stredoslovenských banských miest, na Moravu, do Sliezska, Poľska či územie dnešného Nemecka. Obchodu boli podriadené prakticky všetky oblasti produktívneho snaženia sa miestneho obyvateľstva a ich zemepánov. Je pochopiteľné, že obchod s vínom nemohol obísť ani takú dôležitú súčasť každodennej existencie stredovekého a neskôr renesančného človeka, akou je bývanie a architektúra.

5 LUKAČKA, Ján. Vinice, vinohradníctvo a obchod s vínom na juhozápadnom Slovensku v stredoveku. In *Vinicola Carpathensis*. (K 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.). Bratislava: Stimul, 2011, s. 28. BAĎURÍK, Jozef. Z počiatkov vinohradníctva a vinárstva starého Pezinka. In *Bozen – Pezinok 1208-2008*. Pezinok : Mesto Pezinok, 2008, s. 85.

6 TURCSÁNY, ref. 4, s. 37-38; s. 48-52. MAREK, Miloš. Cudzie etniká na Slovensku. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 72. LUKAČKA, Ján. K niektorým aspektom dejín Svätého Jura v období včasného a vrcholného stredoveku. In *Zo starších dejín Svätého Jura*. Svätý Jur : Mesto Svätý Jur, 2010, s. 34-35. LUKAČKA, ref. 5, s. 29.

7 RÁBIK, Vladimír. Hospites de Tyrna. Vývoj národnostnej štruktúry Trnavy v stredoveku. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7*.Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2004, s. 35-36.

8 LUKAČKA, ref. 6, s. 34.

9 HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku*. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania. Komárno – Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 8-24.

10 KAZIMÍR, Štefan. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku v minulosti*. Bratislava: Veda, 1986, s. 117.

Vinohradnícky dom, vidiecka forma

Z pamiatkových a archeologických výskumov vyplýva, že prvé čiastočne zahĺbené pivnice a sklady používali trnavskí a bratislavskí mešťania v rámci svojich príbytkov minimálne už od druhej polovice 13. storočia, resp. začiatku 14. storočia.[11] Pivničné stavby vo Svätom Jure, Pezinku či Modre máme predbežne časovo zaradené najmä od druhej polovice 15. storočia a začiatku 16. storočia, i keď predpokladáme v obmedzenej miere aj ich možnú skoršiu existenciu.[12] Je to zapríčinené už zmieneným historickým vývojom, kedy si trnavský a bratislavský mestský patriciát vďaka svojim výsadám a rôznym panovníckym dekrétom už skôr zabezpečil vedúce postavenie v obchodovaní s malokarpatským vínom. Až v druhom slede participovali na zisku z predaja vína obyvatelia Svätého Jura, Pezinka, Modry a priľahlých obcí. Aj v týchto lokalitách sa však miestni zemepáni snažili získať pre svoje majetky rôzne trhové a jarmočné privilégiá, ktoré umožnili ekonomicky pozdvihnúť aj tunajších ľudí. Na konci 15. a v 16. storočí mierne slabne angažovanosť trnavských a bratislavských mešťanov vo vinohradníctve (nie však obchode s vínom) a naopak stúpa

11 ŽUFFOVÁ, Jaroslava – STANÍK, Ivan. Urbanistický a architektonický vývoj mesta. In *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Ed. Jozef Šimončič. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 395-396. FIALA, Anton. Svetská architektúra. In *Dejiny Bratislavy*. Zost. Vladimír Horváth, Darina Lehotská, Ján Pleva. Bratislava : Obzor, 1978, s. 81.

12 Pozri napr. CHOMA, Igor. Nové poznatky o historickej urbanizácii mesta Pezinok. In POSPECHOVÁ, Petra (zost.). *Bozen - Pezinok 1208- 2008*. Zborník. Pezinok, 2008, s. 31-38; BAJANÍKOVÁ, Viola. Historický urbanizmus a profánna architektúra. In *Dejiny Modry*. (zost. Juraj Žudel, Ján Milan Dubovský). Modra : Mestský úrad Modra, 2006, s. 530.

význam miestnych vinohradníkov. Svätý Jur, Pezinok a Modra postupne získavajú celý rad výsad, pričom bol tento proces zakončený v 17. storočí, kedy všetky tri uvedené lokality získali privilégiá slobodných kráľovských miest. V rámci Uhorska tak vznikol unikátny stav, kedy na území necelých 50 km bolo spolu s Trnavou a Bratislavou vedľa seba v tesnej blízkosti až päť slobodných kráľovských miest. Dá sa napísať, že tento jav bol z veľkej časti zapríčinený aj rozvinutým vinohradníctvom a čulým obchodom s vínom, ktorý vygeneroval obyvateľom týchto miest kapitál (samozrejme aj okrem pôžičiek) na zaplatenie poplatkov a nákladov spojených s udelením týchto privilégií.

Od druhej polovice 17. storočia začína vinohradníctvo v oblasti Malých Karpát pomaly ale isto upadať a zmenšuje sa aj počet okov predaného vína. Trnavskí a bratislavskí mešťania postupne opúšťajú podnikanie vo vinohradníctve a prenechávajú túto činnosť na miestnych mešťanov a obyvateľov okolitých obcí. Tí sa snažia naďalej produkovať víno za účelom jeho predaja, avšak zvyšuje sa aj podiel vína určeného pre vlastnú potrebu. V 19. storočí aj napriek rastu obľuby piva a neskoršej ťažkej chorobe viniča – fyloxére, je pre územie pod úbočiami Malých Karpát naďalej vinohradníctvo najcharakteristickejšou poľnohospodárskou činnosťou. Takou ostalo aj počas 20. storočia, napriek prvej a neskôr druhej svetovej vojne, napriek znárodneniu pôdy a vytvoreniu Jednotných roľníckych družstiev či neskôr aj po roku 1989, kedy bola veľká časť pôdy vrátená pôvodným majiteľom a ich príbuzným.

Ako bolo naznačené vyššie, pre oblasť Malých Karpát bol už od stredoveku typický komerčný typ vinohradníctva orientovaný na obchod, ktorý tu pretrval prakticky dodnes. Pretože však vinohradníctvo a predaj vína bol pre majoritnú časť miestnej populácie často hlavným (a pre niektorých aj jediným) zdrojom finančného príjmu, z viacerých dôvodov sa výrobné a skladovacie priestory umiestňovali hneď od začiatku do vinohradníkovho príbytku. Sledovalo sa tým najmä bezpečné uskladnenie veľkého množstva vína v priestore hradieb a v blízkosti majiteľa, ľahký prístup k vínu z dôvodu obchodu a následnej logistiky zabezpečenia nákladu sudov na kupecké vozy. V neposlednom rade bola dôvodom aj intenzívna pracovná činnosť v pivnici spojená s dorábaním vína a usmerňovaním jeho výslednej kvality. Dôvodov bolo samozrejme viac, avšak vyššie uvedené považujeme v tejto chvíli za najhlavnejšie príčiny, prečo sa lisovňa a pivnica nachádzali a dodnes nachádzajú priamo v dome vinohradníka. Etnológia označuje túto formu vinohradníckej kultúry za *mestský typ vinohradníctva*.[13] V rámci nami skúmaného územia prevláda v jeho južnej časti - v lokalitách od Bratislavy po Modru i keď aj tu sú výnimky.

Z hľadiska architektúry bol pre tento typ vinohradníctva charakteristický dom prejazdového typu, s krytým podjazdom, v pôdoryse písmena L. Podjazd sa často využíval ako viecha, preto býval niekedy od dvora oddelený. Dlhý a úzky dvor bol uzavretý bránou, najčastejšie oblúkového ale aj hranatého tvaru. Svojou kratšou časťou dom smeroval

13 DRÁBIKOVÁ, ref. 1, s. 39-45.

Vstup do lisovne, mestská forma

do súvislej uličnej zástavby, dlhšia časť bola orientovaná do dvora. Lisovňa bývala priradená do spoločnej línie medzi obytný trakt a ďalšie hospodárske priestory. Pri mestskom type vinohradníctva mali tunajšie domy veľmi často pod celou obytnou budovou vytvorené rozsiahlejšie pivnice určené na skladovanie sudov s vínom. Pokiaľ bol dom viacgeneračný, spravidla sa lisovne umiestňovali až na koniec dvora. Vstup do pivnice a lisovne býval často zvýraznený pilastrovým výstupkom. Aby bol vzácny obsah sudov chránený, nezriedka sa namiesto drevených dverí pivnice uzatvárali kovovými bránami a na zámok, často aj krásne zdobené a s letopočtom ich výroby či osadenia.[14] V lisovniach sa zriedkavo vyskytovali malé studničky.

V severnej časti oblasti Malých Karpát - približne asi od Modry po Smolenice prevažuje *vidiecka forma vinohradníctva*.[15] Hoci severná časť nebola produkčne tak silná ako vyspelejšia južná časť, bola pod jej silným vplyvom. To sa prejavilo v snahe sústrediť vinársku výrobu tiež do priestoru domu. Menšia produkcia vína veľmi často nemotivovala majiteľa usadlosti k budovaniu veľkej pivnice či samostatnej lisovne, preto sa na tieto účely používala vyčlenená komora v nadzemných priestoroch. Výskyt samostatných pivníc a lisovní je tu skôr ojedinelý. Vinohradnícke domy vidieckeho typu mali často tvorené dvory do uličnej siete, či boli od nej ohradené len nízkym plotom s bránkou.

Jedinými stavbami vo vinohradoch v oblasti Malých Karpát boli v minulosti iba provizórne prístrešky – búdy, ktoré slúžili ako útočisko v prípade nepriaznivého počasia či ako sklad na pracovné náradie. Boli to spravidla veľmi jednoduché stavby z dreva, kameňa a rôzneho iného prírodného materiálu, ktoré bol dostupný. Búdy niekedy neboli ani uzamykané a v porovnaní zo susednými oblasťami boli pomerne malé, bez pivníc.

ZÁVER

Nami skúmaná oblasť Malých Karpát je v rámci územia Slovenska jedinečnou, pretože prakticky len tu nachádzame v tak výraznej forme rozvinutý mestský typ vinohradníctva, ktorý bol orientovaný takmer výhradne na obchod a predaj vína. Z tohto dôvodu je preň z praktických a logistických dôvodov charakteristické sústredenie vinohradníckych a produkčných stavieb priamo do vinohradníkovej usadlosti - na rozdiel od iných slovenských, ale aj susedných zahraničných vinohradníckych oblastí, kde sú tieto stavby prevažne sústredené v extraviláne mimo obytnej zóny.

Pri otázke zo začiatku tohto príspevku, či je v malokarpatskom regióne potrebné začať vo vinohradoch s výstavbou turistickej infraštruktúry v podobe vinohradníckych alebo aj rôznych iných stavieb, sa prikláňame teda skôr k negatívnemu záveru. Charakter krajiny a formy vinohradníckej kultúry robia túto oblasť jedinečnou v komparácii s okolím nielen

14 Viac pozri KAHOUNOVÁ, ref. 1, s. 17- 23.

15 DRÁBIKOVÁ, ref. 1, s. 45; KAHOUNOVÁ, ref. 1, s. 23- 26.

u nás, ale aj v zahraničí. Zachovaná vinohradnícka architektúra v intravilánoch rodinných príbytkov poukazuje na stáročný spôsob života tunajších ľudí a na nesmiernu dôležitosť či význam vinohradníctva, ktoré ich toľké stáročia živilo. Je tak zhmotneným kultúrnym dedičstvom, ktoré je potrebné skôr rozvíjať než potláčať presadzovaním novotvarov a iných foriem vinohradníctva. Tie totiž pre túto oblasť neboli nikdy typické. V opačnom prípade hrozí, že táto oblasť Malých Karpát stratí svoju jedinečnosť a typický charakter, ktorý si v architektúre zachováva od stredoveku. Tým však samozrejme nechceme a ani nemôžeme poprieť nutnosť inovácií a modernizácií v turistickom ruchu. Upozorňujeme iba, aby sa popri týchto nevyhnutných krokoch nepotlačila originalita tunajšej vinohradníckej kultúry, na ktorej sa dá v budúcnosti z hľadiska rozvoja turizmu stavať.

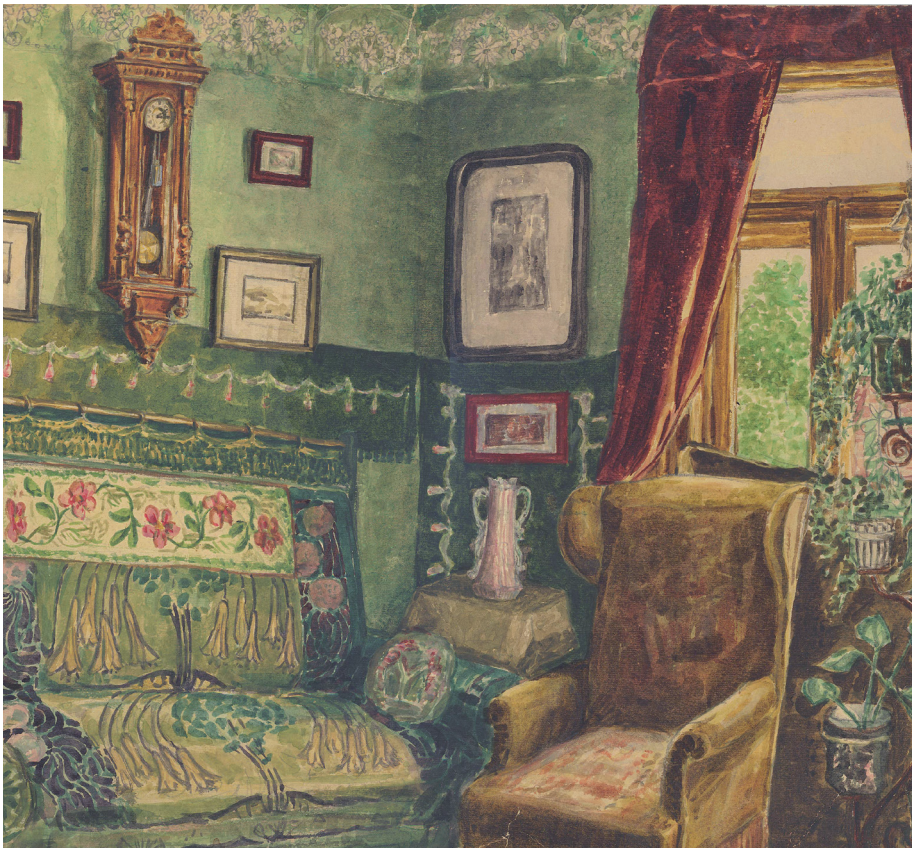
Mgr. Marta Janovíčková
Múzeum mesta Bratislavy

Kultúra bývania v Bratislave koncom 19. a začiatkom 20. storočia

V druhej polovici 19. storočia sa v mestskej spoločnosti vyhranilo niekoľko základných skupín obyvateľstva. Vedľa šľachty a spoločensky i finančne lepšie situovaných mešťanov tu žili remeselníci, obchodníci, vinohradníci, úradníci a ostatní príslušníci strednej vrstvy. Najnižšia spoločenská trieda sa rozvojom priemyslu rozširovala o proletariát grupujúci sa aj z prichádzajúceho vidieckeho obyvateľstva. Bytová otázka sa riešila nielen stavbou nových palácových či vilových štvrtí, bytových domov rôznych kategórií ale aj kolónií s nájomnými domami pre menej solventné obyvateľstvo či nemajetných.

Spáľňa v byte v Schulpeho kolónii, okolo 1900, Múzeum mesta Bratislavy

Pohľad do izby vo vile, maľba, 1910-1920, súkromná zbierka

Kultúru bývania podmieňujú nielen civilizačné výdobytky a dobové módne trendy ale formuje ju aj možnosť každej rodiny vytvoriť si svoj vlastný jedinečný a neopakovateľný priestor. Prostredie bytu sa tak stáva súčasťou životného štýlu každej rodiny. Atmosféra domácností meštianskych rodín sa formovala celé generácie. Vytvárala z ich príbytkov miesta spomienok a generačnej kontinuity. Nachádzali sa tu nábytkové kusy a predmety prechádzajúce z generácie na generáciu. K tomuto typu klasickej meštianskej domácnosti v druhej polovici 19. storočia pribúdali rodiny novodobých zbohatlíkov, ktorí sebe a najmä svojmu okoliu potrebovali dokázať, že sú právoplatnými členmi meštianskej spoločnosti a dokonca ju svojim bohatstvom aj prevyšujú. Tieto rodiny sa však do tejto vrstvy zaradili iba formálne, bez akceptovania jej hodnôt, životného štýlu a jej kultúry. Stredná a vyššia mestská vrstva sledovala všetky aktuálne trendy týkajúce kultúry bývania predovšetkým vo Viedni a v Budapešti a jej snaha vyrovnať sa tejto módnej vlne sa musela prispôsobiť domácim provinčným pomerom.

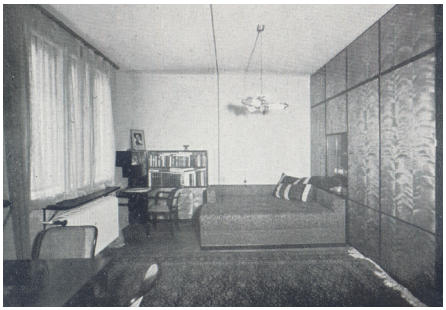
Zariadenie jedálne, 1920-1925, Múzeum mesta Bratislavy

Obyvatelia mesta teda tvorili pestrú zmes sociálnych vrstiev. Ich spoločenskému postaveniu zodpovedala nielen úroveň bývania definovaná náročnosťou architektúry budovy, dispozičným riešením bytu, zariadením interiéru či vybavením domácnosti ale aj poloha domu v rámci mesta. Na najvýznamnejších uliciach sa stavali honosnejšie meštianske domy a šľachtické paláce, v uliciach ďalej od centra stáli domy remeselníkov, vinohradníkov a mestskej chudoby. Od konca 18. storočia začala intenzívnejšia stavebná činnosť za zbúranými hradbami a mesto sa začalo rozširovať aj pozdĺž prístupových ciest. V druhej polovici. 19. storočia došlo s rozvojom priemyslu k funkčnej diferenciácii územia mesta. V priestore medzi Palisádami a Štefánikovou ulicou a v okolí Šafárikovho námestia sa formovali ulice s palácmi a honosnejšími nájomnými domami. Na svahoch nad mestom sa vytvorila nová vilová štvrť. Smerom na východ vznikali priemyselné podniky a v ich blízkosti vyrastali kolónie s bytmi pre robotníkov a nemajetné rodiny. Nová architektúra sa budovala v duchu eklektických variácií historických slohov a secesie, kultúru bývania skvalitnilo zavedenie kanalizácie, vody, plynu a elektriny. Stavby navrhovali a realizovali najmä bratislavské stavebné firmy Kittler&Gratzl a Feiglerovci

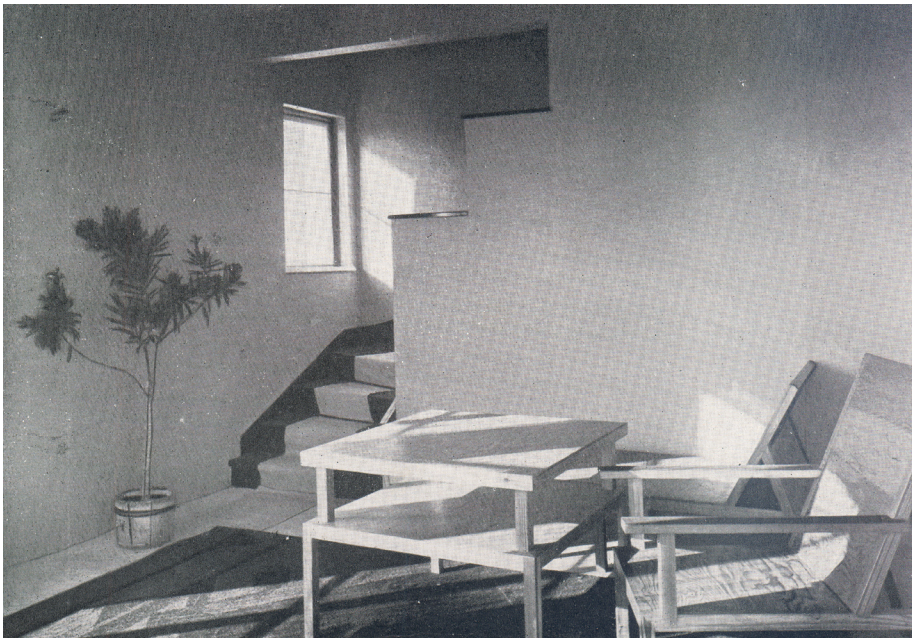
Privátny život obyvateľov mesta formovali dobové spoločenské a konfesionálne pravidlá. V druhej polovici 19. storočia k tradičným meštianskym rodinám vplyvom rozvoja priemyslu pribudla vrstva novodobých zbohatlíkov a formujúca sa trieda nižších spolo-

Spálňa v byte na Ventúrskej ulici v štýle Art-deco, okolo 1930, súkromná zbierka

Spálňa v obytnom bloku UNITAS na Šancovej ulici podľa návrhu F. Weinwurma a J. Vécseia, 1937, reprodukcia z časopisu Forum

Interiér záhradného domčeka podľa návrhu A. Szalatnaya, 1931, reprodukcia z časopisu Forum

čenských vrstiev, ktoré si začali vytvárať vlastnú hodnotovú kultúru. Úmerne s novými možnosťami bývania rástli aj požiadavky na zariadenie domácností. Rozširovaním sériovej výroby sa nábytok, doplnky interiéru či vybavenie kuchyne stávali cenovo dostupnejšie, obchody ponúkali aj možnosť nákupu na splátky. V dobovej tlači vychádzali návody, ako si zariadiť domácnosť, doplnené inzerátmi s ponukou tovaru. V bytoch pribúdalo čoraz viac

predmetov v štýle slohov predchádzajúcich storočí či secesie, rozšírila sa zostava zariadenia jednotlivých miestností a ich príslušenstva.

Súkromný život obyvateľov mesta, odohrávajúci sa za múrmi bytu i domu poskytoval priestor pre prežívanie spoločných chvíľ i miesto pre osobný život jej jednotlivých členov. Zariadenie bytu a spôsob bývania sa stal odrazom spoločenského postavenia rodiny či jednotlivca súvisiaceho s finančným zázemím. Boli to predovšetkým príslušníci stredných a vyšších mestských vrstiev, ktorí si svoje obydlia chceli zariadiť na úrovni noblesy šľachtických palácov. Typickým prvkom tohto snaženia sa stala najväčšia a najparádnejšia izba v byte – salón. Tento prvok, prevzatý zo životného štýlu šľachty, je príkladom snahy povýšiť svoj životný štýl na úroveň tejto spoločnosti ovšem bez pochopenia významu salónu ako prirodzenej súčasti každodenného života tejto vrstvy. Salón vo väčšine meštianskych domácností slúžil iba na prijímanie návštev, nebol súčasťou ich každodenného života. Aj napriek tomu sa jeho zariadeniu venovala pozornosť oveľa väčšia ako ostaným obytným miestnostiam. Nachádzali sa tu najdrahšie kusy nábytku, najreprezentatívnejšie bytové doplnky. Neúmerná pozornosť sa venovala aj údržbe poriadku, pretože salón sa stal reprezentáciou rodiny pred verejnosťou.

V bytoch vyššej kategórie okrem salónu bola spálňa, jedáleň, pracovňa pre muža, detská izba, samostatná kuchyňa a už aj kúpeľňa. V bytoch nižšej kategórie sa mnohé z týchto funkcií združili do jednej. To bol aj príklad salónu. V mnohých domácnostiach funkciu salónu prevzala jedáleň s vyčleneným priestorom pre posednie.

Dobovému vkusu pri zariadení domácností mešťanov plne vyhovovali už známe štýly z minulých storočí, spĺňajúce kritérium solídnosti a dojem starobylosti. Nábytky v štýle historizmu zaplavili domácnosti a došlo k všeobecnému zhoršeniu vkusu a romantická sentimentalita zaplnila meštianske byty najrôznejšími, mnohokrát nepotrebnými čačkami.

Vtedajšiu módu a vkus určovali budapeštianske a viedenské meštianske módne trendy zachytené v mnohých časopisoch zaoberajúcich sa kultúrou bývania. Už v druhej polovici 19. storočia sa ako reakcia na bezduché aplikovanie historizujúcich štýlov na sériovo vyrábanom nábytku začali formovať myšlienky na obrodu umeleckých štýlov a uplatnení funkčnosti v zariadení domácností.

Majetnejšie vrstvy mali možnosť objednať si výrobu nábytku v miestnych stolárskych firmách. Prostredníctvom obchodníkov sa sem dostával aj nábytok importovaný predovšetkým z Budapešti a Viedne. Napríklad v Bratislave bolo niekoľko obchodných spoločností, ktoré ponúkali dovozový tovar lacnejší ako domáca malosériová výroba a okrem toho poskytoval pre majetnejšie vrstvy honosnejšie a módnejšie predmety ako domáca produkcia. Hlavnou cieľovou skupinou pre výrobcov sériového nábytku boli predovšetkým široké stredné vrstvy obyvateľstva. Bytová kultúra sa stala normou prezentujúcou nielen osobnú ale predovšetkým spoločenskú identitu. Zariadenie domácností vždy bolo odrazom majetkových pomerov i osobného vkusu, v druhej polovici 19. storočia sa však stalo prestížnou záležitosťou s dôrazom na ich postavenie v spoločnosti.

Doba priniesla zmeny aj v základnom zariadení interiéru bytu. Samotný nábytok v podstate vychádzal z tvarov vyhranených už v priebehu predchádzajúcich storočí. Došlo však ku kryštalizovaniu charakteristických zostáv typických pre meštianske domácnosti.

Obývacia izba vo vile Dr. Pollaka na Partizánskej ulici podľa návrhu E. Spitzera, 1932, reprodukcia z časopisu Forum

Reprezentačnou miestnosťou bytu či domu bol už spomínaný salón, kde základným druhom nábytku bola čalúnená sedacia súprava a vitríny umožňujúce vystavenie porcelánu, skla či iných predmetov prezentujúcich úroveň domácnosti. Salón bol často súčasťou rozmernejšej miestnosti so zariadením jedálne, kde nesmel chýbať veľký stôl so stoličkami a neodmysliteľné honosné príborníky. Charakteristickú zostavu a podobu dostala spálňa, v rámci ktorej sa koncom 19. storočia manželské postele už ukladali vedľa seba. Súčasťou garnitúry boli dvojdverové, neskôr aj trojdverové šatníky, nočné stolíky a toaletný stolík. Súčasťou bytov boli aj pánske izby s knižnicou, pracovným stolom či sedacou súpravou, ženy používali prenosné menšie pracovné stolíky určené na ručné práce a mali aj svoje dámske písacie stoly. Svoje zariadenie mala aj kuchyňa, kde sa nachádzali často už sériovo vyrobené kredence, stôl a stoličky, police či skrinky, vo vstupnom priestore bytu nechýbali rozmerné zrkadlá. Súčasťou bytov boli aj detské izby a v bytoch vyššej kategórie nechýbali ani kúpeľne. Vzhľadom k požiadavke pohodlia sa obľúbeným stal čalúnený sedací nábytok, ktorý sa najmä koncom 19. storočia formoval do nespočetného množstvo tvarov rozličných sedačiek.

Základné zariadenie bolo doplnené drobnejšími kusmi nábytku napr. rôznymi stolíkmi, vitrínkami, poličkami, skrinkami, zrkadlami, hodinami, obrazmi a inými doplnkami interiéru. Priestor pôsobil často dojmom preplnenosti následkom používania množstva závesov a rôznych iných dekoračných textílií.

Meštianske domy respektíve paláce postavené ešte v 18. storočí alebo v prvej polovici 19. storočia na starých parcelách a domy postavené po zbúraní mestských hradieb obývali nepretržite meštianske rodiny a zariadenie ich domácností odrážalo ducha spôsobu ich života. Zariadenie interiéru prechádzalo z pokolenia na pokolenie a dopĺňalo sa iba priebežne podľa potreby predmetmi novými. V domoch, respektíve bytoch postavených v druhej polovici 19. storočia základné členenie pôdorysu už vychádzalo z odlišného ponímania bytovej kultúry, kedy sa do úvahy brali aj nové technické výdobytky a sociálne aspekty bývania. Zariadenie interiéru sa už prispôsobilo týmto priestorom a postupne vyšpecifikovali základné typologické zostavy jednotlivých miestností, ktoré zohľadňovali aj výrobcovia nábytku a doplnkov interiéru.

Koncom 19. storočia sa dostala do popredia myšlienka riešenia bytovej otázky nemajetných obyvateľov mesta. V blízkosti priemyselných podnikov začali vznikať robotnícke kolónie s domami, v ktorých sa prenajímali miestnosti alebo malé byty so spoločnými splachovacími záchodmi. Budovali sa tu aj domy pre úradníkov a za hranicami starého mesta sa stavali sa malobytové mestské domy.

Na podnet Juraja Schulpeho, ktorý sa zaoberal zlepšením životných pomerov pracujúcich bez majetku a stálych príjmov, na mieste križovania dnešných ulíc Karpatská, Šancová a Beskydská začala v roku 1884 vznikať prvá vzorová robotnícka kolónia v Uhorsku. Vyhovovala najmodernejším zdravotníckym i sociologickým požiadavkám. Byty mali povalu, pivnicu a zeleninovú záhradu. Bolo tu detské ihrisko, malý park a dvor na chov domácich zvierat. K dispozícii bola aj spoločenská miestnosť s knižnicou, práčovňa, mangľovňa, izba pre chorých, sklady, kúpeľ, múzeum a svoju miestnosť tu mal aj spolok Uránia. Pre deti robotníkov zriadili materskú a ľudovú školu. Kolóniu tvorilo 8 budov s 35 bytmi s kanalizáciou, elektrinou a splachovacími záchodmi. V roku 1904 komplex pomenovali Schulpeho kolónia.

Po roku 1919 v súvislosti s postavením Bratislavy ako politického hospodárskeho, kultúrneho a ekonomického centra prílev obyvateľstva a formovanie sa novej strednej vrstvy úradníkov a inteligencie nastolili akútne riešenie bytovej otázky. Prostriedkom na odstránenie bytovej núdze sa stali zákony o stavebnom ruchu z rokov 1921 – 1927. Došlo k obrovskému stavebnému rozvoju vo vnútornom meste i po jeho obvode. Zákony vytvorili základy pre osídľovanie mesta, stavbu bytových kolónií a vzory pre stavby rodinných domov. Zaručovali aj príspevok štátu na stavbu bytových domov. Podľa tohto zákona všetky priestory bytov museli byť priamo osvetlené, takmer všetky mali kúpeľne, primerané miestnosti pre služobné a po stránke hygienickej a zdravotnej znamenali obrovský pokrok. Stavby vyhovovali po každej stránke modernému ponímaniu bývania. Zmena nastala aj po stránke štýlovej, pri vzhľade budov sa začali uplatňovať moderné princípy architektúry.

Nastala rozsiahla výstavba bytových domov nielen za hranicami starého mesta, ale novú tvár dostali aj ulice v jeho centre. Od roku 1930 v súvislosti s novým sociálnym zákonom o bytovej výstavbe riešili nedostatok bytov aj výstavbou viacerých malobytových

Bývanie chudobných na Dornkapli, 1931, reprodukcia z časopisu Nové Slovensko

komplexov mestských domov pre sociálne slabé vrstvy. Cieľom týchto stavieb bolo zabezpečenie kultúrneho bývania vyhovujúceho dobovým hygienickým požiadavkám. Riešením stavieb sa zaoberalo viacero významných architektov v intenciách modernej funkcionalistickej architektúry .

Nositeľmi pokrokových myšlienok modernizmu sa stali architekti, stavby ktorých začali meniť tvár Bratislavy. V duchu funkcionalizmu vytvárali obytné priestory plné vzduchu a svetla s využitím technických vymožeností a rešpektujúcich zásady hygieny. Predovšetkým pri stavbách rodinných domov respektíve víl sa architekti stávali aj autormi návrhov interiérového zariadenia, ktoré vyrábali bratislavské nábytkárske firmy najmä J.Müller a L. Wolf. Účelové zariadenie jednotlivých miestností bolo dopĺňané aj praktickými vstavanými skriňami, ktoré sa stali základom vybavenia interiéru napríklad aj komplexu malobytových domov Unitas s racionálne riešenou obývacou izbou s kuchynskou nikou a mobiliárom z oceľových trubiek.

V 20. a 30. rokoch v bytovom zariadení existovali vedľa seba dva štýly. Art deco, elegantný sloh hľadajúci inšpiráciu v štýloch 18. storočia a v secesii, ktorý nahradil eklektické historizujúce nábytky tešiace sa stále veľkej obľube. V duchu tohto dekoratívneho slohu vznikali charakteristické zostavy jedální, tradičných spální či pánskych izieb.

Okolo roku 1930 nastupuje nielen v architektúre ale aj v zariadení bytov funkcionalizmus, oslobodený od zdobnosti, priznávajúci konštrukciu a materiál. Vznikali interiéry zariadené v duchu moderného ponímania presvetleného priestoru s účelne členeným interiérom a mobiliárom využívajúcim okrem dreva aj sklo a trubkovú oceľ. Mnohé, najmä staršie meštianske domácnosti však boli naďalej zariadené historickým nábytkom, ktorý bol iba priebežne dopĺňaný ale vymieňaný za nový. Zmeny nastali aj v zariadení kuchyne, kde sa začali objavovať moderné výdobytky techniky.

Na tradičné ponímanie meštianskeho života nadväzovali spočiatku aj priestorové koncepcie víl. v 20. a 30. rokoch. pochádzajúce ešte z 19. storočia. Hala so schodiskom, obývačka s kozubom, jedáleň so zimnou záhradou sa postupne menili na nové otvorené priestory a tomuto duchu zodpovedalo aj moderné zariadenie jednotlivých miestností.

Po roku 1919 sa mnohé zo šľachtických palácov zmenili na nájomné domy s obchodmi v prízemí a prepychové sály sa zmenili aj na kancelárie. V rámci centra starého mesta sa prenajímali izby v starých domoch, ktoré už nezodpovedali dobovým požiadavkám na bytovú kultúru.

Aj napriek mohutnej výstavbe bytových domov pre rôzne vrstvy obyvateľstva v medzivojnovej Bratislave mnoho obyvateľov bývalo v núdzových podmienkach. Majitelia činžových domov a „brlohov" v Podhradí a na Židovni prenajímali izby v starých rozpadávajúcich sa domoch bez slnka a s tmavými dvorčekmi so zapáchajúci kanálmi. Na mestskom pozemku na Dornkapli vznikla kolónia pozostávajúca z domčekov a búd postavených zo starých tehál a dosák. Mali jednu miestnosť, ktorá bola zároveň kuchyňou i spálňou a súčasťou obydlia bol aj kúsok záhrady. Bývali tam najmä robotníci, nemajetní ľudia i ľudia vyradení z malomeštiackeho života, ktorým neostávalo nič iné ako čakať na charitu. Zariadenie takýchto obydlí bolo veľmi jednoduché, sporák, stôl, stoličky, posteľ, niekedy iba matrace na zemi, podlaha bola z udupanej hliny a pri dome bola výkalová jama.

Po roku 1918 došlo k zmene pôvodnej štruktúry mestského obyvateľstva. Predstavitelia miestneho kapitálu a inteligencie sa začali zaujímať o prejavy moderného životného štýlu oslobodzujúceho od nánosov historizmu a preferujúceho estetiku účelnosti. V tomto duchu sa stavali nielen vily ale aj bytové domy pre strednú vrstvu a obytné komplexy pre široké vrstvy obyvateľstva. Nábytok a mnohé úžitkové predmety, predtým považované za luxus, sa postupne stávali bežnou súčasťou každodenného života. Spôsob života i zariadenie domácností sa však iba pomaly dostávali spod vplyvu prežívajúceho meštianskeho tradicionalizmu v ponímaní spoločenského postavenia a konvencií.

Literatúra

Nová Bratislava, mesačník Nového Slovenska, 2/1931
Zlatá kniha mesta Bratislavy, Bratislav, 1928
Grailich, Elsa: Pressburger Interieurs, Bratislava 1929

Dudeková, Gabriela: Juraj Schulpe, vedec a humanista, Bratislava 1994

Holec, R.: Kultúra bývania meštianstva na Slovensku pred prvou svetovou vojnou. In: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989. Bratislava, 1998, s. 175 -187

Janovíčková, M.: Historizmus v nábytkovej tvorbe. In: Historizmus v umeleckom remesle. Bojnice 2002, s. 15 - 22

Obuchová, V. – Janovíčková, M.: Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí, Bratislava 2011

Mgr. arch. Lucia Marušicová
Academia Istropolitana Nova

Mikrosvet spoločných dvorov
fenomén vinohradníckych miest

Tematika spoločných dvorov ma dlhodobo zaujíma ako architektku venujúcu sa rekonštrukciám a obnovám domov v historickom kontexte, ale aj ako obyvateľku jedného z nich. Myslím si, že problematike súvisiacej s bývaním v spoločných dvoroch, po fyzickej, legislatívnej, ako aj sociologickej stránke je potrebné venovať pozornosť a hľadať spôsoby, ako vylepšovať toto typické prostredie historických centier miest a obcí malokarpatského regiónu.

Pôvodná urbanistická štruktúra

Malokarpatské mestá a dediny majú charakteristické viac či menej zachovalé pôvodné urbanistické štruktúry v rámci ich historických centier. Pôvodne veľkorysé parcely vinohradníckych domov sa postupným dostavaním ďalších domov a prestavaním pôvodných hospodárskych budov zmenili na husto zastavané dvory, ktoré pripomínajú skôr ulice, známe sú pod pojmom „spoločný dvor".

Za bránami a pitvormi (prejazdmi) sa nachádza svet, ktorý je skrytý pre očami verejnosti.

Je medzistupňom medzi verejným priestorom ulice, námestia a súkromným dvorom. Tento *poloverejný dvor* má podobné poslanie ako vnútroblok, pavlač , sprístupňuje obyvateľom ich byty, domy a zároveň umožňuje ich vzájomnú komunikáciu. Je typickým pre historickú zástavbu vinohradníckych miest. Každý dvor je iný, má svoj fyzický aj sociálny rozmer. Fyzický v zmysle stavieb ako takých, sociálny ako viac či menej funkčné vzťahy. Obidve tieto polohy sa navzájom ovplyvňujú.

Ako vznikol "spoločný dvor"

Kontinuálny vývoj spojený s vinohradníctvom:

Rača, Svätý Jur, Pezinok, Modra a iné mestá sú známe svojou vinohradníckou tradíciou. Tá je stále prítomná v podobe pôvodných domov, ktoré vyjadrovali potreby a možnosti svojich staviteľov a užívateľov. Domy boli pôvodne takmer len s vinohradníckou funkciou, každý dom patril pôvodne jednému vlastníkovi. Boli postavené prevažne z kameňa, podpivničené plytkými klenutými pivnicami. Mali jednoduchú dispozíciu – kuchyňa, komora, izba, pričom bohatšie domy mali aj ďalšie miestnosti

Minulosť spoločných dvorov, Bratislavská ulica č. 47, 1965 zdroj: Literárne a vlastivedné múzeum vo Svätom Jure, foto L. Šulek

(napríklad reprezentatívne a pod.). Súčasťou domov boli rôzne hospodárske stavby, ktoré vytvárali zázemie pre hospodársku činnosť a tvorili s domom jednotný celok. Nakoľko hlavnou činnosťou bolo vinohradníctvo, boli to najmä prešovňa, pivnice, chlievy a maštale.

Domy sa postupne delili medzi príbuzných, tým sa počet vlastníkov vo dvore zvýšil. V bočných alebo v zadnom trakte bývali mladší členovia rodiny, čeľaď, nájomníci, prípadne učni či tovariši.

Nebolo však obvyklé prestavovať a meniť funkciu hospodárskym budovám, prístavbám, nakoľko obyvatelia boli bytostne závislý od hospodárstva. Obývali malý počet izieb, generácie sa delili o spoločné bývanie. Bolo bežné, že v jednej izbe bývala viacpočetná rodina aj so starými rodičmi, prípadne inými príbuznými. Spoločne bol teda užívaný pitvor, dvor, studňa, prípadne preš, práčovňa, kuchyňa na pečenie chleba a podobne. Za obytno-hospodárskou časťou boli záhrady.

Priemyselná revolúcia pozmenila životný štýl. Zamestnanie, ktoré nebolo spojené s obrábaním vinohradov, poľnohospodárstvom, prípadne remeslom, si nevyžadovalo predchádzajúce priestory, ktoré sa postupne prestavovali. Vlastnícke vzťahy a užívanie niekto-

Realita súčasných dvorov, Bratislavská ulica, Svätý Jur, 2012, zdroj: fotoarchív L. Marušicová

rých priestorov sa komplikovali, bolo rešpektované tzv. Zvykové právo, ktoré v rôznych obmenách pretrváva až dodnes.

Prerušenie tradície:

Tradičné využitie spojené s vinohradníctvom, prípadne inou poľnohospodárskou činnosťou, postupne prestalo byť aktuálne a najmä v priebehu 2 pol. 20 storočia sa vinohradnícke domy prispôsobujú novým požiadavkám obyvateľov. Odsun pôvodných vlastníkov po vojne, socialistické hospodárenie, vykorenenie - to všetko prispelo k narušeniu väzieb a vzťahov, čo sa prejavilo na hmotnej kultúre bývania.

Nové potreby:

Potreby obyvateľov sa menili ako aj štandard bývania, boli to najmä požiadavky na hygienické zázemie, zlepšenie teplotechnického stavu, svetelných pomerov, prestavby hospodárskych stavieb na obytné, vytváranie nových dispozícií s kúpeľňou a WC, zväčšovanie okien, prestavba striech. Najvýraznejší dosah mali zmeny vlastníkov.

Zmeny sa začali prejavovať na úrovni architektonickej (prestavby, nadstavby, rekon-

Realita súčasných dvorov, Prostredná ulica, Svätý Jur, 2012 zdroj: fotoarchív L. Maruši-cová

Spoločný dvor ako verejne prístupný priestor, Rust, Rakúsko 2012, zdroj: fotoarchív L. Marušicová

Premeny funkcií hospodárskych budov na obytné, ilustračný príklad, L. Marušicová

štrukcie), ale aj urbanistickej, keď sa z pôvodne uzavretých priestorov stávajú verejné. Vo väčších mestách sa pôvodne vinohradnícke domy a dvory premenili na verejné prevádzky, obchody, pasáže, prechodné ulice (Pezinok, Bratislava). V niektorých prípadoch bola pôvodná urbanistická štruktúra zachovaná, zmeny sa udiali najmä v rámci vnútorných dvorov (MPR Svätý Jur).

Posledný vývoj:

Za posledných cca 20 rokov prišlo opäť k urýchleniu zmien v rámci vlastníckych vzťahov a využitiu domov, opäť narástli požiadavky na ich využívanie (zlepšenie, technického stavu budov, parkovanie, využitie podkrovia pre účely bývania...). Prišli nový obyvatelia, bez prechádzajúceho vzťahu k danému miestu, hľadajúci primerané bývanie, zázemie pre svoj život. Nové odpredaje opäť skomplikovali vlastnícke, ale aj osobné vzťahy. Zahustenosť a počet obyvateľov v rámci dvorov sa zvýšil.

Kultivovaný poloverejný priestor: posedenie, zeleň, úprava povrchov, údržba, Rust, Rakúsko 2012, zdroj: fotoarchív L. Marušicová

Spoločný dvor – realita bývania v súčasnosti, pozitíva, negatíva, najvážnejšie problémy

Fyzický rozmer spoločných dvorov, využitie:

Spoločné dvory majú rôzne podoby: od príjemných intímnych pobytových priestorov až po bezútešné parkoviská. Ich využitie závisí od mnohých faktorov: počet vlastníkov vo dvore, priestorové a iné možnosti.

Obytné dvory vytvárajú priestor pre život, ľudia ich môžu využiť pre posedenie, či oddych, podobne, ako terasu, alebo balkón. Vďaka množstvu bytov a domov je však dvor častokrát skôr ulicou, prípadne parkoviskom, ktoré problematicky slúži na odparkovanie áut. Samosprávy sa snažia riešiť problémy parkovania v meste práve odsunom áut do dvorov. V prípade spoločného dvora to však je vážny problém nielen nedostatočných parametrov na vjazd a výjazd, ale napríklad aj z hľadiska prístupu požiarnikov a pod.

Stavby v spoločných dvoroch, problematická legislatíva:

Domy v uličnej fronte sú z architektonicko-historického hľadiska najhodnotnejšie. Jedná sa prevažne o pôvodné stavby, niektoré z nich sú zapísané ako kultúrne pamiatky. Ich čelné fasády sú tvárami verejného priestoru ulice. Vzťahuje sa na ne ťažisková pozornosť

Priestor pre život v rámci spoločného dvora, Bratislavská ulica, Svätý Jur, 2012, zdroj: fotoarchív L. Marušicová

pri obnove, sú predmetom ochrany, nariadení pamiatkového úradu aj kontroly. Sú „na očiach", preto je vo verejnom záujme, aby boli chránené a udržiavané.

Tým, že dvor žije vlastným životom a nie je kontrolovaný okom verejnosti, stavby vo vnútornom bloku sa prestavujú a dostavujú častokrát nelegálne. *Čierne stavby* sú bežnou praxou: deje sa to, čo v minulosti. Mladšia generácia rieši problém bývanie ďalším „prílepkom", nadstavbou a podobne. Je veľa stavieb, ktoré boli prestavané už dávnejšie - pôvodne hospodárske budovy sa začali využívať na bývanie, ich legitimitu nikto neriešil. Pokiaľ sa vlastníci rozhodnú uviesť veci do právneho stavu (zmena účelu využitia), čaká ich komplikovaná cesta - a nielen ich, ale aj úradníkov na stavebnom úrade, či iný orgán štátnej správy. Týka sa to vlastníckych vzťahov, sietí, parkovania.

Paralelou je spoločné užívanie priestorov v bytovom dome a s tým súvisiace spoločenstvá vlastníkov. To však v prípade spoločného dvora nie je možné, rodinný dom v spoločnom dvore je nepoznaný termín, ktorý nepozná výnimky. Užívanie spoločných priestorov by mohlo byť konštituované nie len zákonom o spoločnom vlastníctve, ale aj obdobou spoločenstva vlastníkov, dohodou o užívaní spoločného vlastníctva v spoločnom dvore.

Sociálny rozmer spoločných dvorov:

Bývanie v spoločnom dvore už nie je o súžití v rámci rodiny, rôznorodí obyvatelia žijú v tesnej blízkosti. Tento stav je premenlivý, kúpami, predajmi sa obyvatelia obmieňajú, a tak musia spolu žiť aj ľudia rôznych sociálnych úrovní, návykov, temperamentu. Nevyspytateľnosť susedských vzťahov je príčina neobľúbenosti bývania v spoločnom dvore.

Spoločný dvor je pre verejnosť symbolom určitého sociálneho nedostatku, najmä keď sa jedná o historickú budovu, ktorej rekonštrukcia má mnohé ďalšie obmedzenia a úskalia.

Pôvodná zástavba je veľmi hustá, obložnosť sa stálymi dostavbami, prestavbami obytných podkroví stále zvyšuje. Domy stoja v tesnej blízkosti, normy o odstupoch, insolácii tu nie sú platné. Ľudia si vidia „do hrnca", chýbajú vonkajšie pobytové priestory. Často práve tieto priestory sú zdrojom konfliktov, a tým aj ďalších problémov, či dôvodom zníženia kvality bývania. Konflikty sa týkajú využitia dvora, prisvojovanie si časti dvora. Ľudia sa často riadia nepísanými zákonmi, ktoré zároveň porušujú.

Situácia sa však v poslednom čase mení. Napriek nevýhodám kupujú domy ľudia so záujmom o autentické bývanie v určitej komunite. Investovať do domu v spoločnom dvore nie je jednoduché rozhodnutie. Niekedy sú to finančné možnosti, nutnosť, niekedy očarenie z pôvodnosti a charakteru domu. Treba si však uvedomiť, že spolu s domom človek kupuje aj časť dvora a stáva sa jeho súčasťou tak fyzickou, ako aj sociálnou.

Skúsenosti s užívaním spoločného dvora

Moje skúsenosti v danej problematike som získala na vlastnej koži, náhodnou kúpu starého domu vo Svätom Jure. Náš život v rámci dvora je určený spolužitím so susedmi. Spoločný život, ako akýkoľvek iný, vyžaduje toleranciu a prispôsobenie sa navzájom, diplomaciu. Moje vlastné skúsenosti sú veľmi podobné tým, s ktorými som sa stretla vo svojom okolí: *nutnosť uskromniť sa, prispôsobiť daným podmienkam, akceptovať existujúce, byť tolerantný k fyzickému aj sociálnemu prostrediu.* To nie sú práve hodnoty, ktoré vyznáva a propaguje súčasná spoločnosť.

Viaceré podobné názory vyplynuli aj z malého prieskumu, uskutočneného vo Svätom Jure:

Aké sú podľa vás pozitíva bývania v spoločnom dvore?

- Nevidíme v našom prípade pozitíva bývania v spoločnom dvore. Je to v podstate ako bývanie v menšej bytovke.
- Kontrola pohybu cudzích osôb, väčší pocit bezpečia.
- Susedia si vedia navzájom poskytnúť pomoc. Vedia si postrážiť dom v prípade neprítomnosti, vyniesť aj smetiak, upozorniť na nejaký nedostatok.
- Výpomoc susedov, financovanie spoločných záležitostí, bezpečnosť, nízka cena nehnuteľnosti.

Aké sú podľa vás negatíva bývania v spoločnom dvore, čo vám najviac vadí?

- Nedostatočné súkromie. Malý vonkajší priestor pre deti. Okrem kontroly pohybu cudzích osôb kontrola aj domácich a tiež návštev.
- Sused suseda šmíruje – pozoruje.
- Nerešpektovanie nočného kľudu.
- Opravovať v spoločnom dvore niečo je niekedy problém. Každý chce niečo iné a za iné peniaze.
- Neistota z predaja susedovej nehnuteľnosti, rôzny životný rytmus / životný štýl rodín, voľne pobehujúci domáci miláčikovia, obmedzené súkromie.

Úprava dvora zeleňou (mobilná zeleň, vinič), Rust, Rakúsko 2012, zdroj: fotoarchív L. Marušicová

Ste prevažne spokojní s bývaním v spoločnom dvore?

– Nie sme veľmi spokojní v takýmto druhom bývania, ale zase je to lepšie ako 50 rodín v paneláku.
– Prevažne nie, už som si zvykla, ale nie na 100%.

Čo by ste chceli zmeniť, zlepšiť?

– Posunúť domy a vytiahnuť plot.
– Zatiaľ si rozumieme, ale príchod akéhokoľvek iného člena, ktorý nie je zvyknutý na toto súžitie, prináša napätie a potenciálne konflikty.
– Menej ľudí v 1 dvore.
– Uviesť nového kupujúceho do zvykových práv vo dvore (spoločné studne, pivnice, parkovanie…).

Vízia pre spoločné dvory

Dá sa chápať bývanie v spoločnom dvore ako pozitívum? Môže byť niečím príťažlivé? Jednotlivé domy, viac či menej architektonicky príťažlivé a hodnotné, vytvárajú určitý špecifický poloverejný priestor. Ten by mal byť pre ľudí, ktorí ho obývajú, príjemným životným priestorom, nie nutným zlom.

Práca architektky ma priviedli k mnohým ďalším spoločným dvorom a ich problémom. Je zaujímavé hľadať správne riešenie v komplikovanej situácii. Rekonštrukcie samotných domov vyžadujú hľadanie atypických riešení. Zdá sa mi vhodné hľadať v rámci dvora priestor, ktorý by mohol byť využívaný pre posedenie, oddych (aj v rámci strechy). Riešenie dvora ako celku nebýva súčasťou zadania, ostáva na rozhodnutí obyvateľov, ako s týmto priestorom naložia a akým spôsobom ošetria prípadnú spoločnú investíciu do spoločného priestoru.

Takmer neriešiteľný je problém parkovania, ktoré podľa môjho názoru do obmedzeného priestoru dvora nepatrí, len v prípade, ak sú na to podmienky vhodné (proporcie, prejazdnosť). Vnútorný dvor by mal byť „obytným", kultivovaným prostredím, nie len nejakým podružným chodníkom k domu.

Humanizácia dvorov je spôsob, ako ich urobiť príťažlivejšie a príjemnejšie. Na to by mohli poslúžiť jednoduché prostriedky: *kultivácia prostredia zeleňou, prvkami drobnej architektúry*, *údržba, čistota*. Úpravy dvorov budú postavené na obyvateľoch a ich invencii, aktivite. Pozitívne, pekné príklady väčšinou motivujú k činnosti.

Je však potrebné hľadať tiež formu spoločenskej dohody o užívaní dvora (podobne ako spoločenstvo vlastníkov), kde by boli pre všetkých jasné podmienky a pravidlá spolužitia.

Otváranie dvorov:

Na príkladoch zo susedných mestečiek v Hornom Rakúsko je vidieť, kam môže smerovať vývoj vinohradníckych domov a spoločných dvorov. Vlastníci, ktorý sa starajú, udržujú a kultivujú svoje prostredie, poznajú tradíciu a kontinuitu svojho majetku. Viaceré dvory sa stali verejnými, požívajú sa ako príjemný priestor pre posedenie počas vinárskych akcií.

U nás je možné sledovať tento trend tiež. Počas hodov, slávností, vinárskych akcií (malokarpatská vínna cesta) otvárajú vinári svoje dvory a pivnice, prezentujú intímne prostredie, ktoré nie je bežne vidieť. Má to svoje čaro, autentickosť, a to je niečo, čo ľudí priťahuje.

PhDr. Viera Obuchová, CSc.
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Bývanie v Prešporku na prelome 19. a 20. storočia.

Po roku 1989 sa začali aj u nás na Slovensku z hľadiska historického spracovávať nové témy, najmä tie, ktoré v období socializmu neboli žiaduce, nemohli sa skúmať - bola to napr. otázka cirkvi, sakrálne pamiatky, problematika šľachty, otázky každodennosti – bývanie, stravovanie, obliekanie, zábava a iné. My pamiatkári sme to mali však v popise práce – skúmať objekty, teda aj obytné budovy v rámci pamiatkovej starostlivosti – pred ich obnovou, dokumentáciou, návrhom na vyhlásenie za KP... Tak sa mi podarilo zhromaždiť za tých takmer 40 rokov, čo pracujem na MÚOP v Bratislave, mnoho prameňov a nových poznatkov aj k bývaniu v Prešporku na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Nedajú sa však spomenúť všetky konkrétne príklady – mnohé sú uverejnené v publikácii *Každodenný život a bývanie v Bratislave v 19. a 20. storočí*, ktoré minulý rok vydalo Vydavateľstvo PT Albert Marenčin a ktorú som napísala spolu s dr. Janovíčkovou z Múzea mesta Bratislavy. Môžem však skonštatovať, že na základe najmä zaujímavých, dovtedy neznámych nepublikovaných archívnych prameňov sa mi podarilo k danému obdobiu zozbierať veľa príkladov k rôznemu:

- **typu bývania** - od núdzového cez bývanie v robotníckych kolóniách, v nájomných bytoch, vo vilách až k bývaniu v palácoch či kaštieľoch
- k bývaniu **rôznych spoločenských vrstiev** – od najchudobnejších, nezamestnaných cez robotníkov, strednú vrstvu až k bývaniu zámožných obchodníkov, továrnikov, šľachty
- a tiež sa mnou prezentované domy nachádzajú **v rôznych lokalitách Bratislavy** – v historickom jadre, v širšom centre, na predmestiach, na perifériách a pripojených obciach

Plusom je tiež aj to, že zozbierané plány **rozšírili poznatky o známych i menej známych architektoch /** Feiglerovcoch, A. Keuschovi, o firme Kittler a Gratzl, o Harmincovi a ďalších/.

Niektoré základné údaje súvisiace s témou:

V roku 1850 bolo v Bratislave 42 000 obyvateľov, v 1910 78 223, 1918 85 000, v roku 1936 150 000. V roku 1853 bolo v Prešporku 1 865 domov a v roku 1910 3 204. V roku 1840 začala fungovať konská železnica na trase Prešporok - Trnava, v roku 1856 bol v našom meste zavedený plyn, v roku 1884 sa rozsvietili v Prešporku prvé elektrické žiarovky, v roku 1885 – 6 bol zavedený vodovod /riadna prevádzka pre obyvateľov/, v roku

Bratislava okolo roku 1870

1895 začala premávať električka na trase hlavná železničná stanica – Zuckermandl /Dunajské nábrežie/, v roku 1900 električka ide už do Blumentálu a v roku 1910 až k Dynamitke. V roku 1905 sa v Prešporku objavili prvé autá.

Na základe týchto údajov a archívnych plánov, fotografií či údajov v dobovej tlači, knihách, môžem k bývaniu v Prešporku v danom období uviesť niekoľko zovšeobecňujúcich faktov:

1/ zavádzajú sa splachovacie záchody, tie sú už aj v rámci objektov pre chudobnejšie vrstvy, avšak rozdiel je v tom, že kým v bytoch majetných sú WC samostatné pre každý byt, dom, pre chudobnejšie vrstvy nájdeme WC zväčša na chodbe resp. v spoločnom vstupe - predizbe a to jedno WC pre viac rodín.

2/ kúpeľne na konci 19. a na začiatku 20. storočia nie sú bežné - nájdeme ich len v obydliach majetných obyvateľov Prešporka – a ako vyzeralo vybavenie vtedajších kúpeľní dokumentujú napr. reklamy uverejnené v dobových novinách; hygiena nižších vrstiev obyvateľstva sa zabezpečovala v kúpeľoch – napr. veľké závody mali v rámci výrobného areálu kúpele, boli aj mestské kúpele napr. v Bratislave v roku 1885 boli postavené kúpele na rohu Kúpeľnej a Grösslingovej ulici, neskôr na Kollárovom námestí; bežné každodenné umývanie sa dialo nad lavórom umiestneným v kuchyni a zväčša raz do týždňa sa kúpali v prenosných drevených či plechových vaniach.

3/ kým na plánoch z konca 19. storočia sú v zadnej časti parcely vyznačené stajne a priestory pre koče či vozy, tak v 20. rokoch 20. storočia čoraz častejšie predovšetkým v rámci projektov majetnejších Bratislavčanov nachádzame garáže pre autá.

4/ ďalším typickým znakom bývania v danom období je izbička pre slúžku resp. malý byt pre iný pomocný personál – najmä domovníka - hospodára; samozrejme, že slúžkov-

ské izby, ktoré sa zväčša nachádzali hneď pri kuchyni, nájdeme len v rámci bytov resp. domov stredných a vyšších vrstiev obyvateľstva.

5/ z prameňov sa dali zistiť aj rozlohy obydlí jednotlivých vrstiev prešporskej spoločnosti v danej dobe – kým príslušníci šľachty, páni továrnici, bankári, právnici, lekári vlastnili viacpodlažný kaštieľ, palác či veľkú vilu, stredné vrstvy obývali prízemné niekoľko izbové domy či byty a najchudobnejší boli radi, keď s celou rodinou, čo mohlo byť aj 6 či viac členov, dostali tzv. malý byt, ktorý pozostával z predizby často spoločnej ešte s ďalšou rodinou a odtiaľ sa dostali do svojej izby o rozmeroch zväčša 4-5 x 3-4 m.

6/ charakteristické pre toto obdobie v Prešporku sú aj pavlačové domy - hoci podľa architekta Janáka od druhej polovice 19. storočia sa začala pavlač považovať za negatívny prvok a prestala sa vraj používať koncom 19. storočia, v našom meste máme mnoho príkladov pavlačových domov postavených práve v skúmanom období. Pavlač bola nielen výrazným architektonickým prvkom, ale i významným spoločenským miestom – tu sa pretriasali všetky novinky, viedli sa nekonečné ženské rozhovory i debaty chlapov, odtiaľto sa kontrolovali deti hrajúce sa na dvore...

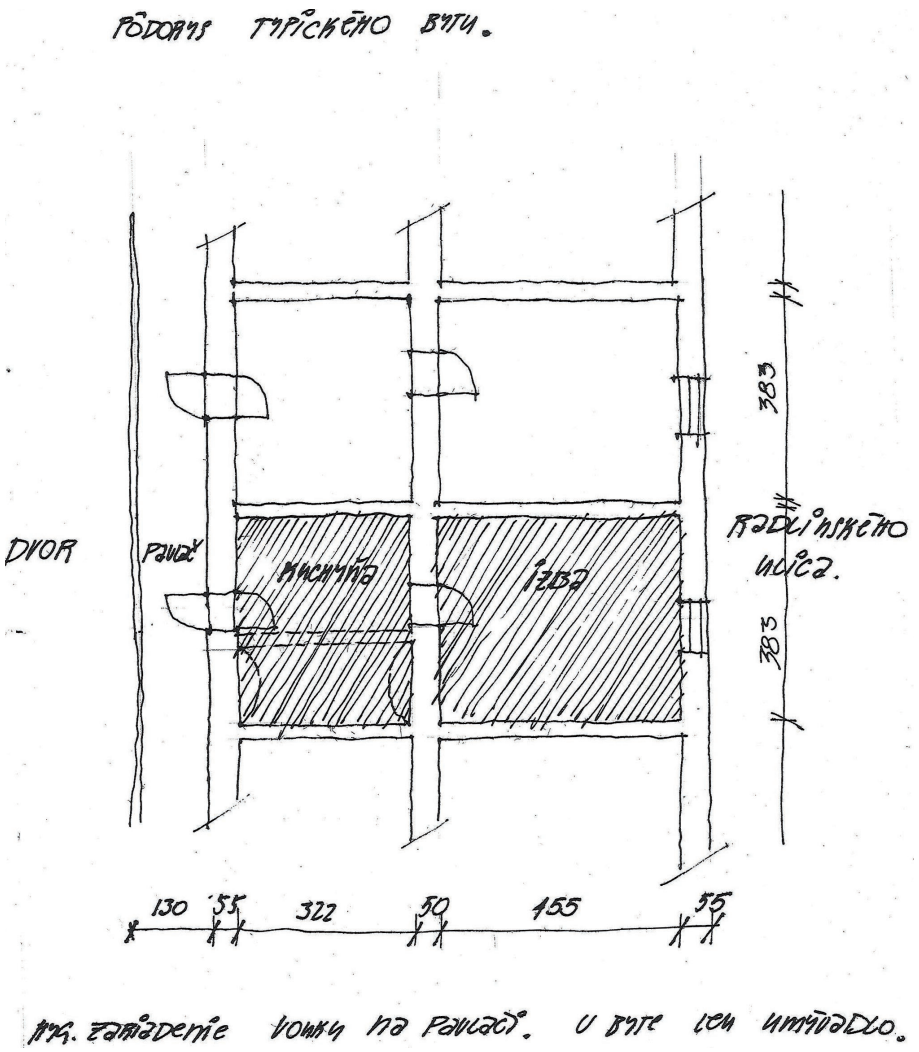
Žiaľ, musím skonštatovať, že tak ako nám po roku 1989 v priebehu niekoľkých rokov zmizli budovy a celé priemyselné výrobné areály – najmä mi je ľúto za nedávno postupne asanovanou Cvernovkou, hoci sme s dr. Šulcovou už v roku 2007 vypracovali návrh na vyhlásenie 4 objektov za KP avšak Ministerstvo kultúry schválilo iba jeden objekt, a najnovšie Ministerstvo kultúry zamieta návrh na vyhlásenie Patrónky za národnú kultúrnu pamiatku, tak musím skonštatovať, že mi je veľmi ľúto, že sa nepodarilo zachrániť najmä obytný komplex, vlastne niekoľko vrstvové sídlisko pri továrni Dynamitka - skôr ako sme mohli vypovedať na základe výskumu, aké veľké hodnoty kolónie Dynamitky majú, tak sa už asanovali, aby ustúpili veľkokapacitným panelákom.

Nemôžeme všetko chrániť. Mesto sa musí vyvíjať. Ale treba jeho históriu a stavby poznať, zhodnotiť a potom rozhodnúť.

Aké byty, domy, kolónie boli postavené v Prešporku v danom období odprezentujem na niekoľkých konkrétnych príkladoch:

Na rytine Bratislavy okolo roku 1870 je dobre viditeľná zástavba historického jadra a jeho blízkeho okolia. V oblasti nad Palisádami a dnešnou Štefánikovou ulicou zástavba ešte nie je zakreslená, keďže na blízkych kopcoch boli ešte vinohrady, ktoré sa však v rokoch 19. storočia postupne likvidovali, lebo vinič bol postihnutý chorobou /peronospórou/, preto sa vyklčoval, spálil, a tieto parcely sa predávali na výstavbu.

V čase rozvoja priemyslu v Bratislave od 70. rokov 19. storočia začína byť problémom bytová otázka. Nebolo dostatok bytov najmä pre početnú skupinu robotníkov, a tak sa hľadajú rôzne spôsoby, ako rozšíriť počet obytných možností s malými bytmi. Jednou z nich bola prestavba priestorov slúžiacich na iné účely. Takýmto príkladom boli **malé byty pre robotníkov na rohu Vazovovej a Radlinského ulice**. V roku 1873 boli priestory, ktoré sa pôvodne uvádzali ako tzv. Transporthaus resp. Walterskirchenove domy, prebudované na malé byty pre robotníkov. Pravdepodobne tu bývali aj niektoré z 1200 robotníčok, ktoré

Walterskirchenove domy-pôdorys malého bytu

v tom čase pracovali v tabakovej továrni, ktorá bola len pár krokov cez ulicu, alebo tí, ktorí pracovali v neďalekej Grünebergovej továrni, či vo firme na šumivé víno Hubert majúcej sídlo na Radlinského ulici oproti Štátnej nemocnici. Tieto obytné objekty tvorili celý komplex medzi ulicami Radlinského, Vazovovou, Blumentálskou až do 80. rokov 20. storočia, kedy boli asanované aj posledné časti tohto veľkého komplexu. V období pred asanáciou a v čase nášho výskumu okolo roku 1983 to bola jednoposchodová budova so sivou jednoduchou fasádou, z dvora to bolo 6 pavlačových domov s oblúkovitými vchodmi,

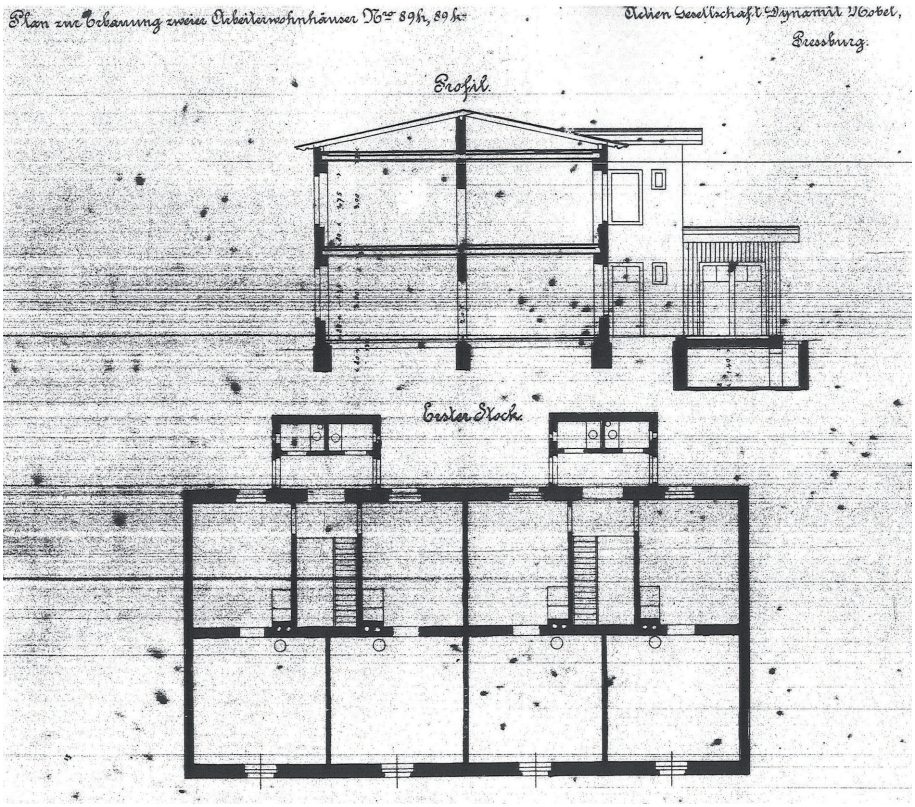

Lazaretská 9, ulicná fasáda, foto V. Obuchová, 2011

s drevenými točitými schodiskami a dreveným zábradlím. Pavlače boli pôvodne drevené s dreveným zábradlím, po roku 1951 betónové s kovovým zábradlím. V čase pred asanáciou tu bolo 42 bytov a bývalo tu 86 ľudí. Byty sa skladali z kuchyne prístupnej na prízemí priamo z dvora, na poschodí z pavlače. Okrem kuchyne mali byty izbu. WC bolo spoločné na pavlači, kúpeľne tu neboli ani v 80. rokoch 20. storočia, v niektorých bytoch si zriadili obyvatelia sprchy. Kuchyňa preto plnila zároveň aj funkciu chodby i umyvárne. Vo dvore sa nachádzali drevené šopy pôvodne na ukladanie uhlia, dreva, ktorým sa kúrilo v kachliach.

História prízemného nenápadného domčeka neďaleko Ondrejského cintorína, ktorý púta pohľady okoloidúcich plastikou svätca v nike na fasáde, nebola do roku 2000 známa .

Na základe archívnych plánov **rodinného domu pána profesora Jozefa Könyökiho na Lazaretskej ulici 9**, ktoré neboli známe, sme si mohli konkrétnejšie predstaviť, kde táto osobnosť žila a tvorila na sklonku svojho života, keďže prvý kustód Mestského múzea v Bratislave, člen pamiatkových komisií, učiteľ kreslenia na viacerých bratislavských školách, autor sprievodcu po Bratislave z roku 1873, sa narodil v roku 1829 a zomrel v roku 1900 a plány jeho domu na Lazaretskej ulici sú z roku 1885. Architekt Ignác Feigler a staviteľ Ludwig Eremit vybudoval obytný jednopodlažný, teda prízemný objekt, čiastočne podpivničený, s tromi okennými osami, v ľavej časti so vstupom, nad ktorým v nike sa

Dynamitka, Stará robotnícka kolónia, 1. typ - 1. poschodie

nachádza socha pravdepodobne Jozefa – pestúna Pána, čo symbolicky vystihuje i krstné meno majiteľa. Tri malé okienka v streche presvetľovali povalu. V suteréne, kam viedlo točité schodisko, bola predizba, z tej sa vchádzalo do izby pre služobníctvo (Dienerzimmer), ďalej potom do kuchyne so šporákom, odkiaľ sa dalo prejsť do práčovne a z tej do pivnice. Oproti kuchyne bola ešte jedna pomerne veľká miestnosť s rozmermi 5,96 x 4,92 m. Na prízemí 18,85 m dlhého a 10,5 m širokého domu bola okrem podbránia aj predizba s točitým schodiskom do pivnice a na povalu, WC a 5 izieb (5 x 4,60 resp. 4,87 resp. 5,30 m), ktoré však nie sú na pláne ani v spisoch bližšie určené. Môžeme len dedukovať, keďže v roku 1885 mali synovia Alojz 29 a Karol 27 rokov, že profesor Könyöki tu býval asi sám so svojou manželkou Idou, a že k nim synovia s rodinami chodili iba na návštevu. V zadnej časti domu smerom do záhrady bola pravdepodobne spálňa i pracovňa, vpredu do ulici hosťovská izba, obývačka. Ešte v roku 2006 pri inventarizácii objektu, ktorú vykonal spolu s fotodokumentáciou architekt Ivan Gojdič, sa v objekte nachádzali pôvodné (z konca 19. storočia) hodnotné detaily. Vo vstupnom priestore sa na štukovom podklade

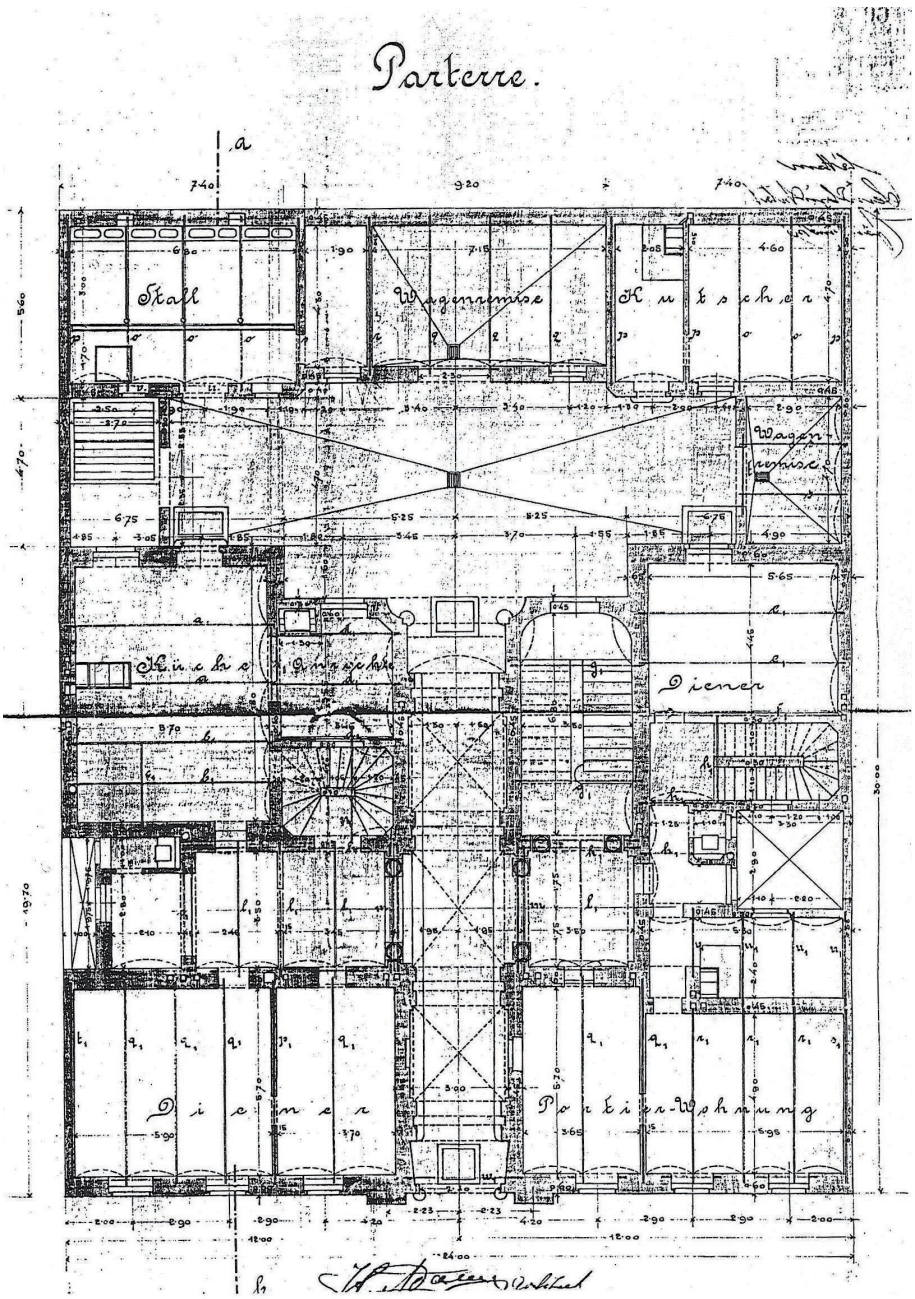
Štúrova 16, foto V. Obuchová, 2008

nachádzali figurálne maľby olejom. Výjav v prvom poli na severnej stene predstavuje priadku sediacu pri krbe s hrajúcim sa dieťaťom (I. Lackovičová – majiteľka, „snová" pri krbe - osud rodiny), v druhom poli je zachytený kovotepec so štítom s dvoma mužskými tvárami z profilu (majiteľ domu p. Könyöki s portrétmi svojich dvoch synov - interpretácia V. O.). Na južnej stene sú zobrazení remeselníci pracujúci pred krbom a v ďalšej časti meštianka - donátorka v bohatom dobovom odeve s modelom kostola v rukách. Ako sa píše v texte inventarizácie Ing. arch. Gojdiča na výjavoch je badateľný vplyv nastupujúcej secesie a je pravdepodobné, že neskôr boli čiastočne premaľované. Keďže p. prof. Könyöki bol výborným kresliarom, domnievam sa, že návrhy a možno aj samotné maľby si namaľoval sám. Objekt je zaradený do zoznamu nehnuteľných pamiatok Bratislavy ako hmotný dokument na túto osobnosť, ale aj ako **doklad bývania strednej vrstvy inteligencie na konci 19. storočia v širšom centre Prešporka.**

Príkladom **kolónií s malými bytmi pre robotníkov postavených továrňou** a to **na periférii** vtedajšieho Prešporka, sú napr. **Stará a Nová kolónia Dynamitky**. Až do 70. a 80. rokov 20. storočia existovali v blízkosti výrobného továrenského komplexu bývalej Dynamitky neskôr Chemických závodov Juraja Dimitrova robotnícke kolónie aj s domami pre úradníkov a ďalšími budovami slúžiacimi kultúrno-spoločenským potrebám ich oby-

vateľov, ktoré boli postupne budované od 80. rokov 19. storočia až do 40. rokov 20. storočia. Dynamitka vznikla v roku 1873 a v tom čase boli haly na výrobu nebezpečných chemických produktov logicky umiestnené ďaleko za mestom, smerom k obci Rača. Z pôvodných 140 robotníkov sa ich počet v roku 1911 zvýšil na 800, v roku 1916-počas 1. svetovej vojny - ich v Dynamitke pracovalo až 3000. Mnohí dochádzali z Bratislavy, ale aj z blízkych obcí či dedín. Nakoľko v čase vzniku fabriky ešte neexistovala bratislavská mestská doprava, tá vznikla až v roku 1895, dochádzanie za prácou do továrne bolo náročné, možné napríklad vlakovou dopravou alebo vozmi. Keď však majiteľom továrne záležalo na výkonných odborníkoch či potrebovali pracovné sily mať stále v blízkosti výrobných hál pre prípad náhlej nehody alebo z dôvodu nepretržitej kontroly nebezpečnej výroby, postavili v blízkosti výrobných budov obytné objekty. V Dynamitke to bol najprv len jeden prízemný objekt pre robotníkov pri dnešnej Nobelovej ulici, potom v jeho blízkosti postavili ďalší, až napokon obidva spojili v jeden dlhý objekt, v ktorom ešte koncom 50. a na začiatku 60. rokov 20. storočia bola kaplnka sv. Jozefa. Za týmto objektom na konci 19. storočia pre kvalifikovaných robotníkov postavila firma ďalšie robotnícke domy. V rokoch 1880 a 1890 to bolo 9 objektov, ktoré tvorili tzv. Starú kolóniu, v roku 1913 pár metrov západnejšie postavili 10 objektov so 40 bytmi a tieto tvorili tzv. Novú kolóniu. Ako som zistila na základe plánov v Archíve mesta Bratislavy, objekty postavené v rokoch 1880 a 1890 boli jednoposchodové, v predstavanej murovanej časti s dvomi splachovacími WC pre dve rodiny, ktoré obývali malé byty pozostávajúce z priestoru, ktorý bol chodbou i kuchyňou zároveň a odtiaľ sa vošlo do izby. K Starej kolónii patrili aj prízemné hospodárske objekty – drevárne, sklady – pivnice. **Kúpeľne** tu neboli, ale podľa vybádaných archívnych plánov podpísaných architektom L. Eremitom **v areáli fabriky** Dynamitka boli naprojektované a v 80.- 90. rokoch 19. storočia postavené **kúpele**- Beamten Douchebad. Bol to prízemný objekt s predsieňou, WC a tromi miestnosťami s vaňami.Tiež sa občania mohli ísť vykúpať, osprchovať, ale aj vymasírovať, či použiť nejaké špeciálne liečebné kúpele v spomínaných verejných mestských kúpeľoch. Každodenná hygiena sa robila aj doma – umývali sa a kúpali v lavóroch či prenosných vaniach.

V blízkosti robotníckych kolónií Dynamitky boli aj obytné budovy pre úradníkov, ktoré na rozdiel od robotníckych bytov mali viac obytných priestorov a tie mali väčšie rozmery. Dokonca mali tieto byty aj izby pre slúžky. Celý tento komplex dopĺňal ešte konzum (obchod), ktorý bol najprv prízemný malý objekt, neskôr bola postavená jednoposchodová budova. Neďaleko bola budova základnej školy a dom s bytmi pre učiteľov. Zachovali sa ich plány z roku 1904 od Alexandra Feiglera, čo boli pravdepodobne projekty úpravy, lebo objekty školy aj s domom pre učiteľov sú zakreslené už na pláne z roku 1894-7 a podľa zachovanej kroniky školy, žiaci sa začali učiť v roku 1892 najprv v upravenom byte a prvým učiteľom pre I.-IV. ročník bol p. Karol Laubner. V dome pre učiteľov boli štyri dvoj- resp. trojizbové byty. Objekt aj so školou nadstavanou o jedno podlažie a značne upravenou stoja dodnes. Na východnej strane komplexu obytných domov bolo kasíno, v ktorom sa nachádza prekrásna zrkadlová sála, ktorá je zapísaná aj v Ústrednom zozname pamiatkového fondu. Žiaľ, vonkajšia zaujímavá dobová fasáda kasína bola v 80. rokoch 20. storočia zmenená na nepoznanie.

Palác Vidora Csákyho-Štúrova 16, AMB, 1892, prízemie

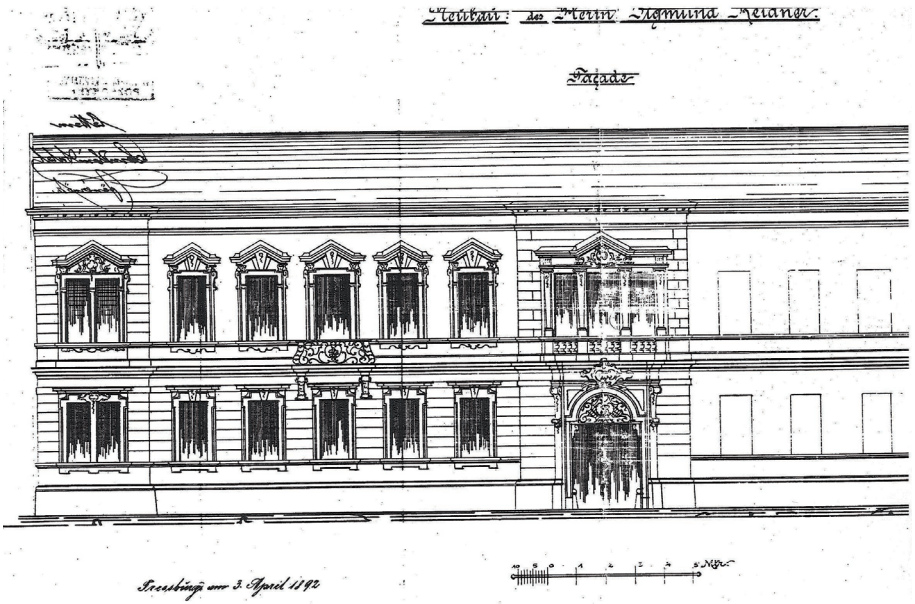
V roku 1891 bol postavený prvý stály most v Prešporku a viedla k nemu dnešná Štúrova ulica, ktorá bola po roku 1892 zastavaná honosnými palácmi a nájomnými domami. Jedným z nich bol **palác grófa Vidora Csákyho na Štúrovej ulici č. 16**, ktorý si dal postaviť v roku 1892 podľa projektov viedenského architekta Heinricha Adama staviteľom Ludwigom Eremitom. Mnou zistené plány z roku 1892 dokazujú, že aj v čase svojho vzniku to bol dvojposchodový podpivničený objekt v radovej zástavbe, fasáda ktorého bola vyzdobená vtedajšími eklektickými výrazovými prostriedkami so vsadenými erbmi majiteľa Vidora Csákyho (1850 – 1932) a jeho manželky Anny Csákyovej, rodenej Normann-Ehrenfelsovej (1854 – 1927). Na svoju dobu bola táto budova projektovaná veľmi moderne a honosne. V suteréne bol priestor na zabezpečovanie kúrenia, hospodárske miestnosti a pivnice. Na prízemí okrem hlavného a dvoch vedľajších schodíšť pre služobníctvo bol byt pre vrátnika a miestnosti pre služobníctvo. V zadnej časti parcely boli stajne pre 4 kone a priestory pre kočе i vozy na zabezpečenie dopravy, nakoľko ešte nepremávala električka a v našom meste sa ešte nepoužívali autá. Na prepravu slúžili kočе vyhotovené napríklad aj v blízkej Marschallovej továrni. V mezaníne boli v dvorovej časti na ľavej strane dve miestnosti pre služobníctvo (Diener), v pravej zadnej časti bola izba s predizbou, v časti domu do ulice sa nachádzali 2 izby s kabinetmi, s kúpeľňami a WC. Práve **existencia 2 kúpeľní a 4 WC s priamym osvetlením a vetraním na každom podlaží** robí z tohto paláca na danú dobu honosné obytné sídlo, keďže na konci 19. storočia nebolo samozrejmé použitie týchto hygienických vymožeností v domácnostiach na našom území. V mestách na Slovensku nebol vtedy bežný rozvod vody vodovodným potrubím, a ak aj bol, zväčša sa využíval na priemyselné účely. Bratislava bola na tom lepšie. Prvý moderný vodovod pre mesto Bratislavu bol zavedený v roku 1886. Na fungovanie vodovodu v kúpeľniach sa aj v bratislavských bytoch využívali rôzne hydraulické stroje. Na základe reklamy uverejnenej v Pressburger Wegweiser-i v roku 1900, v ktorej inštalatér Grünwald propaguje svoju prácu – inštaláciu plynových a vodovodných zariadení do kúpeľní a záchodov, získame jasnú predstavu o tom, aké **vane, umývadlá, záchody** sa používali najmä v bytoch solventných Bratislavčanov v danej dobe. Plyn sa v Prešporku začal používať na osvetlenie v uličných lampách v roku 1856, neskôr sa používal aj v domácnostiach na svietenie, varenie, dokonca i žehličky boli plynové. Prvé poschodie paláca V. Csákyho, kde bola výška miestností najvyššia, a to 5 – 5,50 m, bolo reprezentačné a dispozične riešené na bývanie majiteľa s rodinou. Z hlavného schodiska sa do bytu vchádzalo predizbou alebo do galérie – stĺpovej chodby – širokej 3,50 m, dlhej asi 15 metrov. Z galérie sa išlo do kúpeľne na jednej i druhej strane objektu, do panskej izby (5,90 x 5,77 m), do salónu, ktorý bol jednou z najväčších izieb s rozmermi 7,40 x 5,77 m. Miestnosť bola zariadená honosne, tu sa prijímali návštevy a konali spoločenské podujatia. **Zo salónu** sa dalo vyjsť na balkón. Z galérie sa vchádzalo tiež priamo do „budoára" – ženského salóniku, šatne pre ženy, odtiaľ do spálne (5,96 x 4,97 m), zo spálne do kúpeľne. Prepojenie spálne s kúpeľňou bolo v honosnejších bytoch na konci 19. a na začiatku 20. storočia časté. V dvorovej časti 1. poschodia bolo na každej strane vedľajšie schodisko, ktoré používalo najmä služobníctvo, pričom na ľavej strane sa vošlo do prípravovne jedál, odtiaľ do jedálne, ktorá bola najväčšou miestnosťou v tomto paláci (5,90 x 7,50 m), na pravej strane do predizby a odtiaľ do detskej izby (5,65 x 4,75 m).

Štúrova 9, foto V. Obuchová, 2011

Csákyovci boli majiteľmi tohto nádherného sídla ešte i v roku 1916 a ich priamy potomok žil na začiatku 21. storočia vo Viedni.

V tom čase - v roku 1892, vznikol aj **projekt novostavby nájomného domu pre pána Sigmunda Reidnera na vtedajšej Barossovej ulici č. 7**, **dnes Štúrovej 9** od Alexandra Feiglera. Plán fasády a pôdorys prízemia z roku 1892 sa zachoval v Archíve mesta Bratislavy, takže môžeme porovnať dispozíciu bytu v paláci a v nájomnom dome zo začiatku 90. rokov 20. storočia. Dnešný objekt na Štúrovej ulici č. 9 bol pôvodne projektovaný ako jednoposchodový, 39,30 m dlhý a 13,40m široký podpivničený objekt, na prízemí v strede mal vstup - priechod, na pravo aj vľavo na fasáde 6 okenných osí, pričom krajné okná boli zdvojené, na prvom poschodí v priestore nad vstupom bolo veľké trojokno. Priechodom sa prišlo v zadnej časti budovy schodíkmi k chodbám na jednej aj druhej strane. Z chodby sa vošlo na schodisko, ktoré malo vo vysunutej časti rozmery 5 x 3,40m. Na prízemí bol v ľavej časti byt pozostávajúci z predizby, WC, kuchyne, špajze, kabinetu. **Kabinet** - pôvodne v šľachtických sídlach to boli miestnosti vyčlenené na prezentáciu nejakej zbierky – napríklad čínskeho porcelánu, obrazov, grafík a pod. Na konci 19. a na začiatku 20. storočia to boli menšie izby využívané napr. ako pracovne. Smerom do ulice sa nachádzali tri veľké izby 5,60 x 6,30, resp. 4,65, resp. 6,15m. Z poslednej izby sa dalo vojsť do ďalšej menšej izby

Štúrova 9, nájomný dom p. Reidnera, AMB, 1892

4,10 x 4,60m. Priamo v predizbe pri vstupe do bytu a oproti kuchyne bola izba slúžky. V pravej časti domu bol pri chodbe **priestor** s dvomi izbami - 4,10 x 2,10 resp.2,30m **patriaci domovníkovi.** Domovník, tak ako aj vrátnik či slúžka patrili do domáceho služobníctva, ktoré zohrávalo v bratislavskom prostredí dôležitú úlohu. Boli to osoby poverené správou, upratovaním alebo strážením domu – či už to bola vilka pre jednu rodinu alebo väčší nájomný dom pre niekoľko rodín. Domovník mal výsadné právo – púšťal, často za nejaký bakšiš, oneskorených podnájomníkov, napomínal deti, keď robili neplechu, či opravil nejaké drobnosti, ktoré sa pokazili v byte alebo v spoločných priestoroch. Vedľa mal byť byt so štyrmi izbami smerujúcimi do ulice, do jednej z nich sa vstupovalo z predizby, kde bolo WC aj **vstup do izby pre slúžku** a do kuchyne. Vedľa kuchyne bol kabinet, ale do toho sa nedalo vojsť z kuchyne ale prechádzalo sa z poslednej izby. Izby mali rozmery 5,60 x 3,70, 4,20, 5,15, 3,60m. Výška izieb na prízemí bola 4,00m a na poschodí 3,70 m, pričom ale výška okien na prízemí bola 2,10 a na poschodí 2,30.

Príkladom **bývania vo vile v oblasti nad Palisádmi** je objekt Holubyho 2. Podľa zachovaných a mnou identifikovaných plánov v Archíve mesta Bratislavy z roku 1897 domu pána Fialu v záhone Mina od firmy Kittler a Gratzl adresu na základe porovnania v teréne doplnil dr. Holčík. Na projektoch to bol čiastočne jednoposchodový a sčasti prízemný objekt lichobežníkového pôdorysu. Na prízemí sa do domu vstupovalo zo záhrady do predizby a odtiaľ do izby slúžky, pri ktorej sa nachádzala kuchyňa. Pri schodoch bolo

Holubyho 2, foto V. Obuchová, 2012

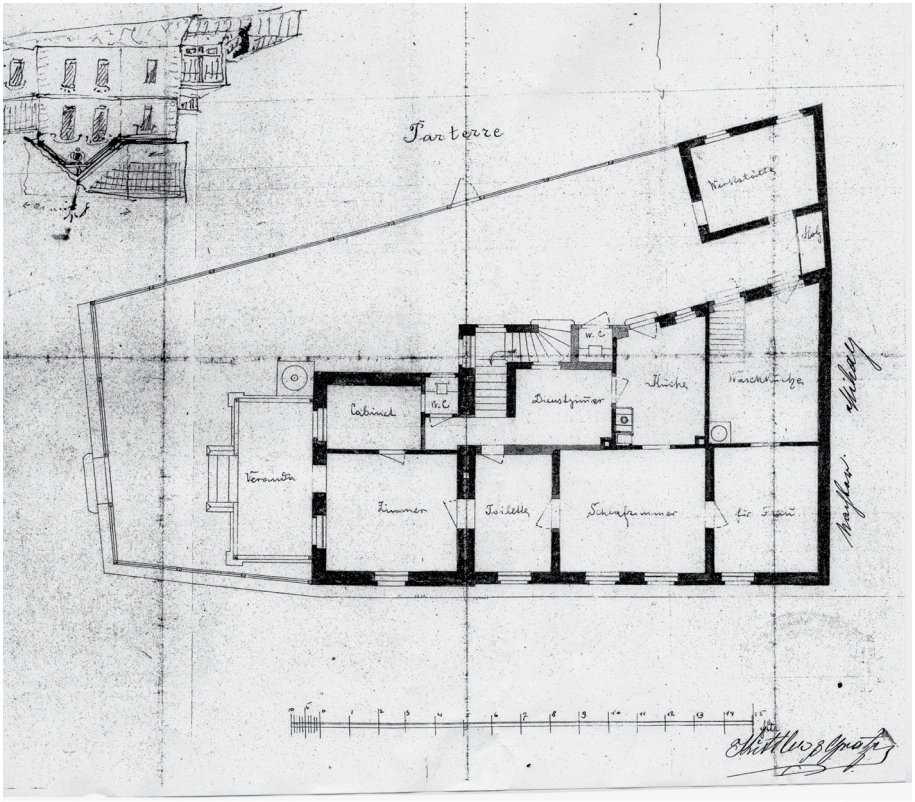
WC, z predizby okolo WC sa išlo do kabinetu, ten mal okno na verandu, z ktorej sa schodmi dalo prejsť do záhrady. Z verandy sa dalo vstúpiť aj do izby, vedľa ktorej bola kúpeľňa, na tú dobu pomerne veľkých rozmerov. Z tej sa dalo prejsť do spálne a zo spálne do izby panej. Vedľa tejto izby bola práčovňa, do ktorej bol vstup zo záhrady, tak ako aj do už spomínanej kuchyne a novovybudovaného WC nachádzajúcom sa v dvorovej časti pri schodisku. Na parcele sa nachádzala ešte malá dreváreň a väčšia dielňa. Na poschodí bola kuchyňa so špajzou, dva kabinety, spálňa a veľká izba.

Ďalším **príkladom bývania šľachty v paláci, tentokrát priamo v centre mesta,** je objekt, dnes **Gorkého 9, predtým Goetheho ulica 13**, ktorý však už neexistuje a poznáme ho iba z archívnych fotografií a plánov. Tento **palác**, ktorý vlastnil **Štefan Pálffy s manželkou Matildou rodenou Dessewffy** bol asanovaný v roku 1942 a miesto neho bola postavená podľa projektu architekta Ing. Emila Belluša 5- poschodová budova pre Slovenskú hypotečnú a komunálnu banku (na fasáde je vyznačená funkcia banky plastickými emblémami s iniciálami pôvodnej banky – SHKB). Historické fotografie a plány paláca Pálffyovcov uložené v Archíve mesta Bratislavy zachytávajú vzhľad fasád (uličnej i dvorovej) a tiež pôdorysy pivnice, prízemia a 1. poschodia tohto pôvodného objektu. Na základe nich môžeme konštatovať, že to bol 2-podlažný podpivničený objekt v tvare U s pavlačami.

Manželia Palffyovci v priestoroch paláca na Gorkého 9, SNM Červený Kameň

Pálfyho palác bol podľa dostupných prameňov postavený v 60. rokoch 19. storočia pre grófa Štefana Pálffyho, zo strany Gorkého ulice na parcele, ktorá už od 18. storočia bola označovaná Graf Pálffy Senioratshaus. Bol postavený v romantickom slohu gotických rytierskych hradov, ako to zachytávajú aj fotografie fasády tohto objektu z dnešnej Gorkého ulice. Práve na základe vyššie uvedených plánov a fotografií z roku 1942 sa podarilo identifikovať priestor, v ktorom sú manželia Pálffyovci zachytení na fotografii publikovanej aj v knihe Koniec starých čias a uvádzanej *ako Pálffyovci v neznámom interiéri*. Spoločným úsílím Daniela Hupku, historika SNM – Červený Kameň a Viery

Vila Františka Fialu AMB, r. 1897

Gorkého 9, dvorová fasáda s erbom Pálffyovcov, foto V. Obuchová, september 2012

Palác Pálffyovcov, Gorkého 9, prelom 19. a 20. storočia

Gorkého 9, dvorová fasáda, erb Pálffyovcov, foto V. Obuchová, september 2012

Obuchovej z MÚOP v Bratislave sa podarilo identifikovať, že pravdepodobne manželia Pálffyovci boli fotení ako sedia na drevenej zasklenej terase tohto domu. Zaujímavosťou, ktorú na základe písomností z Archívu vo Vatikáne z rokov 1900-1901 zistil dr. Hupko je, že Matilda Pálffyová sa aj prostredníctvom svojho osobného lekára dr. Vojtecha /Bélu/ Tauschera snažila získať povolenie na používanie súkromnej kaplnky v tomto paláci s odôvodnením, aby nemusela chodiť do verejného kostola a tak sa jej nezhoršila choroba. Chcela byť každodenne účastná bohoslužieb a to priamo zo svojej spálne. Takýto prípad súkromnej kaplnky spojenej so spálňou panej máme zdokladovaný aj v objekte kaštieľa Csákyovcov v Prievoze, ktorý bol postavený v roku 1900. V atike nad vstupom paláca Š. Pálffyho sa nachádzal erb, ktorý je aj v súčasnosti osadený v dvorovom krídle objektu dnes Gorkého 9.

Podobne ako Palugyayovský palác na Pražskej ulici aj **objekt na Hviezdoslavovom námestí č.12 je dokladom prepojenia obytnej a firemnej funkcie, a síce rodiny Werner,** ktorá v našom meste od polovice 19. storočia vyrábala klavíre, cimbaly, harmóniá, ktoré aj predávala, požičiavala a opravovala. Ján Werner si dal v roku 1902 na dnešnom Hviezdoslavovom námestí č. 12, vtedy Sétatér, resp. Kossuth Lajos Platz 32 postaviť podľa projektu Kittlera a Gratzla nový moderný štvorposchodový podpivničený romantický objekt s novobarokovou fasádou. Na prízemí a mezaníne sa nachádzali obchodné priestory s veľkými okennými otvormi, kde Wernerovci vystavovali a predávali klavíre, cimbaly a pianína domácej výroby, ale aj viedenských a iných zahraničných firiem. Na I., II., III. poschodí bol vždy jeden byt pozostávajúci z predizby, kúpeľne, WC, komory, kuchyne, izby pre slúžku, spálne, menšej izby (6 x 2,20m) a veľkej izby s rozmermi 6 x 4,20 m. V zadnej časti domu prvých dvoch podlaží boli malé byty (predizba, kuchyňa, izba). Ján Werner bol významným Bratislavčanom, ktorý podporoval spoločensko - umelecký, zvlášť hudobný život. Vďaka ochote potomka Wernerovcov, pána Petra Wernera, mi boli v máji roku 2011 doručené vzácne 2 fotografie z ich rodinného albumu, ktoré doteraz neboli publikované a zachytávajú interiéry domu na Hviezdoslavovom námestí č. 12. Na prvom zábere je zachytený hudobný salón Wernerovcov a na druhom môžeme spoznať podobu Jána (Johanna) Wernera, ktorý dal v roku 1902 postaviť spomínaný dom. Hranie a počúvanie hudby patrilo k súčasti života bratislavskej mestskej spoločnosti. Hudba sa hrávala v šľachtických hudobných salónoch i v jedálňach mešťanov, súčasťou ktorých bol často klavír. Tomuto účelu sa v prípade domáceho koncertu muselo prispôsobiť zariadenie priestoru. Bolo potrebné odsunutie jedálenského stola a rozostavenie stoličiek či postavenie stojanov na noty. Hrávali tu nielen profesionálni hudobníci, ale aj amatéri a počas prestávok domáca pani ponúkala občerstvenie, viedli sa tu nezáväzné konverzácie. Firma Werner po úpadku výroby, od roku 1914 predávajúca klavíre rôznych značiek, zanikla až skonfiškovaním po roku 1945.

Zaujímavá svojou históriou i architektúrou je **vila na Sasinkovej ulici 13 v širšom centre mesta**. Na základe archívno–historického výskumu som zistila, že objekt si dal okolo r. 1915 postaviť **majiteľ továrne na kefy Karl Grüneberg.** Tá sa nachádzala na Radlinského ulici, čo nie je ďaleko, takže pán továrnik to mal do fabriky z domu celkom blízko. Bývanie K. Grüneberga s rodinou bolo pravdepodobne najprv v rámci fabrického komplexu, ako to zachytávajú rytiny továrne z konca 19. a zo začiatku 20. storočia. V rámci komplexu továrne, v jeho zadnej pravej časti je evidentný prízemný objekt vilového charakteru s parkovou úpravou pred ním. Keď sa zväčšoval dopyt po výrobkoch a výroba sa neustále zväčšovala, museli sa rozšíriť aj výrobné priestory, a tak postupne obytné budovy ustúpili výrobným. Tomu by aj zodpovedala výstavba obytnej vily Karola Grüneberga v roku 1915 na Sasinkovej 13. Je to dvojkrídlová stavba s dvomi nadzemnými podlažiami, zobytneným krovom a polozapusteným suterénom. Hlavný vstup do vily je zo Sasinkovej ulice zvýraznený strieškou v tvare valenej klenby podoprenej po stranách dvojicami stĺpov. Dôležitým priestorom objektu je reprezentačná hala s kazetovým stropom a dômyselne presvetlená, s vitrážovým zasklením okien, ktorá prechádza cez obidve nadzemné podlažia. Steny haly

majú drevené kazetové obloženie a nachádza sa tu aj monumentálny kamenný kozub. V hale je situované aj hlavné schodisko, ktoré prepája spoločenskú časť na prízemí s oddychovou časťou situovanou na vyšších podlažiach. Spoločenské priestory vily na prízemí prepája so záhradou terasa s balustrádovým zábradlím a žardiniérami, ktorá smeruje do Strážnickej ulice. V zadnom krídle domu sa nachádza vedľajšie, pôvodne pravdepodobne služobné schodisko, prepájajúce všetky podlažia domu a zobytnený krov. Veľmi dobrú predstavu o bývaní majiteľa továrne zo začiatku 20. storočia dáva napríklad novozrekonštruovaná vila Tomáša Baťu v Zlíne postavená v roku 1912 podľa projektu architekta Kotěru. Vzácne sú aj zachované fotografie interiéru tejto Baťovej vily, podľa ktorých sa obnovili viaceré vnútorné zariadenia, a tak môžeme predpoladať, že takto asi vyzeralo aj **zariadenie vily továrnika Grüneberga vo vile na Sasinkovej ulici 13.**

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
(Slovenský národný archív)

Vybavenie rezidencie Esterházyovcov v Čeklísi počas prvej polovice 19. storočia

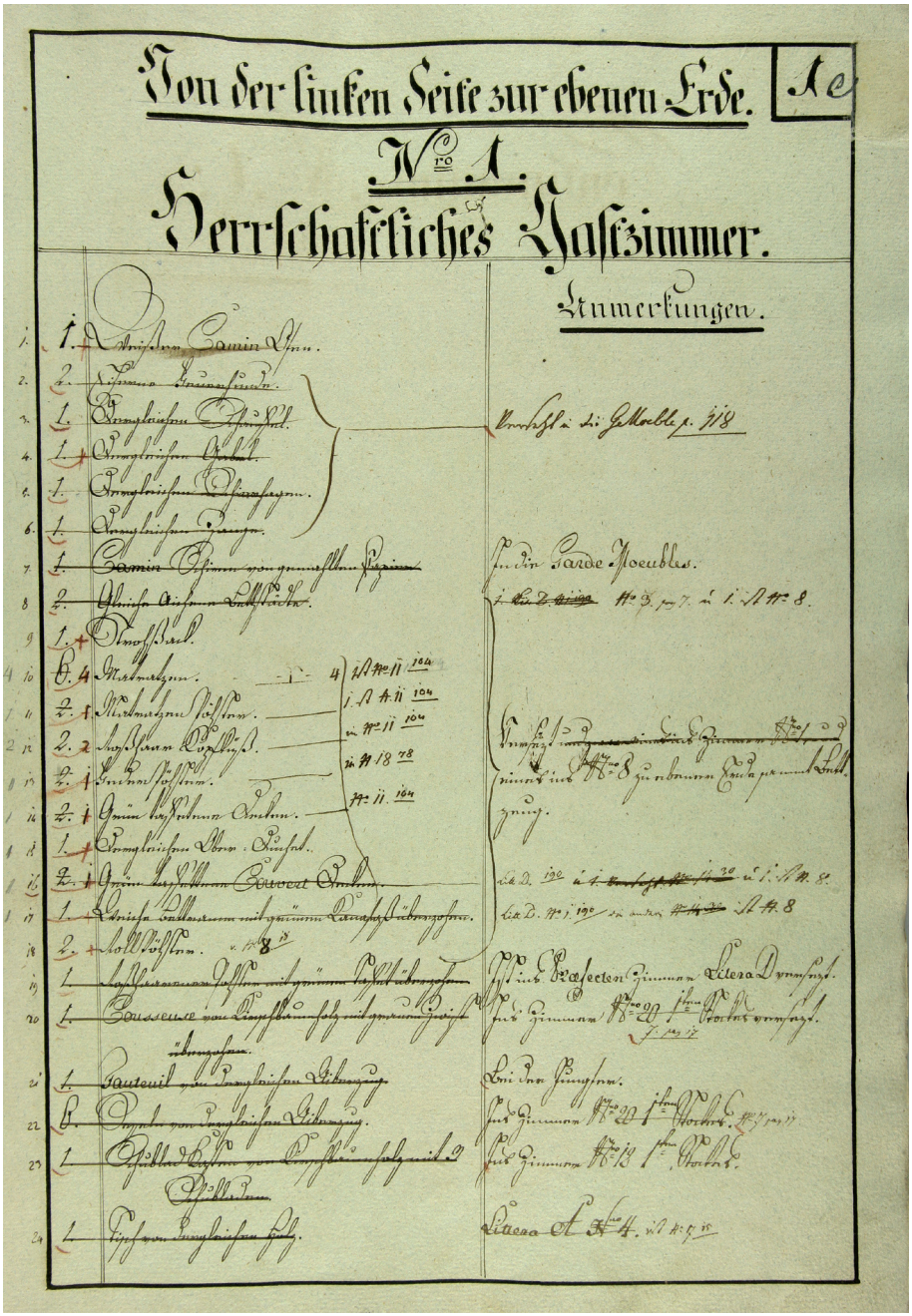
Prvá polovica 19. storočia doposiaľ patrí medzi veľmi málo prebádané obdobia Esterházyovskej rezidencie v Bernolákove (dobovo v Čeklísi). Toto obdobie je považované za úpadkovú etapu jej existencie. Odborná literatúra uvádza, že stavba bola dokonca okolo roku 1825 načas opustená. Stopy starších vrstiev vnútorného vybavenia z veľkej miery zmazal zničujúci požiar v roku 1911 a neskoršie vyrabovanie objektu kaštieľa a zničenie veľkej časti jeho zariadenia počas druhej svetovej vojny, pri prechode frontu na jar 1945.[1]

Baroková rezidencia v Bernolákove vznikla ako novostavba v prvej štvrtine 18. storočia. Stavebníkom veľkoryso komponovaného kaštieľa obklopeného rozsiahlou udržiavanou parkovou krajinou bol v 20. rokoch 18. storočia chorvátsky bán a krajinský sudca Jozef Esterházy.[2] Svoj pomyselný *zlatý vek* zažila baroková rezidencia v druhej polovici 18. storočia, keď sa stal majiteľom rozsiahleho šintavského panstva gróf František Esterházy († 1785), ktorý sa radí medzi významné postavy rodu a bol zakladateľom čeklískej vetvy Esterházyovcov. Rozsiahle šintavské panstvo zdedil po svojom otcovi v roku 1762 a v nasledujúcom období výrazne zvýšil jeho ekonomický potenciál.[3] Jednotlivé ekonomické celky v rámci panstva postupne získali nové špecializované hospodárske, rezidenčné a kultúrne funkcie. Uvoľnené ľudské zdroje z racionalizovanej poľnohospodárskej výroby boli využité ako disponibilná pracovná sila v dvojici textilných manufaktúr, ktoré v tomto období vznikli v Bernolákove a v Tomášikove. Mestečko Senec ležiace na komunikačne výhodnej spojnici medzi Bratislavou, Trnavou a malokarpatskými vinohradnícko-remeselníckymi mestami sa stalo významným ekonomickým centrom a získalo nové kompetencie v oblasti školstva. Prestavbou staršieho komplexu panských budov vznikla v Senci vyššia hospodárska škola - *collegium oeconomicum* (1763-1776) spravovaná rádom piaristov, výkladná skriňa nových progresívnych ekonomických myšlienok osvietenského 18. storočia, tak trochu paradoxne na panstve známeho politického konzervatívca a obrancu tradičného stavovského postavenia a šľachtických privilégií uhorskej šľachty. Tomášikovo sa rovnako stalo sídlom

1 OROSOVÁ, Martina. Národné kultúrne pamiatky. In. DUCHOŇ, Michal-TURCSÁNY, Juraj a kol. *Bernolákovo 1209-2009. Dejiny obce*. Bernolákovo : Obec Bernolákovo, 2009, s. 182 et al.

2 Ref. 1.

3 SEDLÁK, František-ŽUDEL, Juraj-PALKO, František (zost.). *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I. Oddelenie feudalizmu*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1964, s. 62-63.

Von der linken Seite zur ebenen Erde. 1e

No 1.

Herrschaftliches Hasszimmer.

Anmerkungen.

Inventár zariadenia hosťovskej izby, zdroj: Slovenský národný archív v Bratislave

manufaktúry a vznikol v ňom ďalší kaštieľ. Bernolákovo ležiace najbližšie k Bratislave sa stalo novou významnou rezidenčnou lokalitou príslušníkov rodu. Gróf František Esterházy rozsiahly barokový kaštieľ luxusne prestaval, rozšíril parkovú krajinu o viaceré nové stavby a zoologickú záhradu a doplnil kaštieľ napríklad aj o rozsiahlu knižnicu a rovnako položil aj základy profesionálnej rómskej (cigánskej) hudby na panstve.[4] Najvýznamnejším dobovým prameňom je Korabiského podrobný opis kaštieľa, barokových festivít, parkov a spomínanej zoologickej záhrady z 80. rokov 18. storočia.[5]

Stalo sa tak na úkor vzdialenejšej Serede, ktorá postupne strácala svoje dovtedajšie rezidenčné funkcie. Po jeho smrti sa majiteľom panstva a rezidencie stal jeho rovnomenný syn František Esterházy ml. (†1815). František Esterházy ml. bol rovnako ako jeho otec podporovateľom manufaktúr a založil na panstve tretiu manufaktúru v Senci (1788). Snažil sa na svojom panstve zavádzať nové metódy v poľnohospodárstve a v rámci toho napríklad aj nové poľnohospodárske plodiny a chov oviec.[6] Po jeho smrti bolo rozsiahle feudálne panstvo v roku 1817 definitívne rozdelené na tri diely medzi jeho synov. Majiteľom majetkového podielu na šintavskom panstve, ktorého súčasťou bol aj tzv. *čeklísky majorát*[7], sa stal jeho syn Jozef Esterházy († 1847), ktorý ho vlastnil v nasledujúcom období.

Zo skúmaného obdobia prvej polovice 19. storočia sa v archívnom fonde panstva Šintava-Čeklís, ktorý je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, nachádzajú početné čiastkové súpisy mobiliáru a inventáre zariadenia kaštieľa. Spomínané súpisy a inventáre sú základnou pramennou bázou, na základe ktorej bol spracovaný tento príspevok. Tieto doposiaľ málo využité archívne pramene sú bohatým zdrojom informácií o osudoch bernolákovskej rezidencie v prvej polovici 19. storočia.

Na základe rozboru podrobného inventára bernolákovského kaštieľa z roku 1816, ktorý vznikol po prevzatí časti panstva spomínaným grófom Jozefom Esterházym môžeme konštatovať, že tento typ hospodárskej evidencie bol na panstve veľmi dobre vyvinutý a odborne vedený a mohlo by ho s istým zveličením závidieť aj množstvo dnešných slovenských verejných inštitúcií.[8] Jednotlivé miestnosti kaštieľa mali svoje číselné označenie a na kusy bol spočítaný aj v nich umiestnený mobiliár. Číslované boli aj obslužné a pomocné priestory vrátane oddychových pavilónov v parkoch a záhradách[9], v ktorých

4 KOL. *Biografický lexikón Slovenska II C-F*. Martin : Slovenská národná knižnica-Národný biografický ústav, 2004, s. 452-453 (biografické heslo); v roku 1751 oslobodil päť Rómov zo Senca od ich urbárskych povinností, dávok robôt a poplatkov, aby sa spomínaní Rómovia mohli profesionálne venovať hudbe potreby panstva.

5 Ref. 1.

6 Išlo napríklad o pestovanie ďateliny, kukurice a zemiakov, prioritná pri chove oviec bola produkcia vlny – KOL. *Biografický lexikón Slovenska II C-F*. Martin : Slovenská národná knižnica-Národný biografický ústav, 2004, s. 453 (biografické heslo).

7 Čeklísky majorát zriadil František Esterházy mladší, tvorili ho mestečká Bernolákovo a Senec.

8 Slovenský národný archív, fond Esterházy, čeklíska vetva, Panstvo Šintava-Čeklís, riaditeľský archív (ďalej len „SNA, E-Č, PŠČ"), inv. č. 182/ škat. 89 – *Inventarium Des Hofgräflich Joseph Eszterházyschen Lust-Schlosses zu Lanschitz 1816;* v ďalšom texte citujeme pre zjednodušenie len ako inventár.

9 Napríklad tzv. *švábsky domček* umiestnený v stromovej aleji – *Schwäbisches Häusl im Allee-*

sa nachádzal akýkoľvek mobiliár. Inventarizované bolo aj normálne neprenosné zariadenia typu obloženie krbov a podobne. V inventárnej knihe je aj položka *poznámky*, v ktorej boli zaznamenávané neskoršie zmeny v rozmiestnení mobiliára, alebo údaje o jeho vyradení z používania. Rovnako sa do súčasnosti z prvej polovice 19. storočia zachovali aj pomerne početné súpisy novonadobudnutého zariadenia, zvyčajne zakúpeného vo Viedni, za určité časové obdobie.[10] Za určité obdobia nákupy prevzal a zaradenie do zoznamov a inventára spísal a podpisoval bernolákovský komorník.[11] Na základe týchto archívnych dokumentov môžeme aspoň sčasti zrekonštruovať výzor rezidencie v skúmanom období prvej polovice 19. storočia, ktoré sa do súčasnosti až na malé výnimky nezachovalo. Na ukážku v oddychovom pavilóne Belveder nachádzajúcom sa v parku boli podľa inventára z roku 1816 v jednotlivých miestnostiach maľované textilné tapety, množstvo porcelánu, divány s čiernym poťahom a ďalší sedací nábytok, veľké zrkadlo, krb obložený mramorom a tiež umelecké diela, napríklad (malá) drevená konzola s mramorovou doskou so zeleno-bielo-zlatou maľbou obeda, ktorá pochádzala zo saskej porcelánovej manufaktúry. V objekte takzvanej Pustovne (*Eremitage*) boli okrem iného umiestnené maľby v hnedých rámoch a tri plechové epitafy. V grófskej spálni sa okrem bežného vybavenia nachádzali mahagónová alkovňa s bielymi mušelínovými závesmi[12], veľké *dromó* zrkadlo, biela kachľová pec, zelený koberec s kvetinovým vzorom a viaceré lampy. V spoločenskej biliardovej miestnosti otapetovanej bielou tapetou so striebornými kvetmi sa okrem viacerých biliardových stolov nachádzal aj barometer, sadrová socha, otomany, stoličky a čierny koberec. V spoločenskej izbe – (*Compagnie Zimmer*) sa nachádzali biele kachle, početný sedací nábytok, fortepiano z mahagónu, sadrová socha, alabastrová váza, veľké zrkadlo s dvojicou anglických lámp, mahagónový, čiastočne pozlátený, kandelábe pre deväť sviečok. Otapetovaná bola fialovým papierom.[13] Medzi vybavením cukrárstva boli aj série ozdobných porcelánových figúrok, kvetinové motívy, čínske a zvieracie figúrky a obaly na cukrovinky.

Z dokumentov je zrejmé, že zariadenie bolo pravidelne obnovované a rezidencia rozhodne v tomto období nebola v materiálnom rozklade. Hlavne reprezentatívne priestory boli vybavené hodnotným a dobovo primeraným mobiliárom. Staršie, často aj náročnejšie remeselne spracované kusy nábytku, ktorý *vyšiel z módy*, končili svoju pomyslenú púť v menej exponovaných priestoroch kaštieľa, napríklad v priestoroch pre služobníctvo, hostí a úradnícky personál. Reprezentatívne kusy nábytku v tomto období už nedodávali miestni remeselníci, ale zvyčajne sa kupoval u obchodníkov vo Viedni. Často išlo o nábytok zho-

Wald niesol číslo 218, bližšie neznámy objekt Kalypso – *Calypso*, číslo 236 a oddychový pavilón Bellisaire – *Lusthaus Bellisaire*, číslo 231.

10 SNA, E-Č, PŠČ, inv. č. 184/ škat. 90; v ďalšom texte citujeme pre zjednodušenie len rok súpisu, prípadne s citáciou z originálu.

11 Na súpise novonadobudnutého mobiliára pre bernolákovský kaštieľ č. 34 za mesiace september-október 1835 je nasledovná dodatočná poznámka pod textom, že všetko zariadenie komorník v poriadku prevzal – *Beständige alle diese Gegenstände richtig empfangen zu haben. Landschitz den 19th Oktober 1835. Joseph Schricker Zimmerwarter.*

12 Tie nahradili staršie žlté z iného materiálu.

13 Ďalším dekoratívnym prvkom tapety bol pravdepodobne motív zelených hodvábnych šnúr so strapcami.

tovený z tropických a iných hodnotných cudzokrajných druhov dreva, kde sa dá s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať jeho pôvod v zahraničí. V roku 1820 bol vo Viedni zakúpený písací stôl z orechového dreva so štyrmi zásuvkami a priestorom pre knihy. V roku 1835 napríklad zariadenie kaštieľa doplnilo viacero kusov nábytku z mahagónového a orechového dreva, išlo o niekoľko typov stolov a stoličiek. Stoličky boli v súpise označené ako *oválne* a *písacie*. Ďalšia stolička bola spojená s nočníkom. V roku 1842 bol, zrejme na individuálnu objednávku, zhotovený mahagónový stojan na pušky so zeleným textilným poťahom. V roku 1842 boli z Bratislavy dovezené viaceré šatníkové skrine z bieleho? dreva. Ďalšia novokúpená veľká skriňa v tomto roku bola dvojkrídlová a vyrobená z čerešňového dreva. Časť jednoduchších objednávok zostala zrejme aj v tomto období doménou miestnych a malokarpatských cechových remeselníckych majstrov. Existoval štandardizovaný model vybavenia priestorov určených na ubytovanie hostí, najreprezentatívnejšie boli vybavené priestory využívané na spoločenské účely.

Z dokumentov je zrejmý rastúci vplyv anglickej módy a tamojšieho novátorského životného štýlu[14], ktorý spolu s továrenskou a manufaktúrnou umeleckou produkciou výrazne pretváral aj dovtedajší svet uhorskej aristokracie. Išlo o bočný produkt akceptácie veľmocenského postavenia Anglicka v európskej politike v období po skončení napoleonských vojen. V bernolákovských inventároch a súpisoch sa napríklad stretávame s nákupmi liverpoolskych príručných (nočných) lámp (1835),[15] či luxusnej wedgewoodskej kameniny a porcelánu.[16] Zakúpené bolo aj množstvo iného porcelánu a kameniny, kde nie je bližšie určená proveniencia. Veľké nákupy porcelánu prebehli napríklad v roku 1821, napríklad bielo-modrá kávová súprava. Exotickejšie boli z toho istého roku nakúpené napríklad granitové a olovené poháre s bronzovou montážou.

Zariadenie kaštieľa v prvej polovici 19. storočia obohatilo aj pomerne množstvo nových umeleckých diel, napríklad bronzových sôch. V roku 1821 sa rozrástlo zariadenie kaštieľa o viacero nových obrazov a rytín, napríklad obraz pápeža, *švajčiarskej rodiny*[17], bitky pri Lipsku[18] a krajinky, všetko v zlatých rámoch a bližšie neurčenú Rafaelovu kresbu v čiernom ráme. V roku 1842 boli od viedenského majstra Johanna Holzmanna zakúpené *malé hodiny* z bronzu s podstavcom, asi s dvomi levmi. V roku 1837 pribudlo viacero litografií a medirytín, napríklad trochu prekvapivo výjavy zo života Dr. Martina Luthera, Napoleona Bonaparte, či napríklad medirytina zobrazujúca dobytie Ulmu počas napoleonských vojen a ďalší obraz Napoleona, ktoré mali byť umiestnené vo veľkej sále kaštieľa.

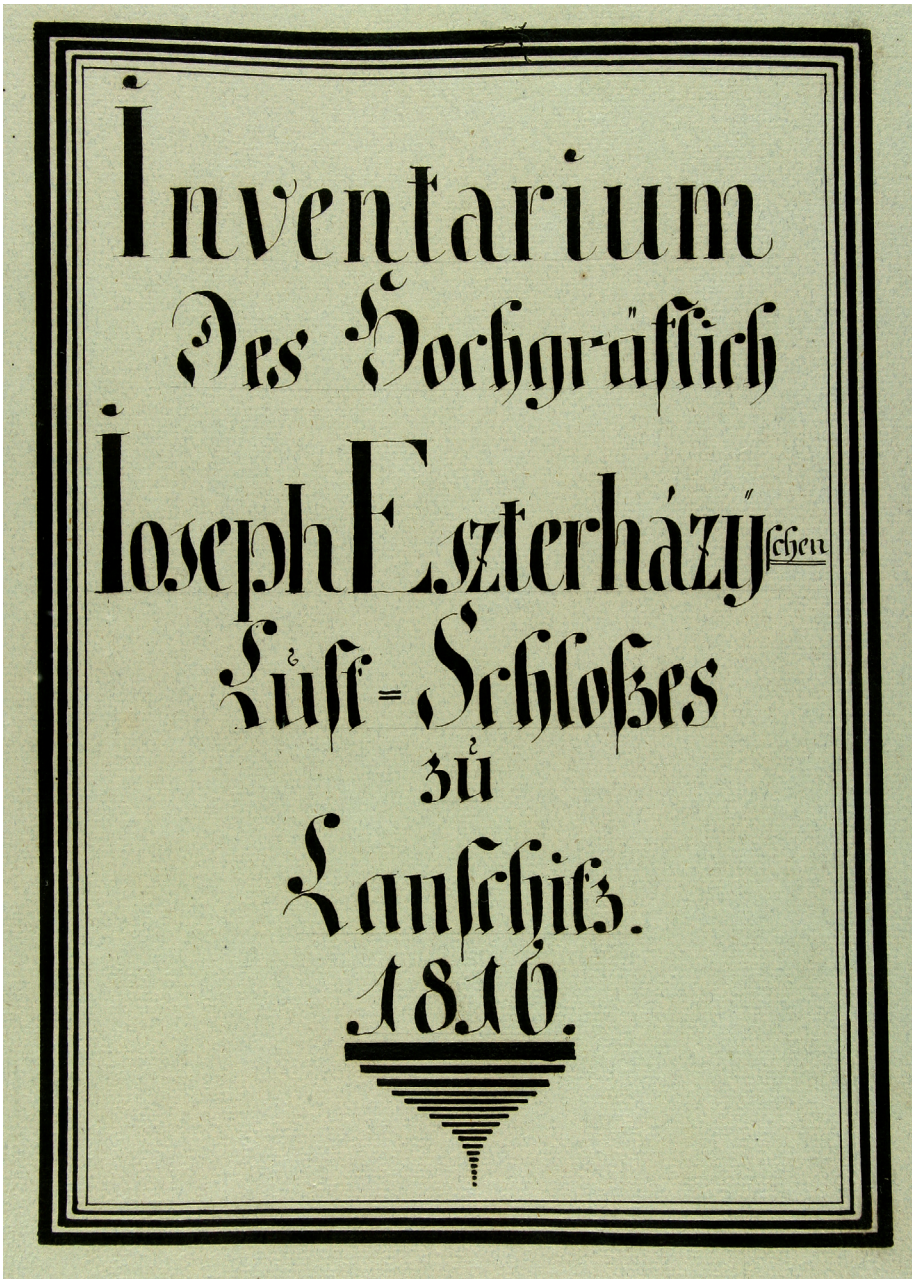
14 Išlo napríklad aj o vznik moderného športu – športové kluby a súťaže v tom poňatí, ako ho chápeme v súčasnosti. Postupne sa z aktivity určenej pôvodne pre spoločenské elity vyvinul masový fenomén, ale tiež moderne chápaný turizmus, aj vo forme expedícií do tropických krajín a pobytoch v krajinách s bohatým kultúrnym dedičstvom.

15 *Liverpoole hänglampe.*

16 Išlo o luxusný manufaktúrny tovar, typická preň bola modro-biela farebnosť - modrý podklad a plastické biele figúry.

17 Rozumej pastierskej rodiny *Švajčiarov*, ktorí v našom prostredí zavádzali chov tzv. alpského typu hovädzieho dobytka chovaného hlavne pre produkciu mlieka.

18 Zvaná aj bitka národov pri Lipsku, ktorá definitívne zlomila mocenské postavenie Napoleona Bonaparteho.

Inventárna kniha rezidencie Esterházyovcov v Čeklísi, zdroj: Slovenský národný archív v Bratislave

Tradičnejším prírastkom bola iná medirytina - portrét cisárskej rodiny v zlatom ráme (1837). Môžeme len ľutovať, že sa nezachoval napríklad reprezentatívny obraz - pohľad na kaštieľ, rovnako v zlatom ráme zakúpený v tom istom roku. Exotickým prírastkom bola *astrálna lampa starého tvaru* s tromi svietidlami so sklenenými guľami (1833). Ďalším zaujímavým prírastkom boli staršie veľké rámované olejomaľby, ktoré sa do kaštieľa dostali zo zrušeného *štiftu* v Senci[19] a druhotne využité staršie mramorové obloženie kozuba, pochádzajúce asi z asanovanej stavby.

Pozornosti neušla ani obnova technického zariadenia kaštieľa. V roku 1842 bol v kuchyni nainštalovaný nový medený *plafón* - zrejme dymník. V 40. rokoch 19. storočia bolo v kaštieli nainštalované aj nové veľké vykurovacie teleso. Išlo o železnú (liatinovú) pec s rúrami. Pec zrejme slúžila ako ústredné kúrenie pre časť miestností, ktoré nahradilo staršie kúrenie v kachľových peciach a krboch. Boli zakúpené aj ďalšie pece, ktoré slúžili na vykurovanie (1842).

Pozornosť bola venovaná aj zvyšovaniu hygienického komfortu stavby. Pred vznikom splachovacích záchodov dnešného typu (WC), tiež pôvodne anglickej proveniencie, boli tieto činnosti okrem decentne umiestnených latrín, decentralizované do väčšiny obytných miestností, servis zabezpečovalo služobníctvo. V inventári miestností sa nachádzajú nočníky a stoličky spojené s nočníkom[20], ale tiež kameninové lavóry a nádoby na umývanie. V roku 1833 boli zakúpené štyri bidety s lavórmi. V tom istom roku boli napríklad zakúpené aj štyri wedgewoodske okrúhle lavóry.

Z ďalších inovácií zvyšujúcich dobový komfort bývania v kaštieli je potrebné spomenúť napríklad pokrytie časti schodíšť kobercami a ich upevnenie železnými tyčami (1842), v tom istom roku boli nakúpené taktiež ďalšie koberce. Vybavenie kaštieľa tiež doplnilo množstvo porcelánových a plechových kvetináčov. Napríklad okrúhle porcelánové črepníky zakúpené v roku 1842 mali plechovú montáž a tiež podstavce (etáže). Ďalšie štvorcové črepníky mali bielo nalakované podstavce. V 30. rokoch 19. storočia sa stretávame s masívnym nástupom nočných, asi petrolejových lámp so sklenenou guľou (napr. 1837). Išlo zrejme o typ tzv. *Trumeau* lámp, s ktorými sa v účtoch stretávame pomerne často. V obytných priestoroch kaštieľa sa rozširuje používanie závesov, vo viacerých prípadoch ozdobných z mušelínu. Vo viacerých miestnostiach sú doložené tapety, resp. na stenách nalepené pásy ozdobných tapiet.[21] V kaštieli sa už začiatkom 19. storočia nachádzalo aj množstvo moderného dobového vybavenia napríklad teplomery, barometre, či moderná a dobre vybavená biliardová miestnosť

Z uvedeného je zrejmé, že napriek tomu, že prvá polovica 19. storočia zrejme oprávnene zostane v tieni predchádzajúceho barokového obdobia, esterházyovský kaštieľ v Ber-

19 Ide o objekty seneckého tzv. *Veľkého a Malého štiftu*, kde sa v predchádzajúcom období vystriedalo viacero inštitúcií, vrátane spomínanej hospodárskej školy.

20 Skrývajú sa zvyčajne pod decentným francúzskym označením - *pot de chambre* a celá stolička *chaise percée*.

21 Napríklad v toalete grófa Esterházyho (miestnosť č. 52) boli mušelínové závesy so strapcami upevnené na železnej tyči ukončenej pozláteným gombíkom a na stene bol nalepený pás papierovej tapety so zeleným, zrejme geometrickým vzorom.

nolákove ani v tomto období nestratil svoje rezidenčné funkcie. Jeho vnútorné vybavenie reagovalo na dobové umelecké štýly a bolo priebežne modernizované. Pri analýze je potrebné vziať do úvahy, že sa zmenšila ekonomická základňa panstva a disponibilné zdroje finančných prostriedkov jednotlivých príslušníkov čeklískej vetvy Esterházyovcov, ale tiež zmeny životného štýlu a zrejmé zvyšujúce sa nároky kladené na kvalitu bývania. Príspevok je koncipovaný ako analytická sonda a rozhodne si nenárokuje na úplnosť. Ďalší výskum nepochybne prinesie nové poznatky o tejto málo známej problematike, ktoré doplnia získané údaje.

Resumé

Dejinám Esterházyovskej barokovej rezidencie v Bernolákove bola už z historického a umenovedného hľadiska venovaná pomerne veľká pozornosť. Skúmané však bolo takmer výlučne *zlaté obdobie* existencie rezidencie v druhej polovici 18. storočia, keď Bernolákovo viackrát navštívila aj Mária Terézia, a na slovenské pomery bola významná pozornosť venovaná aj kultivovanej parkovej krajine v okolí rezidencie a zoologickej záhrade, ktorá tam existovala v druhej polovici 18. storočia. Obdobie 19. storočia stálo až doposiaľ v tieni záujmu. Príspevok je postavený na výsledkoch archívneho výskumu v archívnom fonde čeklískej vetvy Esterházyovcov, ktorý je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Zamerali sme sa na inventáre a súpisy novozakúpeného vybavenia kaštieľa z prvej polovice 19. storočia, ktoré až do súčasnosti boli len veľmi málo využívané. Na základe analýzy je zrejmé, že úvahy o hlbokom úpadku (opustení) rezidencie v prvej polovici 19. storočia sú mylné. V kaštieli sa nachádzal bohatý mobiliár, ktorý bol pravidelne dopĺňaný o nové kusy vrátane nových umeleckých diel. Existoval štandardizovaný model vybavenia priestorov určených na ubytovanie hostí, najreprezentatívnejšie boli vybavené priestory využívané spoločenské účely. V kaštieli sa už začiatkom 19. storočia nachádzalo aj množstvo moderného dobového vybavenia: teplomery, barometre a biliardová miestnosť. Na prelome 18./19. storočia a na začiatku 19. storočia boli tvorcami časti umelecky zdobeného mobiliáru majstri usadení v Bernolákove, Bratislave a blízkych malokarpatských mestečkách, časť pochádzala z Viedne.

Mgr. Rastislav Šenkirik,
oddelenie kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja

Bývanie ako sociokultúrny fenomén

Rámcová téma Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2012, „Pamiatky môjho domova", konfrontovala realizačný tím tejto konferencie priam s Paridovským rébusom. Veď zadanie „Pamiatky môjho domova" vyvoláva bezpočet asociácií a navodzuje tomu zodpovedajúce nepreberné množstvo riešení. Nakoniec sme si pomohli tak trochu zjednodušenou sémantickou interpretáciou, keď sme za „domov" substituovali miesto kde bývame, čiže „bývanie". Zároveň sa nám tak otvorila možnosť odvrátiť hrozbu rýdzo subjektívno-individuálneho uchopenia témy a nespreneveriť sa určujúcej ambícii a tradícii našich konferencií, ktorou je prezentácia kultúrneho dedičstva Bratislavskej župy.

Nielen peripetie s tematickým vymedzením konferencie, ale aj skladba a charakter príspevkov, ktoré si dnes vypočujeme, poukazujú na skryté a často prehliadané obsahy a súvislosti, ktoré nie je možné popísať cez zjavné vonkajšie a prvoplánovo uchopiteľné znaky bývania. Uvediem aspoň niektoré:

- základná ľudská potreba
- kultúrnocivilizačná charakteristika
- ekvivalent technického, ekonomického, sociálneho rozvoja spoločnosti
- atribút sociálneho statusu jednotlivca
- faktor pretvárania krajiny
- indikátor hodnotovej orientácie
- reflexia a indikátor estetických noriem
- osobitná oblasť kreativity
- manifestácia životného štýlu
- predmet vlastníctva
- ekonomická (obchodná) komodita
- štrukturálny element sociálnych vzťahov
- integrujúci faktor sociálnych väzieb
- indikátor sociálnej patológie (slumy, getá, squoty, bezdomovectvo...)
- motivačný prvok v živote jednotlivca a spoločnosti
- ekologický faktor
- procesuálny parameter (vývoj funkcií, foriem, vzťahov...)
- prognostický objekt
- globálny fenomén (zdroje surovín, energia, priestor, odpad...)
- osobitná oblasť a nástroj politiky...

Pre tému našej konferencie v tomto momente nie je určujúce, či vykazujú viac individuálne, spoločenské, alebo ambivalentné korelácie. Dôležitým je poznanie, že uvedené a ďalšie obsahy a vzťahy vyjadrujú zložitú dynamiku a štruktúru sociokultúrnych aspektov bývania. Práve preto sa pri interpretácii fenoménu bývania výrazne uplatňujú aj subjektívne postoje, priraďovanie hodnotiacich úsudkov nevynímajúc.

Na prvý pohľad odťažitou, ale veľavravnou, je paralela diametrálne odlišných zažitých ľudských postojov k drobným mekkýšom, slimákom. Slimák s ulitou, „domčekom", je obľúbená postavička z rozprávok, spodobňujú ho hračky, v istom zmysle dokonca predstavuje akýsi symbol, s ktorým operuje ľudová slovesnosť, literatúra, výtvarné umenie, ale aj ďalšie oblasti. Jeho vývojový bratranec plž, ktorý nemá ulitu, je nám bez pardonu odporný. Dokonca ho pejoratívne nazývame slimák „bezdomovec". Toto označenie má zjavne akcentovať naše negatívne vymedzenie a jeho neakceptovateľnosť.

Toto krátke odbočenie do ríše bezstavovcov som si dovolil len v záujme zvýraznenia práve tých skrytých motivačných obsahov, premietnutých do interpretácie bývania, medzi ktoré patria aj už spomenuté hodnotiace, najmä estetické súdy. Aj keď sú regulárnou súčasťou nášho teoretického inštrumentária, neumožňujú nám výraznejšie presiahnuť kultúrnohistorickú, presnejšie umeleckohistorickú rovinu vnímania bývania. Ide predovšetkým o ustálené a všeobecne známe umeleckohistorické a estetické chronológie, členenia , kritériá a normy, vychádzajúce z určujúcich formálnych znakov (tvaroslovie, slohy, štýly...).

Výrazným posunom ku historickocivilizačnej reflexii bývania je nazeranie na bývanie cez vývoj typov a foriem obydlí, stavieb a sídiel. V uvedenom kontexte sa javí bývanie ako určujúce taxonomické kritérium. Pokiaľ si zvolíme pre dejinnú periodizáciu uvedené kritérium, môžeme hovoriť o predsídelnom človeku, ktorý využíval prirodzené prírodné úkryty, respektíve dočasné umelo vytvorené úkryty a o usídlenom človeku, ktorý už využíval vedome človekom pretvárané úkryty a vytváral obydlia. Cieľavedomé budovanie obydlí a sídiel je nielen určujúcou charakteristikou neolitickej revolúcie, ale – a to predovšetkým – akceleračný faktor vývoja spoločnosti. Vznik a rozvoj sídiel viedol od urbanizácie krajiny (urbánne revolúcie) cez industriálnu urbanizáciu (téma konferencie BSK v r. 2010) až k v súčasnosti akcentovanej potrebe harmonizujúcej urbanizácie. (Poznámka: Samozrejme, typológiu nemožno umelo oddeliť od jednotlivých funkcií obydlí a sídiel, pretože samotné funkcie sú zväčša zároveň aj určujúcimi taxonomickými znakmi – fortifikačná, reprezentačná, hospodárska... funkcia.)

V 19. storočí si začali formujúce sa spoločenské vedy v duchu odkazu pozitivizmu viacej všímať funkčné vzťahy v spoločnosti (sociológia). Neskorší búrlivý rozvoj veľkomiest na prelome 19. a 20. storočia konfrontoval spoločnosť s úplne novými situáciami a problémami. V dvadsiatych až tridsiatych rokoch minulého storočia protagonisti tzv. Chicagskej školy (Park, Burgess, McKenzie) prostredníctvom spájania empirického výskumu s teoretickými východiskami sformulovali platformu sociologickej interpretácie bývania (sociológia mesta). Ich pozornosť sa koncentrovala predovšetkým na funkčné vzťahy, ako napríklad determinanty rastu miest, sociálnopriestorové rozloženie a do centra serióznej vedy sa dostávajú aj také pojmy ako „lokálne spoločenstvo", či „susedstvo". Ich priamy nasledovník, Hawley, popísal adaptívne sociálne mechanizmy sídelných spoločenstiev a význam regulácií, čím položil základy exaktného územného plánovania. Definitívny odklon od klasickej Spencerovskej sociológie smerom k antropológii predstavuje odkaz tzv. Frankfurtskej školy (E. Fromm) a jej koncept sociopsychologickej antropológie, ktorý sídla (mestá) vnímal ako „živý organizmus", vrátane zjednodušených analógií (napríklad „sociálna patológia"). V poslednej tretine 20. storočia sa tzv. sociálna ekológia koncentrovala na interakcie medzi spoločenstvami a fyzikálno-biologickopriestorovým prostredím a sociálnopriestorové vzorce (A. Schweitzer, Rímsky klub). Je to zároveň počiatok snáh o univerzálne systémové riešenia (globálne analýzy a prognózy, globalizmus), ktorých priamym pokračovaním je enviromentálna sociológia, akcentujúca ekologický aspekt a popisujúca vzťahy organizačných foriem spoločnosti a prostredia.

Načrtnuté prístupy azda najvyváženejšie integruje a rozvíja súčasná kultúrna antropológia (sociálna antropológia), ktorá opustila svoje pôvodné etnologické východiská. Vzťah jednotlivca a spoločnosti analyzuje predovšetkým cez hodnoty, vzťahy globálnych a lokálnych kultúr (komunitné štúdie, komparatívne výskumy), systémy, ich funkčné vzťahy a organizáciu. Ľudské sídla vníma ako sociokultúrne celky a ľudské obydlia ako štrukturálne prvky týchto celkov, pričom nestráca zo zreteľa, že subjektom ich vzniku a základnou štrukturálnou jednotkou spoločenstva je v konečnom dôsledku ľudský jedinec (ponúka sa paralela so slovami klasika – človek je súčasne subjektom, aj objektom vlastných dejín). Kultúrna antropológia tak v istom zmysle zrovnoprávňuje znaky, formy, typy, vzťahy a funkcie bývania v zmysle rovnocenných a navzájom sa dopĺňajúcich aspektov. Na Slovensku nemá kultúrna antropológia výraznú tradíciu, v minulosti dominovala skôr klasickou sociológiou determinovaná a národopisne orientované etnológia. Na druhej strane vďaka tejto skutočnosti je relatívne detailne spracovaný rozsiahly etnografický materiál a to nie len vo vzťahu k formálnym znakom bývania a sídiel (tvaroslovie, typológia), ale aj vrátane funkčných vzťahov, spoločenských väzieb, zvykov a tradícií.

Zložitosť a mnohovýznamovosť reflexie bývania v zmysle sociokultúrneho fenoménu dokladá aj bohatý synonymický jazykový potenciál: bývanie, bydlisko, obydlie, príbytok, bydlo, ubytovanie, byt, domácnosť, domov, dom, prístrešie, kvartieľ, hniezdo, brloh, strecha (nad hlavou), sídlo, usadlosť, osídlenie, rezidencia...

Bývanie má okrem už spomenutých aspektov aj obrovský výpovedný a dokumentačný potenciál. Koniec koncov, cez poznanie spôsobov a foriem bývania sa dozvedáme veľa nielen o živote našich predkoch, ale aj sami o sebe a bývanie ako také je jedným z

našich najvýraznejších odkazov do budúcnosti. V kontexte prezentácie kultúrneho dedičstva Bratislavskej župy dnešná konferencia určite nepriblíži fenomén bývania vyčerpávajúcim spôsobom. To však nijako neznižuje jej prínos a rôznorodosť príspevkov, ktoré odznejú, je veľkým prísľubom.

Ing. arch. Michal Škrovina
(Academia Istropolitana Nova)

Premena a obnova historických domov v malokarpatskom regióne

Malokarpatský región je bohatý na kultúrne a prírodné hodnoty, ktoré sa vyvíjali počas dlhého obdobia a sformovali charakteristickú kultúrnu krajinu vo veľkej miere zachovanú až do dnešných čias. Vinohradníctvo a vinárstvo, ktoré bolo počas dlhého obdobia najvýznamnejším zdrojom bohatstva a slávy regiónu sa premietlo do podoby krajiny, architektúry a staviteľstva. Vznikli rozsiahle plochy viníc, špecifické typy domov, mestá sa rozrastali následkom bohatstva pochádzajúceho z obchodovania s vínom. Historická architektúra, ktorá sa nám dodnes zachovala, vo svojich múroch skrýva mnoho informácií o stavebno-historickom vývoji a živote v regióne. Tieto informácie sa hromadili počas mnohých prestavieb a adaptácií a v súčasnosti ich možno objavovať a interpretovať prostredníctvom špecializovaných výskumov. Historické domy v malokarpatskom regióne sú svedkami minulosti a spôsobu bývania predchádzajúcich generácií.

Premena je prirodzenou súčasťou vývoja neodmysliteľne spätá so životom. Aj domy sa menia spoločne s potrebami ich obyvateľov, ktorí si ich prispôsobujú v rámci svojich možností, predstáv, nárokov na bývanie a v neposlednom rade i aktuálnych módnych trendov a štýlov. Mnohé domy prešli počas svojej histórie viacerými premenami, ktoré sa premietli do ich súčasnej podoby a zanechali nám množstvo informácií o živote ľudí a spôsobe ich bývania. Vo veľkej väčšine prípadov sa premena domu uskutočňovala postupne a existujúce konštrukcie boli vo veľkej miere zachované a využité. S materiálom a ľudskou energiou sa šetrilo, nakoľko boli podstatne cennejšie ako v súčasnosti. Zachovali sa nám tak jedinečné objekty skrývajúce vo svojich múroch viaceré stavebné a vývojové etapy. Veľká väčšina historických domov sa musí vyvíjať i v súčasnosti ak majú i naďalej plniť svoju funkciu a uspokojovať potreby svojich majiteľov.

Otáznou je však miera premeny a možnosti zachovania kvalít a hodnôt historického domu tak, aby spĺňal súčasné nároky na bývanie. Pre mnohých majiteľov je jednoduchšie (často i atraktívnejšie) takýto dom zbúrať a na jeho mieste postaviť nový, ktorý je možné navrhnúť podľa priania a osobného vkusu. Na druhej strane sa dá práca a energia vynaložená predchádzajúcimi generáciami využiť v prospech zachovania domu a vytvorenia zaujímavého a nevšedného priestoru pre život alebo podnikanie. Prístup, ktorý dokáže zhodnotiť kvality historického domu, je prospešný nielen z hľadiska zachovania kultúrneho dedičstva, ale môžeme ho považovať i za súčasť koncepcie nízkoenergetických stavieb. Tým, že sa pôvodný dom nebúra a na jeho mieste nestavia nový, ušetrí sa mnoho energie,

ktorá by musela byť vložená do stavebných prác, výroby a transportu nového stavebného materiálu a tiež prípravy stavebného pozemku.

Obnova a využívanie historických domov je základným predpokladom pre ich zachovanie. I napriek tomu, že najmä v druhej polovici 20. storočia sa začali mestá a obce malokarpatského regiónu výraznejšie stavebne rozvíjať a meniť, časť tradičnej architektúry odkazujúca na jej podobu v minulosti sa zachovala. Nie je jej však už veľa, a práve preto je potrebné zaostriť pozornosť na možnosti jej zachovania a využitia.

V rámci tohto príspevku[1] je predstavených a stručne charakterizovaných 22 obnovených domov, ktoré sú späté s funkciou bývania a nachádzajú sa na území Bratislavskej župy[2]. Prezentované príklady obnovených historických domov sú roztriedené do troch skupín, podľa toho, či sa funkcia bývania zachovala alebo zmenila:

- so zachovanou pôvodnou funkciou bývania;
- čiastočne adaptované na novú funkciu;
- a adaptované na novú funkciu.

Domy so zachovanou pôvodnou funkciou bývania

Teória pamiatkovej starostlivosti uznáva zachovanie pôvodnej funkcie ako jeden z najlepších predpokladov starostlivosti o hodnoty a autenticitu pamiatky. Ak je dom využívaný tak, ako bol predtým, je potreba meniť ho a upravovať minimálna. Neprerušené obývanie domu, ktoré je spojené s jeho bežnou periodickou údržbou, predstavuje taktiež ideálny spôsob zachovania, nakoľko sa prostredníctvom malých cielených opráv reagujúcich na aktuálne problémy, môžeme vyvarovať rozsiahlejším poškodeniam vyžadujúcim väčšie zásahy či rekonštrukcie.

Nasledujúce tri príklady predstavujú domy, ktoré užívajú potomkovia bývalých majiteľov a majú tak k nim citovú väzbu, ktorá ich motivuje (i zaväzuje) objekty zachovať a udržiavať v dobrom stave aj ako dedičstvo a pamiatku na svojich predkov.

1 Príspevok je zostavený na základe výsledkov súťaže obnovených historických domov s názvom Ocenenie za príkladnú obnovu. Aktivita s názvom Ocenenie za príkladnú obnovu má za cieľ prezentáciu dobrých príkladov obnovy historických domov a spoločenské ocenenie ich majiteľov za snahu zachovať ich hodnoty. Táto aktivita prebieha v rámci projektu Partneri pre dedičstvo, ktorý dlhodobo realizuje a vyvíja nezisková organizácia Academia Itropolitana Nova zo Svätého Jura. Počas troch ročníkov súťaže, ktoré boli zatiaľ zrealizované bolo nominovaných 30 obnovených alebo dobre udržiavaných objektov z celého regiónu. Prevažnú väčšinu z nich tvorili domy a objekty určené na bývanie, a v ktorých sa popri inej funkcii i bývalo (výnimku tvoria stavby kaplniek, prípadne verejný priestor námestia). Projekt partneri pre dedičstvo je zameraný na popularizáciu a podporu ochrany a rozvoja kultúrneho dedičstva a kultúrnej krajiny. V rokoch 2009 – 2012 prebiehala časť projektu: Informačná a osvetová kampaň, zameraná primárne na malokarpatský región podporovaná Nadáciou Tatra banky. K dlhodobým podporovateľom projektu patrí Prvá Stavebná sporiteľňa, a. s. Celú galériu nominovaných objektov je možné si pozrieť na internetovej stránke: www.ainova.sk, v sekcii Partneri pre dedičstvo.

2 Malokarpatský región, na ktorý je súťaž Ocenenie za príkladnú obnovu zameraná vo svojej severnej časti presahuje hranicu Bratislavského samosprávneho kraja (ďalej len BSK). Výber prezentovaných domov v rámci tohto textu je zúžený len na tie domy, ktoré sú situované na území BSK.

Dom pri Dolnom kostole v Pezinku so zachovanou pôvodnou funkciou bývania. Foto: Michal Škrovina

Meštiansky dom v Modre na Štúrovej ulici nachádzajúci sa na námestí trpí, tak ako ostatné domy, otrasmi spôsobenými prejazdom ťažkých nákladných áut centrom mesta. Otrasy, ako i narušený stav omietkových vrstiev fasády sa prejavili na postupnom odpadávaní častí štukovej výzdoby a strate architektonicko-výtvarných hodnôt objektu. To si vyžiadalo odbornú obnovu, ktorá prebehla v rokoch 2007-08. Fasáda s výraznou plastickou výzdobou prešla rozsiahlou rekonštrukciou, ktorá domu prinavrátila reprezentatívny vzhľad a prispela ku skrášleniu centrálneho mestského priestoru.

Dom v Pezinku na Holubyho ulici pri Dolnom kostole je príkladom vo veľkej miere autenticky zachovaného vinohradníckeho domu mestského typu, ktorý sa zachoval najmä preto, že sa jeho využitie výrazne nezmenilo. Vnútorné krídla domu slúžia na bývanie a v prednej časti sú obchodné priestory, tak ako tomu bolo i voľakedy. V zadnej časti domu bolo pôvodne rodinné pekárstvo, ktoré však zaniklo v 50-tych rokoch 20. storočia. Dom mal byť na konci 80-tych rokov zbúraný v rámci prestavby historického centra, no spoločenská zmena po roku 1989 tento proces zastavila a dom bol v priebehu 90-tych rokov postupne obnovovaný. Počas obnovy boli realizované najnutnejšie práce ako oprava strechy a výmena strešnej krytiny a tiež dobudované hygienické zariadenia zvyšujúce komfort bývania.

Dom vo Svätom Jure na Bratislavskej ulici situovaný v nárožnej polohe je dobrým príkladom skrytého potenciálu mnohých, na prvý pohľad nevýrazných budov. Oprava

Dom vo Svätom Jure na Bratislavskej ulici so zachovanou pôvodnou funkciou bývania. Foto: Helena Bakaljarová

fasády, jej farebné zjednotenie a riešenie vychádzajúce z tradičnej farebnosti a kompozície vytvorili akcent v uličnej zástavbe, ktorý popri prevládajúcich súčasných riešeniach fasád pôsobí osviežujúco a atraktívne. Pri detailnejšom pohľade je možné zbadať zachovanú a stále funkčnú bránu skrývajúcu na vnútornej strane na nosnom preklade nemecký nápis s vročením: „V mene Pánovom, apríl 1835". Vonkajšie krídla pôvodných dvojitých okien boli nahradené kópiou a tak sa ich celkové pôsobenie zachovalo, čo je v dnešnej dobe už raritou.

Ďalej je uvedená skupina domov, ktoré ich majitelia kúpili práve kvôli ich kultúrno-historickým hodnotám a dokážu ich využívať so záujmom tieto hodnoty zachovať a udržateľne využívať.

Vinohradnícky dom vo Svätom Jure na Prostrednej ulici bol v dosť zlom stavebnotechnickom stave, keď ho súčasní majitelia kupovali, nakoľko predchádzajúci vlastník v ňom pestoval šampiňóny. Omietky boli zničené vlhkosťou a celkovo vyzeral interiér odstrašujúco. O kúpe domu rozhodla zachovaná renesančná pivnica, ktorá predstavovala pre nového majiteľa – vinára, významný potenciál. Dom bol postupne opravený a dnes slúži tak ako voľakedy – v dome sa býva a v pivnici dorába víno.

Roľnícko-remeselnícky dom v Budmericiach na Holčekovej ulici bol už zapísaný ako národná kultúrna pamiatka, keď ho súčasný majiteľ kúpil. Je to vzácny príklad miznú-

cej tradičnej vidieckej architektúry zachovaný s vysokou mierou autenticity. Zachoval sa najmä preto, že v ňom žila vdova, ktorej manžel zahynul v I. sv. vojne, a ktorá ho udržiavala v stave v akom sa nachádzal na začiatku 20. storočia. Nakoľko si jeho majiteľ neskôr postavil nový dom v zadnej časti pozemku, mohol byť pôvodný dom i naďalej zachovaný vo svojej autentickej podobe.

Dom v Pezinku na Holubyho ulici je pohľadu verejnosti skrytý, nachádza sa vo dvore medzi rušnou ulicou a mestskými hradbami. Dom je v centre mesta, no napriek tomu poskytuje v podstate tiché a pokojné bývanie. V obytných častiach domu sa býva, a tie, ktoré boli pôvodne hospodárske, sú z časti využívané ako ateliér či sklad materiálu. Staré domy vedia ľudí, ktorí sú k ich hodnotám vnímaví, inšpirovať, nadchnúť a ponúknuť im jedinečné miesto pre život.

Keď *dom v Modre* na Kukučínovej ulici súčasný majiteľ nadobudol, bol už čiastočne zmodernizovaný a do značnej miery stratil svoju pôvodnú podobu i čaro. Čiastočne pomocou analogickej rekonštrukcie, čiastočne pomocou výtvarného cítenia a zručnosti majiteľa, dostal dom novú podobu, ktorá čerpá z historického kontextu voľne interpretovaného a rozvíja priestor v rámci súčasných nárokov na bývanie.

Domy čiastočne adaptované na novú funkciu

Dom s penziónom v Modre na Štúrovej ulici bol adaptovaný tak, že samotné bývanie sa z prízemia presunulo do podkrovia, kde rekonštrukciou vznikol nový priestor pre majiteľov. Obytný priestor má viac svetla, čo je pridanou hodnotou rekonštrukcie podkrovia. Prízemie, kde sa predtým žilo, v súčasnosti slúži ako priestor pre prechodné ubytovanie – penzión. Pivnica je využívaná najmä ako priestor pre posedenie hostí a degustáciu vína.

Špecifickou kategóriou sú objekty bývalých vodných mlynov. Voľakedy významné pre hospodárstvo a život v mestách a na dedinách, a dnes vnímané najmä ako súčasť industriálneho dedičstva. Po tom, ako mlyny stratili svoj význam a funkciu, mnoho ich zaniklo či boli prestavané. V mlyne (či v nadväznosti naň) sa i bývalo a táto funkcia sa udržala často i potom ako sa už prestalo mlieť. Priestory, v ktorých bola mlynská technológia, boli väčšinou adaptované na novú funkciu.

Mlyn v Pezinku na Rázusovej ulici sa nachádza v netypickej situácii mimo ulice a je prístupný kratšou spojovacou cestou ústiacou k bráne, za ktorou je situovaný uzavretý dvor. Mlynský náhon už dávno zanikol a ani z mlynskej technológie sa nič nezachovalo a objekt slúžil z väčšej časti na bývanie. Majiteľ si pristaval novú obytnú časť a mlynica (tiež pivnica pod pôvodnou obytnou časťou) je využívaná na výrobu vína. V ďalšej prístavbe je umiestnená keramická dielňa. Uzavretý dvor, okolo ktorého sú z troch strán objekty bývalého mlyna, vytvára nevšedný a zaujímavý priestor s čiastočne zachovanou pôvodnou kamennou dlažbou.

Mlyn v Modre na Dolnej ulici je inšpiratívnym príkladom adaptácie technologickej časti, v ktorej sa nachádzala prevodová a mlecia sústava, na obývaciu zónu domu. Obývacia izba je zložená z viacerých úrovní, ktoré kopírujú jednotlivé technologické podlažia a medzipodlažia, kde zvyšky zachovanej technológie ostali na svojom mieste a tvoria súčasť zaujímavého interiéru.

Mlyn v Doľanoch čiastočne adaptovaný na novú funkciu.
Foto: Helena Bakaljarová

Mlyn v Doľanoch je pozoruhodný najmä tým, že sa tu zachovala mlecia technológia v skoro takom stave, akoby sa tu len včera prestalo pracovať. Majiteľ sa mlyn rozhodol odprezentovať v podobe múzea s tým, že pridal novú funkciu pohostenia návštevníkov. Ponúka tu svoje víno a ukazuje ľuďom, ako sa voľakedy žilo a pracovalo na mlyne. Zo spojenia vína a mlynárskeho múzea vznikla nevšedná a originálna marketingová značka. Vedľa mlynu je zachovaná pôvodná stodola postavená z dreva bez použitia železných spojov. Takéto stodoly boli voľakedy bežnou súčasťou hospodárskych domov, no v dnešnej dobe sú už vzácnosť, tak povediac muzeálne kúsky prezentované na svojom pôvodnom mieste.

Domy adaptované na novú funkciu

Ak obytná funkcia stratila vzhľadom na nové podmienky opodstatnenie, alebo je pre majiteľa ekonomicky zaujímavejšie (prípadne i nevyhnutné) ju nahradiť inou funkciou, dochádza k adaptácii domu alebo jeho časti na novú funkciu. Zmena funkcie môže pomôcť historický dom zachovať a vytvoriť ekonomický zisk, ktorý je možné investovať do jeho údržby a obnovy. Adaptácia by však mala rešpektovať kvality a hodnoty domu tak, aby neboli znehodnotené alebo úplne nezanikli.

Historické stavby majú svoje nezameniteľné čaro, a to najmä pre ľudí, ktorí vyrástli v modernom prostredí, či už v meste alebo na sídliskách. Kamenné alebo tehlové murivo, klenby, pivnice a vnútorné dvory porastené viničom pre nich predstavujú

atraktívne a lákavé prostredie s nádychom histórie a romantiky. Tieto vlastnosti starých domov je možné dobre využiť aj ako marketingovú stratégiu pre zariadenia na stravovanie a degustáciu vín. Majitelia svoje prevádzky ešte vyzdobujú rôznymi starými predmetmi dennej potreby, či už je to menšie poľnohospodárske náradie, nástroje, riad či tradičné odevy, ktoré majú historizujúcu atmosféru ešte posilniť. Častým javom je i použitie starých tehál ako stavebného a dekoratívneho materiálu v interiéri, či už v podobe dlažby, obkladov stien (takto sú viditeľné značky výrobcov tehál) alebo konštrukcie barov, políc na víno. Nakoľko sú takéto reštaurácie často známe a navštevované, mnohých ľudí inšpirujú pri obnove vlastných domov, alebo v nich vzbudia záujem o tradičnú architektúru v regióne.

Vinohradnícky dom v Modre „U Šebov" na Štúrovej ulici je ukážkovým príkladom mestského typu vinohradníckeho domu s dispozíciou v tvare písmena U. Dom má pivnice situované pod oboma dvorovými krídlami prepojené spojovacou chodbou pod dvorom. Pivnice domu sú využité hlavne pre potreby reštaurácie a usporiadania rôznych osláv. Časť domu je občasne využívaná pre reprezentačné účely a vo dvore za domom je menšia botanická záhrada. Celý dom i so záhradou postupne prechádza obnovou realizovanou po malých úsekoch, tak aby mohla nerušene fungovať prevádzka reštaurácie.

Dom v Modre „U Richtára" na Štúrovej ulici je tiež pôvodne vinohradnícky dom s dispozíciou v tvare písmena U, aké sú pre mesto Modra typické. Keď ho súčasný vlastník

Roľnícky dom na Roľníckej ulici vo Vajnoroch (Modrý dom) adaptovaný na novú funkciu. Foto: Michal Škrovina

Roľnícky dom v Dubovej na Zámockej ulici (Hoštácka viecha) adaptovaný na novú funkciu. Foto: Helena Bakaljarová

nadobudol, uvažoval o jeho využití ako víkendového domu, no po dôkladnom zvážení a zoznámení sa s charakterom a členením domu dospel k rozhodnutiu využiť ho ako gastronomické a vinárske zariadenie v rámci malokarpatskej vínnej cesty. Práce na obnove boli realizované postupne a svojpomocne za použitia tradičných materiálov. Na výplne otvorov boli použité staré okná a dvere z iných stavieb alebo vyrobené repliky. Prevádzka bola spustená v roku 2005 (osem rokov po zakúpení domu), o dva roky neskôr začala fungovať denná prevádzka reštaurácie a o rok nato pribudol i obchod s vínom. Dvor je využívaný na letné sedenie pre hostí a príležitostné hudobné koncerty.

Roľnícky dom vo Vajnoroch - Modrý dom na Roľníckej ulici sa majitelia, ktorí dom zdedili, rozhodli adaptovať na prevádzku reštaurácie potom, ako bolo potrebné zabezpečiť jeho udržateľnosť, keď už prestal slúžiť na bývanie. Je to príklad typického roľníckeho domu s pôdorysom v tvare písmena L, osadeného na úzkej a hlbokej parcele v centre obce. Tým, že je v ňom umiestnená reštaurácia, má verejnosť možnosť nahliadnuť do priestorov, v ktorých sa ešte v polovici 20. storočia bežne bývalo.

Roľnícky dom vo Vajnoroch - Vinotéka Regius na Roľníckej ulici, predstavuje príklad roľníckeho domu v centre obce, ktorý sa po obnove navrhnutej do posledného detailu architektonickým ateliérom premenil na reštauráciu a vinotéku s vysokým štandardom dizajnu. Priestory domu boli využité na maximum a i pôvodný dvor sa zaskleným prestrešením zmenil na súčasť interiéru. Do tradičného domu bol vložený súčasný dizajn, ktorý má snahu vytvoriť harmonické prepojenie starého a nového.

Vinohradnícky dom vo Svätom Jure na Prostrednej ulici nazývaný Kamenný dvor, prešiel postupnou obnovou. Jedno krídlo domu slúži na bývanie a druhé prešlo rozsiahlou adaptáciou, ktorá sa sústredila na prezentáciu zachovaných konštrukcií a vložením novej funkcie – školy varenia a malej kaviarne. Pod týmto krídlom je dobre zachovaná rozsiahlejšia pivnica, ktorá je počas rôznych akcií prístupná i verejnosti. Na väčšej časti fasády sa na základe historickej fotografie z polovice 20. storočia podarilo rekonštruovať jej pôvodnú podobu z času pred modernizáciou v druhej polovici 20. storočia.

Roľnícky dom v Dubovej - Hoštácka viecha na Zámockej ulici, je príkladom obnoveného a adaptovaného roľníckeho domu, ktorý sa premenil na malú štýlovú reštauráciu. Objekt je zčasti postavený z nepálenej tehly a kamenného muriva. Konštrukcie z nepálenej tehly, ktoré sú pre podunajský región charakteristické, sú už vzácnosťou, nakoľko zručnosti a vedomosti potrebné na ich opravu a údržbu sa takmer vytratili a ľudia ich aj z psychologických dôvodov (nepálená hlina je vnímaná ako netrvácny a menej hodnotný materiál) radšej búrajú. Nakoľko dom stojí v exponovanej nárožnej polohe vedľa hlavnej cesty, tvorí v obci charakteristický akcent, ktorý si môžete všimnúť i keď cez Dubovú len prechádzate.

Čaro a príťažlivosť starých domov je možné využiť i pre vytvorenie zaujímavých ubytovacích zariadení situovaných priamo v historickom centre. Prevádzka ubytovacieho zariadenia si však vyžaduje pomerne rozsiahle zázemie a množstvo priestoru. Objekt je preto potrebné adaptovať vo väčšej miere a realizovať nové prístavby, ktoré umožnia plne rozvinúť typologické a priestorovo-prevádzkové požiadavky. Ekonómia prevádzky si vyžaduje intenzívnejšie využitie priestoru a preto sú nutné stavebné úpravy podkrovia pre účel zobytnenia, i nadstavby či dostavby na voľných plochách vo dvore.

Pôvodne *vinohradnícky dom v Modre*, teraz *hotel „Sebastian"* na Dukelskej ulici sa rozsiahlejšou adaptáciou a prestavbou zmenil na hotel s reštauráciou a väčšou spoločenskou sálou, ktorá vznikla v zadnej časti dvora susedného pozemku v nadväznosti na novú prístavbu. Priestory, ktoré pôvodne slúžili na spracovanie a uskladnenie vína – pivnice a prešovňa - sa zmenili na vináreň. V prednej časti domu v zaklenutých priestoroch je reštaurácia a bar, zatiaľ čo hotelové izby sú situované v podkroví a v novej prístavbe vo dvore na mieste pôvodných hospodárskych budov.

Penzión pod kláštorom v Pezinku na Holubyho ulici vznikol nadstavbou pôvodného objektu a v zadnej časti dvora bolo dostavané nové krídlo nadväzujúce na starú časť vstupnou halou. Zaklenuté miestnosti v prednej časti domu boli využité pre štýlové apartmány, zatiaľ čo štandardné izby sú situované v novej prístavbe. Z klenieb boli odstránené poškodené omietkové vrstvy so zámerom prezentovať tehlové murivo, ktoré vytvára špecifickú atmosféru apartmánov.

Dva nasledujúce príklady z mesta Pezinok reprezentujú typy väčších meštianskych domov nachádzajúcich sa v historických jadrách miest. Obvykle vznikli spojením a prebudovaním viacerých menších susediacich domov v dobe intenzívneho rozvoja miest. I v minulosti boli polyfunkčné a popri bývaní plnili výrobnú, obchodnú a skladovaciu funkciu. Využitie pre viaceré funkcie si zachovali i v súčasnosti po obnove, no funkcia

bývania bola nahradená administratívou, čo vyplýva najmä z ich polohy v centre, reprezentatívnosti a tiež ekonomických dôvodov.

Krušičova kúria na Radničnom námestí mala pôvodne charakter šľachtickej kúrie s hospodárskym zázemím a neskôr sa stala administratívnou budovou. V súčasnosti po celkovej obnove v rokoch 2007-08 dom plní funkciu reprezentačnú, administratívnu a parter je využívaný pre menšie komerčné prevádzky. Vnútorné nádvorie je otvorené verejnosti a konajú sa na ňom rôzne kultúrne podujatia. Obnove predchádzal rozsiahly architektonicko-historický, umelecko-historický a archeologický výskum, ktorý zdokumentoval vývoj domu, jeho stavebné a výtvarné premeny, čím poskytol i mnohé zaujímavé informácie o tom, ako sa voľakedy žilo v meste.

Turecký dom na Radničnom námestí bol obnovený súkromným investorom, ktorý sa musel popasovať s mnohými prekážkami ešte skôr, než sa do samotnej obnovy pustil. Dom bol v pomerne zlom stavebno-technickom stave (pred obnovou plnil funkciu sociálneho bývania, s nízkym štandardom vybavenia bytov) spôsobeným najmä dlhodobým zanedbaním údržby, čo si vyžiadalo jeho rozsiahlu obnovu. Aby sa zvýšila ekonomika prevádzky, bolo podkrovie čiastočne nadstavané a využité pre administratívne účely. V parteri sú situované obchodné priestory, v pivnici je atraktívna vináreň a na nádvorí možnosť letného sedenia. Gotická vývojová fáza domu potvrdená výskumom hovorí aj o najstaršom osídlení na území mesta, z ktorého sa zachovali hmotné stavebné doklady.

Adaptácia na múzeum alebo komunitný priestor je z hľadiska prezentácie domu ako kultúrneho dedičstva asi tým najlepším možným využitím. No vzhľadom na to, že sú to neziskové funkcie, je potrebné zabezpečiť zdroje na financovanie obnovy, údržby a prevádzky. Pre udržateľnosť neziskovej funkcie je vhodné spojiť ju s funkciou, ktorá vykazuje zisk (i keď malý), ktorý je možné použiť v prospech fungovania prevádzky domu. Okrem finančných zdrojov sú to i ľudské zdroje, ktoré je možné do objektu investovať a je to najmä dobrovoľnícka práca, ktorá umožní čiastočne nahradiť večný nedostatok financií. Určite to nie je riešenie pre všetky historické domy, no niektoré to pred zánikom môže zachrániť a priniesť úžitok i pre miestne komunity.

Obecný dom v Šenkviciach na Chorvátskej ulici bol na začiatku 20. storočia vybudovaný ako dom richtára, po roku 1948 tu sídlil Miestny národný výbor a po roku 1989 Obecný úrad. Teraz slúži ako vlastivedné múzeum, ktoré je situované v jednej časti, a v druhej časti je priestor na stretávanie sa a prezentáciu vinárov a vinohradníkov z obce. Členovia Spolku vinohradníkov a vinárov si časť domu, ktorú majú od obce prenajatú, opravili a adaptovali pre svoje potreby spolu s nádvorím a pivnicou. Obecný dom je takto prístupný pre návštevníkov i miestnu komunitu, a ako taký je menším kultúrnym a spoločenským centrom obce.

Prezentované príklady zachovaných a obnovených historických domov ukazujú často skrytý potenciál malokarpatského regiónu, ktorý je možné využiť pri jeho ďalšom rozvoji najmä na miestnej a regionálnej úrovni. Zachované kultúrne dedičstvo je predpokladom pre rozvoj turizmu a udržanie územnej identity, ktorá sa podieľa na vytváraní jedinečnosti

a charakteru regiónu. Pre miestnych obyvateľov sú historické štruktúry kultúrnej krajiny, kam patria i spomínané domy, prepojením s prostredím, ktoré vytvorili ich predkovia a generácie, ktoré na tom mieste žili pred nimi. Toto spojenie vytvára kontinuitu využívania a kultivovania priestoru, v ktorom bývame a nazývame ho domovom. Zachovať a oživiť tradičnú architektúru predstavuje spôsob akým je možné pozdvihnúť kvalitu životného prostredia, a to nie len z hľadiska kultúrno-historického ale i environmentálneho, a vytvoriť príležitosť pre rozvoj historickým vývojom nahromadeného potenciálu.

PhDr. Zuzana Zvarová
Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Modra – dejiny a typológia meštianskeho dom na príklade objektu Štúrova ul. č. 62

Prvá hodnoverná písomná zmienka o Modre je v listine Belu IV. z roku 1256. Týka sa hranice zeme Bozin (Pezinok), kde sa uvádza Modra ako dedina – villa Modur, patriaca Bratislavskému hradu. Najstaršie osídlenie v Modre odborníci predpokladajú v priestore neskoršieho Dolného predmestia medzi Dolnou bránou a farským kostolom s cintorínom. Po roku 1256 patrila Modra bratislavskému županovi a neskôr jeho synom. V 1. polovici 70. rokov 13. stor. ju vyplienili vojská Přemysla Otakara a po roku 1273 začali potočnú radovú dedinu dosídľovať nemeckí prisťahovalci. V roku 1291 sa Modra stala načas majetkom Matúša Čáka Trenčianskeho, pred rokom 1346 daroval kráľ Ľudovít Modru svojej manželke Alžbete. V tomto období sa udiala premena dediny na kráľovské mestečko. Priaznivá hospodárska situácia sa totižto prejavila aj v urbanistickom a stavebnom rozvoji Modry, ktorá sa postupne rozširovala smerom na sever, do priestoru dnešného námestia. Farnosť sa v Modre uvádza už v 30. rokoch 14. stor.[1]

Základom urbanistickej štruktúry Modry je dlhá ulicovka v smere sever – juh, na južnom konci so stredovekým kostolom, v strede mierne šošovkovito rozšírená. Zástavba ulice je tvorená 1 – 2 podlažnými domami s pôdorysom v tvare písmena L, F, alebo U. Za najstaršiu stavbu je považovaný r. k. Kostol sv. Jána Krstiteľa.[2] Významným medzníkom v stavebných dejinách mesta bola stavba mestského opevnenia medzi rokmi 1612 – 1646 [3] a stavba mestskej veže pred rokom 1632.[4]

Vznik dnešných domov, rôznych pôdorysných a dispozičných podôb, sa v literatúre dáva do obdobia renesancie, bez konkrétnejšieho časového zaradenia, alebo sú datované rámcovo do 17. storočia. Typologicky sú označované ako vinohradnícke domy. Medzi rokmi

1 Urbanová, N.: Modra, meštiansky dom Štúrova ul. č. 62, archívny výskum, rkp. 2012. In. Zvarová, Z.: Architektonicko – historický výskum, Modra, Štúrova ul. č. 62, 2012, rkp.

2 V rámci pamiatkového a reštaurátorského výskumu boli nájdené v kostole stredoveké nástenné maľby. Pozri Tihányi, J., Haviarová, M., Buran, D.: Stredoveké nástenné maľby v Modre. In Pamiatky a múzea , roč. 60, č. 4, rok 2011.

3 Staník, I.: Mestské opevnenie, in Žudel, J., Dubovský, J. a kol.: Dejiny Modry, MÚ Modra, 2006, str. 519 - 525

4 Bajaníková, V.: Historický urbanizmus a profánna architektúra, in Žudel, J., Dubovský, J. a kol.: c. d., 2006, str. 529.

Uličná fasáda. Foto Z. Zvarová.

2003 - 2011[5] bolo na území Modry realizovaných 6 pamiatkových výskumov meštianskych domov.[6]

5 Po prijatí zákona č. 49/2002 Z. z o ochrane pamiatkového fondu.

6 Štúrova ul. č. 115, 54, 59, 60, 84, Dukelská č. 4. Pre porovnanie v Pezinku to boli 4 domy a v Svätom Jure 2 objekty. Zdroj http://www.pamiatky.sk/sk/page/odborno-metodicka-komisia.

Mapa Modry s podpisom V. Stoya, 1851 (posledný riadok v pravom stĺpci). ŠA Bratislava, pobočka Modra

Jedným z domov skúmaných[7] v roku 2012 bol aj objekt na Štúrovej ulici č. 62, ktorý je kultúrnou pamiatkou od roku 1992.[8] Stojí v juhozápadnej časti Štúrovej ulice, severne od r. k. farského Kostola sv. Štefana Kráľa. Štúrova ulica je spolu s Dolnou ulicou hlavnou historickou komunikačnou osou Modry. Zástavba na týchto uliciach patrí k najstarším v meste. Dom má pôdorys písmena L s odkvapom rovnobežným s ulicou, s uličným a dvorovým krídlom. Vo východnej časti je dvojpodlažný, v strednej a západnej jednopodlažný, pod strednou časťou je podpivničený. Z hľadiska historického urbanizmu je významný charakter parcely na ktorej objekt stojí. Ako jedna z mála v Modre si zachovala úzku dlhú stredovekú podobu.[9]

7 Pamiatkový výskum spracoval kolektív autorov: Z. Zvarová – hlavný spracovateľ, N. Urbanová – archívny výskum, Ing. Kyncl, Brno - dendrodatovanie konštrukcie krovu, Ing. Ďurian – analógie konštrukcie krovu. Zámerom vlastníka je obnoviť dom pre potreby bývania, výroby a skladovania vína.

8 Zapísaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod č. 10 609/0.

9 Je široká cca 10 - 11 m.

Dvorová fasáda, vstup do prešovne so žudrom. Foto Z. Zvarová.

Skúmaný objekt bol v starších materiáloch hodnotený rôzne, jeho datovanie sa posúvalo smerom od baroka k renesancii. Najstaršie hodnotenie je v materiáli z roku 1971,[10] kde je spomínaný ako barokový vinohradnícky dom postavený na začiatku 18. stor., v prieskume Modry z roku 1979[11] je v textovej časti vyhodnotený ako renesančný, v grafickej ako barokový. V Zásadách pamiatkovej starostlivosti pre Pamiatkovú zónu Modra[12] je zaradený medzi renesančné domy bez bližšieho datovania. Preto hlavným cieľom výskumu bolo bližšie identifikovať stavebné dejiny objektu.

Výskum určil 6 základných stavebných etáp. [13]Ako najstaršiu hmotu identifikoval jednopriestorový jednopodlažný nepodpivničený objekt predbežne vyhodnotený ako

10 Jursa, A., Čačáni a kol. : Modra, podrobný výskum a vyhodnotenie pamiatok v historickom jadre mesta, 1971. Archív PÚ SR Bratislava, fond Zbierka výskumných správ, sign. T 1303.

11 Stavoprojekt: Modra – SH prieskum historického jadra mesta, 1979. Archív PÚ SR, fond KÚŠPS OP Bratislava, šk. 101.

12 Bajaníková, V.: Modra, Pamiatkový prieskum a Zásady pamiatkovej starostlivosti pre mestskú pamiatkovú zónu, SPÚ, Krajské stredisko Bratislava. Archív PÚ SR Bratislava, Fond výskumných správ, sign. T 4662/a,b,c. Modra je pamiatkovou zónou od roku 1991.

13 Výskum prebiehal v objekte ktorého veľká časť bola v havarijnom stave.

Interiér 1. n. p. Foto Z. Zvarová.

stredoveký, datovaný do 15. (?) - 1. pol. 16. storočia., resp. pred 2. pol. 16. storočia. Bolo zachytené jeho západné nárožie zo strany dvora, východné nárožie v priechode, v interiéri juhozápadný a juhovýchodný kút, časť východného obvodového múru a takmer celý západný múr.[14] Dlhý bol cca 7, 5 m a široký cca 5, 5 m. Objekt bol osadený za dnešnú uličnú čiaru cca 7 m. Postavený bol z kamenného muriva, ktoré bolo hlavne v interiéri deštruované silným požiarom, je výrazne prehorené. Kameň bol spájaný hlinitou ložnou maltou. Povrchová úprava muriva bola v podobe vápenných náterov, ktoré sa zachovali na západnom nároží. Zachytiteľná výška koruny muriva je cca 3 m od dnešnej úrovne terénu. Žiadne murivo v iných častiach objektu nenieslo stopy tak silného prepálenia a ložnú maltu s výrazným podielom hliny. Vzhľadom k mnohým ďalším zásahom do konštrukcií tohto objektu sa nepodarilo identifikovať vstup a charakter zastropenia, predpokladáme drevený trámový strop. Rovnako sme neidentifikovali vykurovacie teleso. Je možné, že zistený objekt nebol jedinou stavbou na parcele.

V 2. pol. 16. storočia došlo k rozšíreniu objektu na dvojpriestorový pristavaním jed-

14 Pre zásahy na konci 2. pol. 20. storočia nebolo možné zachytiť severnú časť východného obvodového múru.

Interiér 1. n. p., prešovňa. Foto Z. Zvarová.

ného priestoru východným smerom. Pristavaný priestor rozšíril objekt o cca 7 m do línie dnešnej stavebnej čiary ulice. Bol vymurovaný z kamenného muriva spájaného štrkovou ložnou maltou, zaklenutý valenou klenbou so styčnými výsečami. Starší priestor bol predelený priečkou v smere východ - západ. Dom tak mal dvojpriestorovú dispozíciu

Suterén, pohľad od východu. Foto Z. Zvarová

so sieňou s čiernou kuchyňou a vykurovanou izbou. Sieň mala na južnej strane komunikačný priestor zaklenutý valenou klenbou so styčnými výsečami a na severnej strane s najväčšou pravdepodobnosťou priestor čiernej kuchyne, ktorý indikuje stúpavý charakter klenby zachovaný vo východnej časti. Podľa dispozičných zaužívaných väzieb a analógií predpokladáme, že vstup bol v strede siene na južnej strane. Dom bol omietnutý tenkou vrstvou vápennej omietky s bielym náterom, ktorá sa torzálne zachovala na západnom nároží. Do objektu bola včlenená aj plocha zrejme staršieho dvora zaklenutím cca 3 m širokého priestoru, čím na južnej strane vznikol priechod.[15] Priechod bol zaklenutý valenými klenbami so styčnými výsečami vymurovanými z tehál rôznych rozmerov (dl. od 23 – 28 cm), s pomerne výraznými hrebienkami, v mieste dotyku výsečí s omietkovým listom. Charakter klenieb s pomerne vysokým polkruhovým čelom a náznakom hrebienkov, v priechode vo vrchole so zachovaným „listom“ umožňuje datovať tieto konštrukcie do 2. pol. 16. storočia. Mesto Modra malo v roku 1589 140 domov.[16]

V 17. storočí postihli Modru v čase výstavby mestských hradieb dva požiare, v roku 1619 a 1633. Podľa súpisu majetku sa v roku 1696 nachádzalo vo vnútri hradieb 134

15 V Modre nazývaný aj pitvor.

16 Bajaníková, c. d. str. 16.

domov, v Hornom predmestí 56 domov, v Dolnom predmestí 48 domov a v Pezinskom predmestí 54 domov. Spolu mala Modra 330 domov.[17]

V ďalšom stavebnom vývoji, v 1. pol. 17. storočia, sa objekt vzhľadom na charakter úzkej a dlhej parcely rozširoval západný smerom. Pristavané boli dva priestory. Obvodové steny boli vymurované z kameňa lokálne doštopľovaného tehlami. Objekt tak mal štvorpriestorovú dispozíciu: predpokladáme izbu, prípadne dielňu, sieň s čiernou kuchyňou, izbu a komoru. Východný pristavaný priestor zaklenuli valenou tehlovou klenbou so styčnými výsečami. Slúžil zrejme ako izba (vzhľadom k predpokladanej čiernej kuchyni na východnej strane) a západný priestor ako komora prestropená dreveným stropom. Posledný západný priestor tohto teraz už 4 – priestorového domu podpivničili. Pivnica prístupná zo západnej strany bola jednopriestorová, zaklenutá valenou kamennou klenbou.

V 2. pol. 17. storočia došlo k rozšíreniu suterénnych priestorov objektu západným smerom. Jestvujúca pivnica bola odkopaná a rozšírená o priestor zaklenutý kamennou valenou klenbou. Nadzemné konštrukcie k tomuto objektu nepoznáme. Rovnako nie je známy celý rozsah suterénneho priestoru.

V 18. stor. postihli mesto požiare v roku 1705, 1720 a rozsiahly požiar v roku 1729. Ku koncu 18. stor. pribudla nová zástavba na predmestiach, kde sa mohlo mesto, neobmedzené hradbami, rozširovať. Pri sčítaní bolo v roku 1785 vo vnútri mesta 196 domov, celkove (bez Kráľovej, ktorá sa stala súčasťou Modry v roku 1770) 382 domov.[18] V 18. stor. (okolo pol. 18. stor.) bol objekt rozšírený o 5 priestorov v rámci ktorých bolo vybudované i zázemie pre výrobu vína postavením prešovne a kamenného suterénu. Túto stavebnú etapu bolo možné vzhľadom k torzálnemu stavu zachovania časti konštrukcií možné datovať len veľmi rámcovo. Rozšírenie znamenalo predovšetkým nárast obytných priestorov a vybudovanie priestorov pre vinohradnícku činnosť. K poslednému priestoru z 3. stav. etapy bola pristavaná sieň na severnej strane s čiernou kuchyňou, ďalší priestor pravdepodobne s dreveným trámovým stropom, ktorý vzhľadom k blízkosti čiernej kuchyne slúžil ako izba, priestor zaklenutý tehlovou valenou klenbou s výsečami, ktorý mohol slúžiť ako komora, alebo v súvislosti so stavbou prešovne ako vinná komora. Ďalej západným smerom prevýšený priestor prešovne, ktorý bol prístupný z dvora a ktorý pravdepodobne pôvodne šijou viedol do suterénu. Západná miestnosť objektu z 3. stavebnej etapy, pôvodne komora, bola v súvislosti s vybudovaním čiernej kuchyne zmenená na izbu a zaklenutá pruskou klenbou vo vrchole zo zapusteným motívom kvadrilobu.[19] Nová dostavaná časť bola podpivničená. Na východnej strane nadviazala na staršiu časť suterénu z 2. pol. 17. stor., na ktorú sa napojila klenbou rovnakého charakteru – teda kamennou valenou s maltou s otlačkami po šalungu. Miestnosti suterénu boli prístupné z prešovne.

17 Urbanová, N.: c. d., 2012.

18 Urbanová, N.: c. d., 2012

19 Podobný typ výzdoby je na klenbe v objekte na Dukelskej ulici č. 5, datovaný rokom 1748, in Bajaníková, V.: Modra, c. d.

V roku 1828 parcelu so skúmaným domom č. 108 vlastnila rodina Františka Stoya – krajčíra, usadeného v Modre v roku 1792.[20] Dom v tom čase obývala jeho vdova a dve deti a ako majiteľ časti domu s č. 108/2 je uvedený Vincentius Stoy, Mercator, resp. Aromatarius (obchodník s korením, korenár) a spolu s ním 4 osoby.[21] Dom mal okrem obytných miestností 1 dielňu a obchod. Vincent Stoy bol v roku 1851 jedným z prísediacich mestského zastupiteľstva, ktorí overovali a signovali každý z mapových listov katastrálnej mapy Modry z roku 1851. [22]

Posledná významná stavebná etapa vo vývoji objektu je vymedzená rokmi 1804 – 1851. Predpokladáme, že v tomto období došlo k postaveniu poslednej západnej miestnosti, ktorá pravdepodobne slúžila ako maštaľ a predeleniu priestoru prešovne na dve menšie miestnosti. Vstup do prešovne bol zvýraznený postavením žudra.[23] Zásadnou zmenou bolo nadstavanie objektu o 2.n.p. podlažie v uličnej časti a vo východnej časti dnešného dvorového krídla o tri miestnosti. Schodisko osadené v západnej časti najstaršieho jednopriestoru ústilo do chodby, z ktorej východným smerom bola sieň s čiernou kuchyňou a do ulice orientovaná izba, západným smerom asi izba. Izba do ulice mala fabiónovú rímsu, sieň a čierna kuchyňa boli zaklenuté pruskou klenbou na pásoch.

Objekt dostal drevenú hambálkovú konštrukciu krovu viazanú laterálnymi stojatými stolicami v uličnej časti[24] a v dvorovej časti hambálkovú konštrukciu s hrebeňovou väznicou. [25] Uvedené krovy z historicko-typologického hľadiska môžeme zaradiť ku konštrukciám bežne používaným v 2. polovici 18. storočia, ale prežívajúcim až do 30.- 40. rokov 19. storočia - teda do obdobia nástupu moderných krovov. Použitou drevinou na stavbu oboch krovov bola jedľa. [26] Uličná fasáda dostala klasicistické tvaroslovie s oknami lemovanými omietkovými šambránami s páskou a páskovými rozvilinami v parapete i v suprafenestre. Ako vyzeral parter nevieme, ale predpokladáme, že jeho podoba pretrvala i do konca 19. storočia, ktoré je zdokumentované na dobových pohľadniciach. Na prízemí bol vstup do priechodu, vedľa ktorého bol výklad a okno. Nadstavba bola vymurovaná z tehál s vystúpeným kolkom M O.[27]

20 Na mape z roku 1851 má parcela číslo 480 a č. 481.

21 Z toho 1 dieťa a 1 sluha, okrem nich 1 podnájomník. Urbanová, N.: c. d., 2012.

22 Spolu s odborníkom Franzom Gastányim, inžinierom Kráľovského slobodného mesta Bratislavy. Urbanová, N.: c. d. 2012.

23 Žudro podobného tvaru je zachované vo dvore objektu na Dukelskej ulici č. 2.

24 Analógie: Prepoštský palác Bratislava - okolo roku 1780, Pezinok meštiansky dom - koniec 18.storočia, kaštieľ v Smrečanoch 1815-16d, Liptovský Trnovec r. k. kostol - 1830d. Informácia Ing. K. Ďuriana.

25 Analógia Nitra Ul. Kupecká č. 2 meštiansky dom, Bratislava kláštor františkánov juhovýchodná časť východného krídla. Informácia Ing. K. Ďuriana.

26 V priestore podkrovia sa zachovali nálezy súvisiace s vývojom susedných objektov: panelovanie s maľovanými pilastrami na južnom objekte, na severnom lizénové rámy, rímsy a kvádrovanie komínového telesa.

27 V stavebnej hmote objektu sa našli tehly s kolkami: M.V., C.M., 1943, Machota.

Analýza vývoja objektu. Autor Z. Zvarová

V katastrálnej mape mesta z roku 1894 sa už ako vlastník parcely uvádza len Francz Stoy, v jednoposchodovom dome s dvorom a hospodárskou budovou s rozsahom 156 siah.[28] Na konci 19. a zač. 20. storočia osadili nové okenné výplne, premurovali korunnú rímsu dvorovej jednopodlažnej časti a osadili na dvorové krídlo jednoduchý hambálkový krov.

V závere 20. storočia objekt negatívne poznamenala úprava parteru a hlavne zanedbaná údržba v dôsledku ktorej veľká časť konštrukcií zanikla a časť zachovaných je vo vážne narušenom stave.

Meštianske domy v Modre sú pomerne málo preskúmané. Všeobecne sa o nich píše, že ide o renesančné domy[29] prestavené a dostavané v neskorších obdobiach, hlavne v baroku a klasicizme. V doteraz vykonaných výskumoch meštianskych domov v Modre boli zistené najstaršie priestory na 1.n.p. južného krídla susedného objektu, teda na Štúrovej ul. č. 60, kde najstaršia zistená hmota bol objekt obdĺžnikového pôdorysu o rozmeroch cca 17 x 5 – 6 m datovaný do 1. pol. 16. stor.,[30] na Štúrovej ul. č. 54 kde bolo do 1. pol. 16. storočia

28 Urbanová, N.: c. d., 2012.
29 Napr. Bajaníková, V.: Štúrova ul. č. 93 – 95, pamiatkový prieskum, 1999, Archív KPÚ Bratislava.
30 Gojdič, I,. Muráriková: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 60, 2004, Archív KPÚ Bratislava.

datované dlhé južné krídlo o rozmeroch 45 x 9 m,[31] na Štúrovej ul. č. 84 bol do 2. pol. 16 stor. datovaný dvojpriestor v suteréne severného krídla.[32]

Predložený výskum doložil zložitosť stavebného vývoja objektu. Jeho dnešná podoba je výsledkom postupného narastania hmôt od stredoveku – predpokladáme 15. – až 1. pol. 16. storočia až do zač. 19. storočia. Výskumom predpokladaný najstarší jednopriestorový objekt zasunutý za dnešnú uličnú čiaru preukázal obdobnú situáciu ako stavebno – historické výskumy potvrdili nateraz aj v iných stredovekých mestách Slovenska – Trnava, Košice, Trenčín, Spišská Nová Ves, Levoča.[33]

Zachytenie najstaršieho objektu za líniou dnešnej uličnej čiary naznačuje, že stredoveká zástavba nekorešpondovala s dnešnou uličnou čiarou, ktorá sa vytvárala pravdepodobne až v mladšom renesančnom období zrejme v súvislosti so stavbou hradieb mesta v 1. pol. 17. storočia a pôvodne nevytvárala súvislú zástavbu ulice.

Skúmaný dom je dokladom premeny jedno priestorového stredovekého objektu na rannorenesančný dom priechodového typu s priestorom siene s čiernou kuchyňou, s postupným narastaním hmôt v priebehu renesancie, baroka až po stavebné dovŕšenie vývoja objektu na zač. 19. storočia. Podľa nášho názoru ide v prvom rade o meštiansky dom, s hlavnou potrebou bývania a prípadného remesla, kde bolo vinárstvo len pridruženou doplnkovou funkciou. Priestory pre dorobenie si vína boli v objekte realizované až v 18. storočí. Dispozícia a priestorové riešenie domu boli vynútené charakterom parcely – dlhej a úzkej, kde jediným možným riešením bolo aditívne narastanie priestorov v jednotlivých stavebných fázach, čím vznikali za sebou radené samostatné rezidenčné jednotky s vlastnými kuchyňami a s pridruženými skladovacími a hospodárskymi priestormi.

Vzhľadom k malému poznaniu stredovekých etáp vývoja meštianskej architektúry v Modre nie je možné najstarší objekt nateraz bližšie časovo zaradiť. Nie sú k tomu v rámci mesta zistené potrebné analógie, v objekte nie je zachovaný žiaden architektonický detail s bližšou datovaciou výpoveďou a rovnako nie je možné k jeho existencii resp. zhoreniu vztiahnuť bližšie niektorú udalosť z dejín mesta.

Zoznam použitej literatúry:

Žudel, J., Dubovský, J. a kol.: Dejiny Modry, Mestský úrad Modra, 2006.

Bajaníková, V.: Modra, Pamiatkový prieskum a Zásady pamiatkovej starostlivosti pre mestskú pamiatkovú zónu, SPÚ, Krajské stredisko Bratislava. Archív PÚ SR, fond Zbierka výskumných dokumentácií, sign. T 4662/a,b,c.

31 Gojdič, I.: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 54, 2004, Archív KPÚ Bratislava.

32 Gojdič, I.: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 84, 2004, Archív KPÚ Bratislava.

33 Urbanová, N.: Premeny miest v neskorom stredoveku. In Buran, D. a kol.: Gotika, dejiny slovenského výtvarného umenia, SNG, Bratislava, 2003, str. 277 – 283, pozri aj c. d.: Katalóg – meštianska architektúra, str. 605 – 617.

Jursa, A., Čačáni a kol. : Modra, podrobný výskum a vyhodnotenie pamiatok v historickom jadre mesta, 1971. Archív PÚ SR Bratislava, fond Zbierka výskumných dokumentácií, sign. T 1303.

Bajaníková, V.: Štúrova ul. č. 93 – 95, pamiatkový prieskum, 1999, archív KPÚ Bratislava.

Gojdič, I., Muráriková: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 60, 2004, archív KPÚ Bratislava.

Gojdič, I.: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 54, 2004, archív KPÚ Bratislava.

Gojdič, I.: Pamiatkový výskum, Modra, Štúrova ul. č. 84, 2004, archív KPÚ Bratislava.

Stavoprojekt: Modra – SH prieskum historického jadra mesta, 1979. Archív PÚ SR Bratislava, fond KÚŠPS OP Bratislava, šk. 101.

Kol. autorov: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku, NP a KC, Bratislava, 1998.

Urbanová, N.: Modra, meštiansky dom Štúrova ul. č. 62, archívny výskum, rkp. 2012.

In. Zvarová, Z.: Architektonicko – historický výskum, Modra, Štúrova ul. č. 62, 2012, rkp.

ŠA Bratislava, pobočka Modra, MM, Zbierka máp a plánov 1760-1981, inv. č. MO – 15, Katastrálna mapa Modry z roku 1851.

Urbanová, N.: Premeny miest v neskorom stredoveku. In Buran, D. a kol.: Gotika, dejiny slovenského výtvarného umenia, SNG, Bratislava, 2003.

http://www.laterarius.sk/stranky/register-tehliarskych-znaciek/galeria-tehal.php.